

Міністерство освіти і науки України
Ministry of education and science of Ukraine
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ISSN 2307-7778 (Print)

Наукові записки
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Серія: Історія

Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk
National Pedagogical University.
Series: History

Тернопіль, 2020
Ternopil, 2020

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія [головний редактор Іван Зуляк]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. Вип. 1. 108 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 6 від 28 січня 2020 р.).

Наказом МОН України збірник включено до Переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (наказ МОН України від 13.07.2015 р. № 747).

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Зуляк І. С. – д.іст.н., проф.

Відповідальний редактор: Кліш А.Б. – к.іст.н., доц.

Редакційна колегія:

Ігор Дацків – д.іст.н., проф. (Україна); **Андрій Киданюк** – к.іст.н., доц. (Україна); **Іван Куций** – д.іст.н., проф. (Україна); **Іванна Лучаківська** – к.іст.н., доц. (Україна); **Володимир Місько** – к.іст.н., доц. (Україна); **Ігор Райківський** – д.іст.н., проф. (Україна); **Ірина Скакальська** – д.іст.н., проф. (Україна); **Володимир Старка** – к.іст.н., доц. (Україна); **Олексій Сухий** – д.іст.н., проф. (Україна); **Василь Футала** – д.іст.н., проф. (Україна); **Сильвестер Чопек** – д.габ. з іст., проф. (Польща); **Віталій Щербак** – д.іст.н., проф. (Україна).

Збірник індексується в міжнародних базах даних:
Google Scholar

Статті збірника привінюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія» Серія КВ № 15879-4351 від 12.10.2009 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/naykovizap/195-istoria>

Засновник і видавець – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Адреса редакції: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

тел.: (0352) 53-59-01, e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2020
© Автори статей, 2020

Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History [chief editor Ivan Zulyak]. Ternopil: Publishing House TNPU, 2020. Issue 1. 108 p.

Recommended for publication

by Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University Academic Council (protocol dd. 28.01.2020 No. 6)

By a Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine this collection of articles is entered into the List of scientific editions in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor and candidate of science in historical disciplines may be published. (Decree of MES of Ukraine dd. 13.07.2015 No 747).

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Ivan Zulyak – PhD hab. (History), Professor

Executive editor: Andriy Klish – PhD (History), Assist. Professor

Editorial Board:

Igor Datskiv – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Andriy Kydanyuk** – PhD (History), Assist. Professor (Ukraine); **Ivan Kutsyi** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Ivanna Luchakivska** – PhD (History), Assist. Professor (Ukraine); **Volodymyr Misko** – PhD (History), Assist. Professor (Ukraine); **Igor Raykivskiy** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Iryna Skakalskaya** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka** – PhD (History), Assist. Professor (Ukraine); **Oleksiy Sukhyi** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Vasyl Futala** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Sylwester Czopek** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Vitaliy Shcherbak** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine)

The collection is indexed in the international databases:

Google Scholar

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

Print media registration certificate «Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History» series KV No. 15879-4351 dd. 12.10.2009

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/naykovizap/195-istoria>

Founder and Publisher: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

Office address: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,

Maxym Kryvonos Str., 2, Ternopil

46027. tel.: (0352) 53-59-01, e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

© Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2019

© Copyright by the contributors, 2019

ЗМІСТ

Студії

Андрій ПАВЛИШИН	6	
РЕВІЗІЯ ІГУМЕНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ УНІЙНОЇ ЄПАРХІЇ 1724 РОКУ	6	
Роман ЛЕХНЮК		
ПОГЛЯДИ ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО НА ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ЛЬВОВІ: НА ОСНОВІ НЕОПУБЛІКОВАНИХ ЧАСТИН «СПОМИНІВ З МОГО ЖИТТЯ».....	17	
Леся БІЛОВУС, Оксана ГОМОТЮК		
ПОСТАТЬ ПАТРІАРХА ЙОСИФА СЛПОГО У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ПЕРІОДИКИ ДІАСПОРИ США)	29	
Дмитро КОНДРАТЮК		
СИСТЕМА МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ П. СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ- ГРУДЕНЬ 1918 Р.).....	43	
Володимир ОКАРИНСЬКИЙ		
СУБКУЛЬТУРИ (АЛЬТЕРНАТИВНІ ЖИТТЄВІ СТИЛІ) В ЗАХІДНО- УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ	51	
Геннадій КУЧЕРОВ, Володимир КОЦЮК		61
ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ “ПРОСВІТ” ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1920-1922 РР.)	61	
Наталія ВОВК		
АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ НА ОСНОВІ ОЦІФРУВАННЯ АРХІВНИХ ФОНДІВ.....	70	
Ярослав СЕКО		
СЛОВ'ЯНСЬКА ІДЕЯ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН У ХХ СТОЛІТТІ.....	77	
Степан ПРИЙДУН		
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ (1995–2004 РР.)97 THE EUROPEAN UNION IN UKRAINE'S FOREIGN POLICY (1995–2004)	97	

CONTENTS

Studies

Andriy PAVLYSHYN	6
INSPECTION OF THE HEGUMENS OF LVIV UNION EPARCHY IN 1724.	6
Roman LEKHNIUK	17
OLEKSANDR BARVINSKYI'S VIEW ON THE ISSUE OF UKRAINIAN UNIVERSITY IN LVIV: BASED ON THE UNPUBLISHED PARTS OF «MEMOIRS OF MY LIFE».....	17
Lesia BILOVUS, Oksana HOMOTIYK	
THE FIGURE OF PATRIARCH JOSYF SLIPIYI IN THE PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY (ON THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN-LANGUAGE PERIODICS OF THE US DIASPORA).....	29
Dmytro KONDRATIUK	
THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT ON THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE CONTEXT OF DOMESTIC POLICY OF P. SKOROPADSKYI (IN APRIL– DECEMBER 1918).....	43
Volodymyr OKARYNSKYI	
SUBCULTURES (ALTERNATIVE LIFESTYLES) IN THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC.....	51
Gennady KUCHEROV, Volodymyr KOTSIUK	
FINANCIAL ACTIVITY OF RURAL “PROSVIT” OF RIGHT BANK UKRAINE (1920-1922).....	61
Natalia VOVK	
DOCUMENTARY HERITAGE ACTUALIZATION BASED ON ARCHIVAL FUNDS DIGITALIZATION.....	70
Yaroslav SEKO	
THE SLAVIC IDEA IN THE STATE POLICY OF SLAVIC COUNTRIES IN THE TWENTIETH CENTURY.....	77
Stepan PRYIDUN	97
THE EUROPEAN UNION IN UKRAINE'S FOREIGN POLICY (1995–2004).....	97

Студії Studies

UDC 27-9+271+271.2-788] "1724"

DOI 10.2518/2307-7778.20.1.1

Андрій ПАВЛИШИН

асистент кафедра історії, музеєзнавства та культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 3, 4-корпус, м. Львів, Україна, індекс 79016 (apavlyshyn@yahoo.de)

Andriy PAVLYSHYN

assistant of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, Institute of the Humanities and Social Sciences, Lviv Polytechnic National University, 5 Mytropolyta Andreia Str., Building, 4, Lviv, Ukraine, postal code 79016 (apavlyshyn@yahoo.de)

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-7127-2340>

РЕВІЗІЯ ІГУМЕНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ УНІЙНОЇ ЄПАРХІЇ 1724 РОКУ

Анотація. *Мета дослідження* – введення до наукового обігу важливого джерела з історії церкви, зокрема чернецтва Львівської унійної єпархії першої половини XVIII ст. – «Ревізії ігуменів Львівської єпархії 1724 року». **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, аналітичної та синтетичної критики джерел. Використано також компаративний та типологічний загальноісторичні методи. **Наукова новизна** полягає у запровадженні вперше до широкого обігу джерела, що якнайповніше відбиває реальний стан чернецтва Львівської єпархії у першій чверті XVIII ст. Запропонований до публікації документ можна використати для досліджень історії церкви, соціологічних та демографічних студій, а також іншої наукової тематики, присвяченої історії суспільства у ранньомодерний період. **Висновки:** в результаті архівних пошуків виявлено та впроваджується до наукового обігу історичне джерело – «Ревізія ігуменів 1724 р.», що є першим найповнішим описом існуючих монастирів Львівської єпархії і дозволяє відтворити їх докладну мережу, станом на першу чверть XVIII ст. Документ вперше достовірно окреслює чисельність чернечих спільнот єпархії. На підставі ревізії можна ствердити, що Львівська унійна єпархія станом на 1724 р. налічувала 62 монастирі, де перебував 341 чернець. Джерело дозволяє також прослідкувати владу єпископів над монастирями, зокрема механізм підлеглих ігуменів владикам. Документ містить цінну інформацію про взаємовідносини монастирів, зокрема підпорядкування менших чернечих спільнот більшим. Не менш важливими є дані джерела про економічне становище монастирів. У 1724 р. з 62 монастирів документи на право володіння земельними наділами продемонстрували лише 34 обителі, що свідчить про відносно скромне монастирське господарство. «Ревізія ігуменів 1724 р.» є ключовим джерелом, що дає можливість оцінити не лише стан монастирів, але й загалом ситуацію Львівської єпархії у перші десятиліття після прийняття Берестейської унії єпископством.

Ключові слова: *чоловічі монастирі, Львівська єпархія, Унійна церква, історичне джерело, історія церкви.*

INSPECTION OF THE HEGUMENS OF LVIV UNION EPARCHY IN 1724.

Summary. *The aim of the research* is to introduce an important source of the history of the church, in particular the monasticism of the Lviv Union eparchy of the first half of the XVIII century into scientific circulation – “Inspection of the hegumens of the Lviv eparchy in 1724”. **The methodology of the research** is based on the principles of historicism, analytical and synthetic critique of sources. Comparative and typological general historical methods are also used. **The scientific novelty** is in the introduction of the source, which most fully reflects the real state of monasticism of the Lviv eparchy in the first quarter of the XVIII century into wide circulation for the first time. **Conclusions:** As a result of archival searches, a historical source “Inspection of the hegumens of Lviv eparchy in 1724” was discovered and put into scientific circulation. It is the first complete description of the existing monasteries of the Lviv diocese and allows to recreate their detailed network at the first quarter of the XVIII century. For the first time, the document also reliably outlines the number of monastic communities in the eparchy. On the basis of inspection it can be

stated that the Lviv Union diocese in 1724 had 62 monasteries with 341 monks. The source also allows us to trace the power of bishops over monasteries, in particular the mechanism of hegumens subordination to bishops. The document contains valuable information about the relationship of monasteries, in particular the subordination of smaller monastic communities to larger ones. No less important are the sources about the economic situation of the monasteries. In 1724, only 34 out of 62 monasteries, showed documents for the right to own some land plots, which allows us to speak of a relatively modest monastic farming. "Inspection of the hegumens of the Lviv eparchy in 1724", is a key source that allows us to characterize not only the state of monasteries, but also the Lviv eparchy in general in the first decades after the adoption of the Brest Union by the diocese.

Key words: male monasteries, Lviv eparchy, Union Church, historical source, history of the church.

Formulation of the problem. This research is devoted to the study of an important source in the history of the church, in particular monasticism of the Union eparchy of Lviv in the first quarter of the XVIII century – "Inspections of the hegumens of the eparchy of Lviv in 1724." The document was found in the Manuscripts Department of the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk, among the materials of the historian Antoni Petrushevych fund (LNNBU, f. 77, c. 981, p. 13 – 13 v, 24 – 24 v.).

"Inspection of the hegumens in 1724" is a manuscript which consists of two sheets. The document was compiled in the first half of the XVIII century, this fact is indicated in particular by the nature of the letter and watermarks on paper. At the request of the author of the study, the dating of the document was established by an employee of LNSLU Maria Kolbukh.

Analysis of recent research and publications. For the first time the fragments of "Inspection of the hegumens in 1724" were published by the historian Mykhailo Kossak in the catalog of Basilian monasteries in the Schematism of the Province of St. Savior of the Order of St. Basil the Great in 1867 (Kossak, 1867). Using this source, however, Mikhailo Kossak admitted a number of inaccuracies. In particular, for unknown reasons, he did not use in the publication of valuable data about the monasteries: St. George in Lviv, Holly Trinity in Kamianets-Podilskyi, Vyspyanskyi, Dobryanskyi, Barskyi, Stezhynskyi, Berezhivskyi and Zvynyatskyi. A number of other inaccuracies were revealed in Kossak's publication, namely the incorrect the hegumen's names of the Besidy monastery: instead of Tarasios – Hesychius, or the mention of 20 novices of the Zadariv monastery, instead of 2 (Kossak, 1867, p. 176, 144). Everything mentioned above necessitated the full and detailed publication of the document.

The purpose of the article. The purpose of the study is to introduce an important source in the history of the church into scientific circulation, in particular the monasticism of the Lviv Union diocese of the first quarter of the XVIII century – "Inspection of the hegumens in 1724".

Statement of the main material. The end of the XVII century – the beginning of the XVIII century is an extremely important period in the history of the church in Ukraine: the last Orthodox dioceses of the Ukrainian lands of the Commonwealth gradually joined the resolutions of the Brest Union (see: Bila, 2000). This process was called in historiography the "New Union" (see: historiography question: Bila, 2014; Skochylias, 2010). Following the change in the confessional affiliation of the dioceses, institutional changes in the monasteries were to take place. In the Union Church, in contrast to the Orthodox Church, all monasteries formed a centralized community – the Congregation of the Holy Trinity. Accordingly, the monks of the dioceses that accepted the union had to pass from the power of their bishops to the administration of the Congregation. In order to adapt to the new conditions in the dioceses, appropriate synods began to be convened: in 1693 the synod of the eparchy of Peremyshl was held, where the issue of monasticism was raised (Patrylo, 1992, p. 304-305), (Stetsyk, 2007, p. 837-844), (Stetsyk, 2008, p. 7–12), and in 1711 a special council of monks of the Lviv diocese was convened (Halaslyvyi, 1999, p. 41–46), (Welykyj, 1981, p. 80-93).

It is worth emphasizing that the monks from the Lviv diocese, who had just joined the union, did not respond very favorably to the proposal to include their monasteries in the Basilian Congregation of the Holy Trinity (Halaslyvyi, 1999, p. 44–45), the bishops of Lviv didn't want to do it too (Patrylo, 1992, p. 307-308). Despite this, the Basilians in the general chapter of 1703 and 1709 raised this issue (Pidruchnyi, 1992, p. 169-170). The problem of uniting the monasteries that accepted the union at the beginning. XVIII century was also raised at the Zamoysky Synod in 1720, where it was initially proposed to unite the monasteries into one provincial congregation. "Following the Holy Canons, the Holy Synod decided that the monasteries of the dioceses of Volodymyr, Lutsk, Kholm, Lviv, and Peremyshl should be transformed into a congregation one year after the publication of the present decree and after receiving invitations from the Most Holy and Reverend Metropolitan (Pelekhatyi, 2006, p. 235)." Probably, the inspection of the hegumens in 1724 should be related to these events – it was a check of the monasteries state, before their unification into a new monastic congregation. This is confirmed by the fact that in July 1724 Pope Benedict XIII (1649–1730) approved the decrees of the Synod of Zamostia and at the same time raised the issue of establishing a monastic congregation of monasteries that had recently accepted the union (Pidruchnyi, 1992, p. 171).

The value of the source lies, first of all, in the fact that it most fully reflects the real state of monasticism in the Lviv diocese in the first quarter of the XVIII century. "Inspection of the hegumens in 1724" is the first complete list of existing monasteries of the Lviv diocese. This source also for the first time reliably outlines the number of monastic communities of the diocese, as accurate data on the number of fraternities of monasteries of the Lviv diocese begin to appear only in the visitations of monasteries in the 30s – 40s of the XVIII century (TsDIA Ukrainy, f. 201, d. 4 b, c.1916), (TsDIA Ukrainy, f. 201, d. 4 b, c.1917), (TsDIA Ukrainy, f. 684, d. 1, c.1871), as well as in printed catalogs since 1754 (Vavryk, 1979, p. 103-124).

On the basis of this source, it can be stated that 341 monks lived in 52 monasteries of the Lviv eparchy in 1724. It is possible that the number of monks was even higher, as the document mentions 62 monasteries, but provides data on only 52 monasteries. But even these incomplete data are quite eloquent, because according to historians, the entire Basilian Congregation of the Holy Trinity in 1728 numbered approximately 300 Basilian monks (Vavryk, 1979, p. 19).

Monasteries of Lviv eparchy in 1724

Table

№	Monasteries	Number of monks	Presence of foundation	Episcopal blessing
1.	Bar (Semynky)	7	+	+Athanasius Sheptytsky
2.	Bereziv	-	-	-
3.	Besidy	19	+	+At. Sheptytsky
4.	Bil'che	1	-	-
5.	Bolokhiv	4	-	+Yosyf Shumlyansky
6.	Vyspa	-	-	-
7.	Vitsyn'	10	+	+Varlaam Sheptytsky
8.	Horodenka	2	-	+At. Sheptytsky
9.	Hoshiv	3	+	+V. Sheptytsky
10.	Hrabiv	2	+	-
11.	Dobriany	11	+	+Y. Shumlyansky
12.	Dorohiv	2	-	+At. Sheptytsky

13.	Zavaliv	8	+	-
14.	Zahvizdia	2	+	-
15.	Zadariv	8	+	+At. Sheptytsky
16.	Zvyniach	1	-	-
17.	Zolochiv	9	+	+
18.	Kamianets-Podilsky	5	-	+At. Sheptytsky
19.	Kolomyia	-	-	-
20.	Kosiv	-	-	-
21.	Krasnopushcha	12	+	+V. Sheptytsky
22.	Krekhiv	37	+	-
23.	Kryve	-	-	-
24.	Krylos Dormition of the Mother of God (St Basil the Great)	6	+	+At. Sheptytsky
25.	Krylos St. Elijah	5	-	-
26.	Lanivtsi	1	-	-
27.	Lapshyn	2	-	+At. Sheptytsky
28.	Lytvyniv	5	-	+At. Sheptytsky
29.	Lisnyky	5	-	+V. Sheptytsky
30.	Lukva	-	-	-
31.	Luka	2	+	+Y. Shumlyansky
32.	Liadske	2	+	-
33.	Lvivsky St. George	13	+	+ 3 bishops
34.	Lvivsky St. Onuphrius	4	+	+At. Sheptytsky
35.	Lvivsky St. John the Apostle	3	+	+At. Sheptytsky
36.	Nemyriv	-	-	-
37.	Piatnychany	2	+	+At. Sheptytsky
38.	Patsyktiv	2	+	-
39.	Perehinsko St Onuphrius	2	+	+At. Sheptytsky
40.	Pidhirtsi	30	+	+Y. Shumlyansky and others
41.	Pidhorodyshe	5	+	+Athanasius Sheptytsky
42.	Pitrych	2	-	+Athanasius Sheptytsky
43.	Pohonia	9	+	+Yosyf Shumlyansky
44.	Radava-Perehinsko	1	+	-
45.	Rakovets	-	-	-
46.	Rohatyn	6	-	+At. Sheptytsky
47.	Rudnyky	4	-	-
48.	Sataniv	4	+	+At. Sheptytsky
49.	Svarychiv	3	+	-
50.	Syn'kiv	1	-	-
51.	Manyava Skete	30	+	-
52.	Sokil	3	+	-

53.	Sokolets	4	+	+At. Sheptytsky
54.	Stezyny	-	-	-
55.		1	-	-
56.	Terebovlia	19	+	+At. Sheptytsky
57.	Tovmachyk	-	-	-
58.	Uhornyky	6	+	+At. Sheptytsky
59.	Ulashkivtsi	1	-	+V. Sheptytsky
60.	Chortkiv	5	+	-
61.	Yusyptychi	3	-	-
62.	Yazenytsia	7	+	+At. Sheptytsky

Based on the source: LNNBU, f. 77, c. 981, p. 13 – 13 v, 24 – 24 v.

The document also contains information about the place where the monastic vows were taken: this ceremony took place either in a monastery where a monk lived, or in another one. The majority of monastic vows were taken locally, although there were monks of other monasteries (as well as other dioceses), which is apparently a consequence of their transferring by the bishop to support the local community (Kamyanets-Podilsky, Zadariv, etc.). There are also cases when, in the absence of a proper "foundation" (proper material support), monks were transferred from one monastery to another (Ulashkivsky, Pitrytsky, etc).

The source also allows us to trace the power of bishops over monasteries, in particular the mechanism of subordination of hegumes to bishops. According to the inspection in 1724 in the Lviv eparchy, depending on the monastery, the subordination of the monasteries to the authority of the bishop was quite different. The largest monasteries of the diocese (Krekhiv and Manyavsky Skete) have been quite independent of the bishop in the choice of hegumens since pre-union times. The document reflects their rights of "free choice" of the hegumen. Instead, most of the hegumens of the monasteries of the eparchy (33 out of 62) had documents for the right to run the monastery, provided by the bishops of Lviv: Yosyf (Shumlyansky) (1667–1708), Varlaam (Sheptytsky) (1710 – 1715), Athanasius (Sheptytsky) (1715 – 1746). Concerning the rest of the hegumens, they probably did not have the appropriate permits but held this position without them.

It is worth noting that most of these cases are connected with small monastic communities, numbering only 1–3 monks. Some of these monasteries were located in the estates of the petty nobility, considering this property to be theirs. They did not always consider it necessary to coordinate the appointment of the hegumen with the bishop. Similar cases happened in other dioceses (see: Horin, 2007).

The document also contains a valuable information about the subordination of smaller monasteries to larger ones. In this case, the dependent monastery did not have its own hegumen, but only a senior monk. (Yusipetsky, Sokoletsky, Krylosky St. Elijah, Svarychivsky, etc.).

The document, to some extent, also gives aknowledge of the economic situation of the monasteries. Mentions of "fundush" (the basis for the existence of a monastic community) allows us to speak of a relatively modest monastic economy. In 1724, 34 out of 62 monasteries showed documents for the right to own some land plots. The "inspection" also contains mentions about the relationship between monasteries and the founders, or landowners. In several cases, monasteries were deprived of land by the founders, or the owners confiscated the documents for allotments from the monks provided by their predecessors (Pitrych, Ulashkivtsi, Rudnyky, Patsykyv, Horodenka).

Conclusions. "The inspection of the hegumens in 1724" is the first complete description of the existing monasteries of the Lviv eparchy and allows to recreate their detailed network at the first quarter of the XVIII century. For the first time, the document also reliably outlines the number of monastic communities in the eparchy. On the basis of inspection it can be stated that the Lviv Union eparchy in 1724 had 62 monasteries with 341 monks. The

source also allows us to trace the power of bishops over monasteries, in particular the mechanism of hegumens subordination to bishops. The document contains valuable information about the relationship of monasteries, in particular the subordination of smaller monastic communities to larger ones. No less important are the sources about the economic situation of the monasteries. In 1724, only 34 out of 62 monasteries, showed documents for the right to own some land plots, which allows us to speak of a relatively modest monastic farming. “Inspection of the hegumens of the Lviv eparchy in 1724”, is a key source that allows us to characterize not only the state of monasteries, but also the Lviv eparchy in general in the first decades after the adoption of the Brest Union by the diocese.

Бібліографія

Біла С. (2000). Перехід Перемиської і Львівської єпархій до унії (кінець XVII – початок XVIII ст.), *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 4, С. 96–120.

Біла С. (2014). Унійні процеси у західних єпархіях Київської митрополії в сучасній українській історіографії, *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 17–18, С. 187–196.

Ваврик М. (1979). Нарис розвитку і стану Василіанського Чина XVII–XX ст. Рим: PP. Basiliani, 219 с.

Галасливий С. (1999). Артикулы или уставы чина иноческаго, *Лавра*, (2), С. 41–46.

Горін С. (2007). Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII ст.). Львів: Видавництво отців Василіян «Місіонер», 336 с.

Коссак М. (1867). Короткій погляд на монастири и на монашество руске от заведенія на Руси віры Христовой аж по нынїшное время, *Шематизм провінції Св. Спасителя Ч. С. В. В. в Галици*, С. 35–351.

Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника, відділ рукописів.

Патрило І. (1992). Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ. *Нарис історії Василіанського Чину святого Йосафата* (сс. 301–382). Рим: Видавництво ОО. Василіян.

Пелехатий І. (ред.). (2006). Провінційний Синод у Замості 1720 року Божого. Постанови. Івано-Франківськ: Нова зоря, 304 с.

Підручний П. (1992). Василіанський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року, *Нарис історії Василіанського Чину святого Йосафата* (сс. 96–182). Рим: Видавництво ОО. Василіян.

Скочиляс І. (2010). Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. Львів: Видавництво УКУ, 832 с.

Стецик Ю. (2007). Василіанські монастирі в унійних процесах Перемишльської єпархії (кінець XVII ст.), *Історія релігій в Україні*, (2), С. 837–844.

Стецик Ю. (2008). Перехід до унії православних монастирів Перемишльської єпархії (кінець XVII ст.), *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, (1), С. 7–12.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Welykyj Ath. (Упорядн.) (1981). *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900): 1711–1740 (vol. 5)*. Roma: PP. Basiliani, 376 p.

References

Bila, S. (2000). Perekhid Peremyskoi i Lvivskoi yeparkhii do unii (kinets XVII – pochatok XVIII st.) [The transition of the Eparchies of Peremyshl and Lviv to the union (end of the 17 th – beginning of the 18 th century)], *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, 4, p. 96-120. [in Ukrainian].

Bila, S. (2014). Uniini protsesy u zakhidnykh yeparkhiiakh Kyivskoi mytropolii v suchasni ukrainiskii istoriografii [The Union processes in the western dioceses of Kyiv metropolity in the Ukrainian historiography (1991 – 2001)], *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, 17-18, p. 187–196. [in Ukrainian].

Halaslyvyi, S. (1999). Artikuly ili ustavi china inocheskago [Articles or rules of the monastic order], *Lavra*, (2), p. 41–46. [in Ukrainian].

Horin, S. (2007). *Monastiri Zakhidnoi Volyni (druha polovyna XV – persha polovyna XVII st.) [Monasteries of Western Volyn (second half of XV – first half of XVII century)]*. Lviv: Vydavnytstvo ottsiv Vasyliian «Misioner», 336 p. [in Ukrainian].

Kossak, M. (1867). Korotkiy pohlyad na monastyri i na monashestvo ruske ot zavedeniya na Rusi viry Khristovoy azh po nynishnoe vremya [Short review of the monasteries and the Ruthenian monasticism from the establishment of the faith of Christ in Rus' up to the present time], *Shematizm provintsii Sv. Spasitelya Ch. S. V. V. v Galitsii*, p. 35-351. [in Ukrainian].

LNNBU – Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. Vasylia Stefanyka [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after Vasyl Stefanyk].

Patrylo, I. (1992). Narys istorii Halytskoi Provintsii ChSVV [Historical Sketch of the Basilian Province in Halyčyna]. In, *Narys istorii Vasyliianskoho Chynu sviatoho Yosafata* (pp. 301–382). Rym: Vydavnytstvo OO. Vasyliian. [in Ukrainian].

Pelekhatyi, I. (red.). (2006). *Provintsiyni Synod u Zamosti 1720 roku Bozhoho. Postanovy* [Provincial Synod in Zamostia in 1720. Resolutions]. Ivano-Frankivsk: Nova zoria, 304 p. [in Ukrainian].

Pidruchnyi, P. (1992). Vasyliianskyi Chyn vid Beresteiskoho z'iednannia (1596) do 1743 roku [The Basilian Order from the Union of Brest to 1743]. In *Narys istorii Vasyliianskoho Chynu sviatoho Yosafata* (pp. 96-182). Rym: Vydavnytstvo OO. Vasyliian. [in Ukrainian].

Skochyliias, I. (2010). Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII – XVIII st.: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status [The Rparchy of Halych (Lviv) in the 12 – 18 th centuries: organizational structure and legal status]. Lviv: Vydavnytstvo UKU, 832 p. [in Ukrainian].

Stetsyk, Yu. (2007). Vasyliianski monastyri v uniinykh protsesakh Peremyshl'skoi yeparkhii (kinets XVII st.) [Basilian monasteries in the union processes of the eparchy of Peremyshl (end of the 17 th century)], *Istoriia religii v Ukraini*, (2), p. 837-844. [in Ukrainian].

Stetsyk, Yu. (2008). Perekhid do unii pravoslavnykh monastyriiv Peremyshl'skoi yeparkhii (kinets XVII st.) [The Basilian monasteries in the processes of Unions of the Peremyshl eparchy (the end of the 17 th century)], *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*, (1), p. 7–12. [in Ukrainian].

TsDIA Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv]

Vavryk, M. (1979). Narys rozvytku i stanu Vasyliianskoho chyna XVII – XX st.: topohrafichno-statystychna rozvidka [Sketch of the development and the state of the Basilian order in the 17 – 18 th centuries: topography and statistic research]. Rym: PP. Basiliani, 219 p. [in Ukrainian].

Welykyj, Ath. (Comps.). (1981). *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900): 1711–1740 (vol. 5)*. Roma: PP. Basiliani, 376 p. [in Latin].

Document

[p. 13]

Rewizya ihumenow, zakonnikow iako wiele ich iest, patentow na starszenstwo, funduszow, w Uniowie 4 junij, A[nno] D[omini] 1724.

1. Monastyr katedralny Lwowski sw[ientego] Jerzego. Fundusz od w[iele]b[nego] s[więtej] p[amięci] j[ego] m[ości] Szumlanskiego na zakonnikow. Na ihumenstwo patent nalezyty od tezech ep[isko]p[ów]. Zakonników [w] monastyrze tymze № 13 z o[jcem] ihumenem.

2. Monastyr przy kaplicy katedr[alnej] Halickiej w Kryłosie zafundowany od w[ie]l[ebnego] o[jca] J[ózefa] Szumlanskiego, fundusz nalezyty opisany; za patentem terazniejszego j[ego] m[ości] o[jca] Athanaz[ego] Szeptyckiego ep[i]s[ko]p[a] Lw[owskiego] zakonników № 5 – szosty starszy.

3. Monastyr przy katedrze Kamienieckiej sw[ientej] Trojcy na prowidencyey pasterskiej funduszu zadnego nie masz, za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Atanazego Szeptyckiego [ ] zakonników z [ ] starszym 5. O[jciec] Iosyf habit brał w Chocimskim monas[terze] kaplan, o[jciec] Arsenij postryzeniec Ułazkowski, kaplan, o[jciec] Dyonizy postryzeniec Wyspianski, kaplan, o[jciec] Wiktor postr[yzeniec] Wyspianski dyakon.

4. Monastyr Skitski Wielki za funduszem siedzą osobliwym, o[jciec] ihumen Lawrenty za elekcyą zwyczajną tego monastyrzu; zakonników wszystkich w Skicie № 30.

5. Monastyr Krechowski za funduszem siedzą osobliwym, o[jciec] ihumen Filaret za elekcyą zwyczajną tego monastyrzu; zakonników wszystkich w Krechowie № 37.

6. Monastyr sw[ięto] Onofrenski lwowski na prowizyey bractwa mieyskiego lwowskiego, o[jciec] ihumen Barlaam postr[yżeniec] Podhorecki za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] zakonników z starszym № 4.

7. Monastyr sw[ięto] Janski lwowski na prowizyey bractwa tameyszego o[jciec] ihumen Pachomy za patentem j[ego] m[ości] Atha[nazego] Szept[yckiego] P[asterza ?] P[anującego ?]. zakonnikow № 3 z starszym.

8. Monastyr Podhorecki na Plisniku za prawami krolewskimi y innych kollatorow. Ihumen Partheni Łomikowski arch[idiakon] za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Szumlanskiego y innych, zakonnikow wszystkich № 30.

9. Monastyr Wicyński na funduszu popowskim siedzi o[jciec] ihumen za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Barlaama. Zakonnikow z starszym № 10.

10. Monastyr Uhornicki za funduszem dawnym Bałabanow starozytny o[jciec] Zinowy Rodaczowski za błogosłowniństwem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego] zakonnikow w tym monastyrze № 6 z starszym.

11. Monastyr Pohonski za prawami j[ego] m[ości] Potockich o[jciec] ihumen Antoni Siedlewicz za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Szumlanskiego. Zakonników z starszym № 9.

12. Monastyr Trembowelski za prawami krolewskimi, o[jciec] ihumen Partheni Łomikowski arch[idiakon] za błogosłowniństwem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego] P[asterza?] P[anującego ?]. D. [?] zakonnikow w tym monastyrze wszystkich № 19 – tamteysi wszyscy postrzyżency.

13. Monastyr Hoszowski za kollacją y fundacją szlachty tamtejszey hoszowskiej o[jciec] ihumen tamtejszy Dyonizy Sienkiewicz kath[edralny] officyał za błogosłowniństwem o[jca] Barlaama Szeptyck[iego], tam stroitelem zostaie o[jciec] Iosyf. Zakonnikow z nim № 3. Kapłan Atanazy, dyakon Antoni. Tamtysi postzyzen[cy].

14. Monastyr Zadarowski za prawami j[ego] m[ości] p[anów] Potockich. Ihumen Mytrofan Rakowicz z Wyspy za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego] P[asterza?] P[anującego?]. Zakonnicy o[jciec] Mitrofan kapłan z Wyspy, o[jciec] Jakow kapłan z Kryłosa, o[jciec] Domentyan dyakon tamejszy postr[yżeniec], o[jciec] Teodozy dyakon tamejszy postr[yżeniec], monach Sawaty z Stozka dyceczy[i] Łuckiey. A na postryh № 2.

[p. 13 v.]

15. Monastyr Pitrecki za fundacją i prawami krolewskimi o[jciec] ihumen o[jciec] Antoni Siedlewicz offic[iał] ka[tedry] h[alickiej] za błogosłowniństwem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego] P[asterza ?] P[anującego ?]. Namiesnikiem o. Teodozy ieden tylko, poniewaz grunta odebrano.

16. Monastyr Biesiadzki za prawami y funduszem krola j[ego] m[ości] Jana. W[ielebny] o[jciec] ihumen Tarasy Galatowski za elekcyą zwyczajną tameyszą, za błogosłowniństwem w[ielebnego] o[jca] Athanazego Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow wszystkich № 19.

15. N[ota] B[ene] Monastyr Krasnopustynski za funduszem krola j[ego] m[ości] Jana. W[ielebny] o[jciec] Isychi Kornicki namiesnik Uniowski za patentem w[ielebnego] o[jca] Barlaama Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego]. (Nota Bene) zakonnikow wszystkich № 12 z starszym.

16. Monastyr Jasienicki za prawami krolewskimi, o[jciec] ihumen Ipołyt [tameszy] Rohowec za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow in № 7.

17. Monastyr Wyspianski.

18. Monastyr Dobrzanski za prawem krolewskim w[ielebny] o[jciec] ihumen Gedeon Tymoszewicz starszy lw[owski] mie[jski] za patentem w[ielebnego] o[jca] Szumlańskie[go]. Zkonnikow № z skitykiem nowozafundowanym 11.

19. Monastyr Zawałowski za funduszem y prawem (podany do grodu w Haliczu) j[ego] m[ości] p[anów] Jabłonowskich dziedzicow. W[ielebny] o[jciec] ihumen Sylwester

Tarasewicz postrzyz[yniec] Grabowski za patentem w[ielebnego] o[jca] Szumlanskiego. Zakonnikow z nim № 8, wszyscy tameysi post[ryżeńcy].

20. Monastyr Złoczowski za prawami krola j[ego] m[ości] Jana. W[ielebny] o[jciec] namiesnik Arseni Strusowicz za błahosłow[ieństwem] pas[terskim] do monastyru Podhoreck[iego]. Zakonnikow № 9.

21. Monastyr Podhorodyski za prawami j[ego] m[ości] p[ana] Sieniawskiego h[etmana] w[ielkiego] k[oronnego]. W[ielebny] o[jciec] ihumen Isaya Dunajewski za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[ycznego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow № 5, tameysi postrzyzenci okrom Teofila z Trembowli.

22. Monastyr Ułaszowski w dobrach p[anów] Lanckoronskich y za prawem ladajakim w[ielmożnej?] Ludwika Załuskiy kasztella[nki] rawskiy starosc[iny] zawihowskiy do zycia tylko terazniejszego o[jca] Witalego ihumena tameyszego Iliaszewicza, który za patentem w[ielbnego] o[jca] Barlaama Szept[ycznego] e[piskopa] l[wowskiego], postrzyz[niec] Mezyhorski. Zakonnikow mu porozbierano, a teraz tylko samotnei siedzi.

23. Monastyr Litwinowski bez zadnego prawa siedzi, w[ielebny] o[jciec] ihumen Isaya Dunajewski, za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[ycznego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow wszystkich № 5.

24. Monastyr Perehynski za funduszem j[ego] m[ości] o[jca] Szumlanskiego opisanym starodawny w[ielebny] o[jciec] ihumen Teodozy Mizukow za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[ycznego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow tam zostaie z starszym 2.

25. Monastyr Satanowski za prawem y fundacją jas[nie] w[ielmożnego] O. M. [?] Pana Krakowskiego nadanym, na ten czas dozor maiący tego monastyra o[jciec] Leonty za stroiteła, za błahosławieństwem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[ycznego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow z nim № 4.

26. Monstyr Barski na Semenkach za prawami krolewskiem y j[ego] m[ości] pana Lubomirskiego podkomorzy koron[nego]. ..... w[ielebny] o[jciec] ihumen Inokenty Suzanski za patentem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[ycznego] e[piskopa] l[wowskiego] P[asterza ?] P[anującego ?]. Zakonnikow z o[jcem] starszym № 7.

27. Monastyr Niemirowski na Wołczku.

[p. 24]

28. Monastyr Rudnicki bez zadnego funduszu ktorem ma zostawac u j[ego] m[ości] star[osty] horodelskiego, wielkie krzywde podczas odpustow czynią ze dworu y arędarze, o[jciec] Martynian stroitelem bez patentu [], zakonnikow z nim № 4.

29. Monastyr Jusypecki funduszu zadnego nie ma ten monastyr, pod dyrekcją j[ego] m[ości] o[jca] ihumena katedral[nego] lwowskiego, namiesnikiem tam o[jciec] Josyf Antonowycz, a drugi duchowny swiecki Teodor, a monach Teodozy.

30. Monastyr Sokulski na Podgrodziu za prawem krolewskim, do w[ielebnego] o[jca] ihumena officyała halickiego nalezy y pod dyrekcją jego, namiesnikiem tam Teofan Kruchtewicz, zakonnikow tam zyie № 3.

31. Monastyr sw[ięto] Iliński Kryłoski bez zadnego prawa, pod dyrekcją w[ielebnego] o[jca] ihumen[a] officiala halickiego, namiesnikiem o[jciec] Wenedykt Wakowski [?], zakonnikow № 5.

32. Monastyr Dorohowski prawa zadnego nie pokazano y nie wiedzą gdzie iest, o[jciec] Hyeronim Lesnicki stroitelem za błahosławieniyem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[ycznego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow tam zostaie z nim 1 monach.

33. Monastyr Bołochowski nie pokazał zadnego prawa, ani funduszu gdzies w woyny zginelo, o[jciec] stroitel Rafail Dołzanski ma благословение j[ego] m[ości] o[jca] Szumlanskiego, ale nie pokazał, zakonnikow ma № 3, a on czwarty.

34. Monastyr Lukwianski

35. Monastyr Łapszynski bez zadnego funduszu, o[jciec] stroitel Pachomy Hubicki ma благословеніе j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow tylko ieden.

36. Monastyr Swaryczowski, kollatorowie szlachta tameysi, pod dyrekcją o[jca] ihumena Perehynskiego, a namiesnikiem tam Inokienty Hermanowicz, zakonnikow z nim dwoch.

37. Monastyr Grabowski za prawem j[ego] m[ości] pana Waszyckiego, stroitelem tam zostaie Wasyan, niema благословенія na pismie, zakonnikow z nim tylko monach 1.

38. Monastyr Stezenski

39. Monastyr Krzywiecki

40. Monastyr Radawski Perehynski, w dobrach ep[i]skop[s]kich, pod dyrekcją w[ielebnego] o[jca] ihumena Perehynskiego sw[ięto] Onofreyskiego, zakonnik ieden tylko zyie tam.

41. Monastyr Pacykowski za funduszem j[ego] m[ości] panow Zurakowskich dziedzicow na dwanasie zakonnikow, ale ten fundusz nie dochodzi, stroitelem w[ielebny] o[jciec] Pachomy Martynowicz bez zadnego благословенія tam zostaie, tylko sam z dyakonem.

42. Monastyr Ladczański za kollacją y funduszem dziedzicow tameyszych szlachty o[jciec] Gedeon Koblanski stroitelem tam zostaie, nie ma благословенія, zakonnikow nie ma, sam ieden z chłopem.

43. Monastyr Rohatynski na Podgrodziu bez zadnego funduszu, kollatorowie ludzie z Podgrodzia, stroitelem w[ielebny] o[jciec] Antonij Kudrawcow za błogosławieństwem j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow zostaie № 6.

44. Monastyr Zagwoyski kollatorowie j[ego] m[oście] panowie Zagwoyscy, stroitelem tam o[jciec] Inokenty Komarnicki, nie ma благословенія na pismie, zakonnikow sam i drugi monach z diecezy Łuckiej Atanasi od sw[iętej] Troycy.

[p. 24 v.]

45. Monastyr Lesnicki pod Brzezanami bez zadnego prawa w dobrach j[ego] m[ości] pana Krakowskiego, stroitelem tam o[jciec] Josyf Perebihayło za błogosławieństwem pasterskim od w[ie]l[iebnego] o[j]c[a] Barlaama Szeptyckieg[o], postryz[eniec] Litwinowsk[s]. Zakonnikow № 4.

46. Monastyr Horodenski za prawem j[ego] m[ości] pana w[ojewo]dy bełzkiego, ale w ręku kytora tameyszego, nie u zakonnikow. Ma o[jciec] Martyan Borysewycz na stroitelstwo благословеніе do dalszey woli od j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow sam y drugi.

47. Monastyr Łucki ma od j[ego] m[ości] pana w[ojewo]dy bełzkiego prawa, w katedrze lwowskiey zostaią, o[jciec] stroitel Makary Andruchowicz ma благословеніе od w[ielebnego] o[jca] Szumlanskiego, zakonnikow tylko sam y drugi.

48. Monastyr Sokolecki za prawem iak swiezym, iako i dawniemi j[ego] m[ości] panów Potockich, stroitelem tam o[jciec] Martyan Borysewicz, ma благословеніе do czasu od j[ego] m[ości] o[jca] Athan[azego] Szept[yckiego] e[piskopa] l[wowskiego]. Zakonnikow № 3 a on czwarti.

49. Monastyr Rakowiecki

50. Monastyr Kołomycki

51. Monastyr Towmacki

52. Monastyr Kosowski

53. Monastyr Berezowski

54. Monastyr Tarnopolski bez zadney fundacyey, cale nie potrzebny, teraz tam namiesnikiem Pankraty z monastyrza Złoczowskiego, tam dany referuje sie do Podhorec.

55. Monastyr Zwiniacki bez prawa zadnego siedzi, y erecyey, namiesnikiem tam o[jciec] Isaija, zakonnik monastera Trembowelskiego, y tam sie referuje.

56. Monastyr Czortkowski za prawem y erekcyą swiezo wyiednanym od j[ego] m[ości] pana referendarza koronnego. Ten monastyr należy do w[ielebnego] o[jca] ihumena Krasnopustynskiego, a namiesnikiem tam zostaje o[jciec] Athanasy Kornicki. Zakonnikow z nim zyie, z o[jcem] namiesn[ikiem] 5.

57. Monastyr Łanowiecki bez zadnego funduszu y erekcyey, do monastyru Kamienieck[iego] referuje sie, namiesnikiem tam o[jciec] Kornyli, ieden do czasu.

58. Monastyr Sinkowski bez zadnego prawa y erekcyey do w[ielebnego] o[jca] officiala kamienieckiego referuie sie, namiesnikiem tam o[jciec] Wenedykt, do czasu.

59. Monastyr Bilczecki bez zadnego prawa, w[ielebny] o[jciec] official kamieniecki nadał tam do czasu o[jca] Wartołomeja.

60. Monastyr Piatniczanski za prawem y kollacyią j[ego] m[ości] panów Korytkow, stroitelem tam zostaje Selwester za błahosłowniem j[ego] m[ości] o[jca] Athanaz[ego] Szeptyc[kiego]. Bardzo sie ladajako rządzi, sam ieden siedzi z monachem.

УДК 930.2:[821.161.2-94Барвінський:378.4(477.83-5)“1921/1925”]
DOI 10.2518/2307-7778.20.1.2

Роман ЛЕХНІУК

кандидат історичних наук, асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка» вул. Бандери, 12 Львів, Україна, 79000 (roman.o.lekhniuk@lpnu.ua)

Roman LEKHNIUK

PhD. (History), Assistant professor at the Department of History, Museology and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 12 Bandery str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (roman.o.lekhniuk@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

ПОГЛЯДИ ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО НА ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ЛЬВОВІ: НА ОСНОВІ НЕОПУБЛІКОВАНИХ ЧАСТИН «СПОМИНІВ З МОГО ЖИТТЯ»

Анотація. Мета дослідження – на основі неопублікованої частини мемуарів Олександра Барвінського розкрити його погляди на питання українського університету у Львові. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, верифікації, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний) методів. Одним із провідних методів, яким послуговувався автор, став біографічний, що дав змогу крізь призму біографії Олександра Барвінського з'ясувати бачення консервативним політиком здобутків та невдач в справі університету, їх причини. **Наукова новизна** полягає у використанні фрагментів неопублікованих частин мемуарів Олександра Барвінського, які ніколи раніше не ставали об'єктом вивчення. Завдяки цьому вперше з'ясовано ретроспективний погляд Олександра Барвінського на зазначені в темі явища. **Висновки.** Погляд Олександра Барвінського на справу українського університету у Львові відрізнялись від популярних моделей. Не ставлячи під сумнів потребу появи окремого вищого навчального закладу для українців в Австро-Угорщині, він скептично оцінював вживані для досягнення цієї мети методи. На його думку, маніфестації, гучні гасла, заворушення та інші радикальні методи лише шкодили університетській справі. Натомість зусилля молоді й усього суспільства слід було спрямувати на підготовку необхідних для створення й функціонування університету наукових кадрів. Особливо яскраво погляди Барвінського проявились під час сецесії українських студентів з Львівського університету наприкінці 1901 року.

Ключові слова: Олександр, Барвінський, Львівський університет, сецесія, «органічна праця», консерватизм.

OLEKSANDR BARVINSKYI'S VIEW ON THE ISSUE OF UKRAINIAN UNIVERSITY IN LVIV: BASED ON THE UNPUBLISHED PARTS OF «MEMOIRS OF MY LIFE»

Summary. The purpose of the research is to analyze Oleksandr Barvynskiy's views on the question of Ukrainian university in Lviv based on the unpublished parts of his memoirs. **The research methodology** is based on the principles of historicism, a scientific approach, a verifying approach, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-system) methods. One of the leading methods used by the author is a biographical method that allowed, through the prism of Oleksandr Barvynskiy biography, to find out his vision on successes and failures in university issue, their reasons. **The scientific novelty** is the following: in the article fragments of unpublished parts of the Oleksandr Barvynskiy's memoirs are used, which have never been the object of study before. Thanks to this, for the first time Oleksandr Barvynskiy's retrospective view on the analyzed phenomenon has been clarified. **Conclusions.** Oleksandr Barvynskiy's views on the question of Ukrainian university in Lviv was different from the popular ones. He had no hesitations that there was a need of a separate Ukrainian university in Austrian-Hungarian Empire. But he was skeptical about widely used methods for reaching this goal. From his point of view manifestations, loud slogans, unrests and other radical methods were useless and brought only damage to the university question. Instead, the efforts of young people and society as a whole should have been directed to the preparing of scientific personnel necessary for the

establishment and functioning of the university. Barvinsky's views were especially evident during the secession of Ukrainian students from Lviv University in late 1901.

Key words: *Oleksandr Barvinskyi, Lviv University, secession, «organic labour», conservatism*

Постановка проблеми. Вперше відкрито озвучена на віче українського студентства в 1899 році, ідея створення окремого українського університету у Львові швидко стала одним із ключових завдань для українського суспільства Галичини, а водночас – каталізатором подальшого загострення польсько-українських відносин у провінції. Дуже швидко питання нового університету у Львові чи бодай утравкізації (запровадження повноцінної двомовності) існуючого вийшло далеко поза межі освітньо-наукової сфери й стало проблемою національно-політичною і для українців, і для поляків. Для перших потреба власного університету була, за словами Михайла Грушевського, питанням «національної справедливості» (Kis, 2020), як і необхідним кроком у подальшому зростанні та зміцненні суспільства. Натомість більшість галицьких поляків амбіції українців сприймали як загрозу «польськості» Львівського університету, а в ширшому контексті – як шлях до ослаблення власного «стану посідання» в Галичині.

З огляду на важливість університетського питання, воно неодноразово ставало предметом обговорення у Галицькому сеймі, Державній раді у Відні чи високих міністерських кабінетах. Його не могли оминати увагою з обох сторін (української і польської) ні політики, ні науковці, ні широкі верстви суспільства. І чим далі, тим активнішою була роль останніх. Адже початок ХХ століття – це час приходу в Галичину масової політики, що вперше залучала велику кількість людей до політичної активності, як і укорінення тут нових ідеологій з подекуди радикальними складовими – націоналізму та соціалізму. Тож широкий суспільний резонанс з однієї сторони додавав сил та ресурсів у боротьбі за університет, а з іншої вів до радикалізації й навіть трагедій. Таких як смерть під час студентських сутичок в університеті в 1910 році українського студента Адама Коцка.

З огляду на такий стан справ, актуальною є не просто справа подальшого вивчення історії боротьби за український університет у Львові. Ще більш важливо розглянути різні погляди сучасників цього процесу. Адже не всі, зокрема серед політиків, поділяли курс на загострення. Вивчення альтернативних поглядів дасть змогу більш панорамно поглянути на університетську справу та вийти поза межі спрощених і чорно-білих уявлень про цю боротьбу та шляхи її успішного завершення.

Таким прикладом незвичних у той час поглядів на університетську проблему є постать, котра серед когорти українських галицьких політиків кінця ХІХ – початку ХХ століття вирізнялась своїм світоглядом, ідеями та політичною діяльністю. Йдеться про Олександра Барвінського (1847–1926) – українського консервативного політика, культурно-освітнього діяча, педагога. Упродовж життя він був депутатом Галицького сейму (1894–1904), палати послів (1891–1907) та палати панів (1917–1918) Державної ради. У 1918–1919 – делегат Української національної ради, а з 9 листопада 1918 по 4 січня 1919 р. – державний секретар віросповідань і освіти в уряд ЗУНР. Також Барвінський – активний популяризатор української історії, у першу чергу шляхом видання серії «Руська історична бібліотека». також він фактично першим почав пропагувати термін «Україна-Русь» замість «Русь» (Chornovol, 2013). Був він також і одним з ініціаторів перетворення Літературного товариства ім. Шевченка на наукове та його головою у 1892–1897 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Боротьба довкола заснування українського університету у Львові достатньо добре вивчена істориками. Серед українських дослідників слід відзначити внесок Володимира Качмара (Kachmar, 1999). З найновіших студій слід згадати текст Назара Кіся (Kis, 2020), де автор якісно подає причини, основні етапи та наслідки досліджуваного явища. З польських

істориків цю проблему у ширшому контексті тогочасної боротьби народів Австро-Угорщини за власні університети вивчав Ярослав Мокляк (Moklak, 2014).

На відміну від загальної історії університетського питання, погляди на цю такої важливої постаті, як Олександр Барвінський, ще не ставали об'єктом вивчення. Серед вартих уваги текстів, присвячених цій постаті, варто згадати як найбільш ґрунтовні насамперед роботи Олени Аркуші (Arkusha, 1997) та Ігора Чорновола (Chornovol, 2004). У ширшому контексті вивчення українського християнсько-суспільного руху постать Барвінського досліджено у студіях Андрія Кліша (Klish, 2018) та Романа Лехнюка (Lekhniuk, 2016, 2017, 2019). Інші студії або зосереджуються на тематично вузьких аспектах життя очільника середовища (Romaniuk, 2009), або носять радше популярний характер (Pavlyshyn, 1997).

Виклад основного матеріалу. Основою політичної програми Олександра Барвінського, як і створеного та очолюваного ним упродовж 1896-1914 років християнсько-суспільного руху, була запозичена з успішної практики польських краківських консерваторів концепція «органічної праці». Вона полягала у щоденній праці в освітній і економічній галузях, спрямованій на виховання готового до економічної й політичної боротьби суспільства. До віч як інструменту політичної агітації, широко застосовуваного українськими націонал-демократами, християнські суспільники ставилися скептично (Lekhniuk, 2019, p. 123). Хоча це середовище не виступало відкрито проти масових віч, але закликала перетворити їх з трибуни для порожніх гасел на політичну і культурну школу (Lekhniuk, 2019, p. 123). Також лідер християнських суспільників остерігався «дикого духу давньої “черни”», який, на його думку, неодноразово ставав на перешкоді розвитку державного життя українців (LNNBU, f. 11, d. 5386, p. 4).

Необхідними атрибутами політики «органічної праці» Барвінський вважав розширення мережі українських навчальних закладів, відкриття нових університетських кафедр з українською мовою викладання, а в подальшому – і створення українського університету. Тож не дивно, що в своїй діяльності він ледь не першочергово увагу завше приділяв саме освітнім проблемам, в тому числі й університетському питанню. Це знайшло відображення і в його незавершених мемуарах – «Споминах з мого життя».

Саме ці мемуари є основою джерельної бази даного дослідження. «Спомини з мого життя» Барвінський розпочав писати ще до початку Першої світової війни. Тоді ж побачила світ перша їх частина. Роботу над мемуарами Барвінський продовжив після відходу від активної політичної діяльності на початку 1920-х років. Край їй поклала смерть політика у грудні 1926 року. Ці мемуари за своїм тематичним і змістовим наповненням є чи не найбільшим змістилищем інформації про політичні, культурні та інші процеси в тогочасній Галичині. Рукописи налічують біля 6000 аркушів з додатками (Vynar, Hutysh, 2004, 14). І це при тому, що Барвінський встиг довести оповідь лише до подій початку 1908 року. На сьогодні опубліковано значну частину рукопису – до подій 1898 року. Водночас, велика кількість матеріалу – до 1908 року – залишається неопублікованою, а отже – малознаною для дослідників. Саме на цю частину мемуарів припадає й оповідь про питання українського університету у Львові. Хоча у «Споминах...» і не висвітлено історію досліджуваної проблеми аж до Першої світової війни, все ж у них є значний об'єм важливої інформації. Додаткову джерельну інформацію почерпнуто з фонду Барвінських у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника та з газети «Руслан», з виходом якої був тісно пов'язаний Олександр Барвінський.

Як людина консервативних поглядів, Барвінський в першу чергу висвітлює питання тягlosti й традиції існуючого у Львові університету й на основі історичних фактів обґрунтовує доцільність його утратки, або ж створення окремої української вищої школи в столиці Галичини. Він відзначає, що після втрати власної державності

наприкінці княжої доби українці постійно відчували важливість та потребу освіти. Цим автор «Споминів...» пояснює появу та успішне функціонування Острозької Академії, Києво-Могилянської колегії, діяльність князя Острозького, Петра Могили, Івана Виговського, Петра Мазепи, Василя Каразіна та ін. (IL, f. 135, d. 43, p. 263-264)

Важливо те, що Барвінський, як і решта тогочасних українських істориків та політиків, виразно наголошує на тому, що Львівський університет засновано указом імператора Йосифа II у 1784 році, а потім наново відкрито Францом I у 1817 році. А отже, це спочатку був німецький за своїм характером університет – аж до його колонізації після 1871 року. Автор «Споминів...» акцентує на тому, що й польські вчені приймали таку версію подій. І лише в 1911 році університетський Сенат вирішив відзначити 250-річчя закладу, відштовхуючись від 1661 року – створення за розпорядженням короля Речі Посполитої Яна II Казимира єзуїтської академії (IL, f. 135, d. 43, p. 265-266). Мотив такої зміни позиції польською стороною очевидний – у розпал дискусій довкола університетського питання обґрунтувати первісну польськість Львівського університету. Попри це, на загальнодержавному рівні керівництво університету дотримувалось традиційного погляду про 1784 як рік заснування закладу. Барвінський наводить у мемуарах епізод, що після звільнення Львова від російських військ у 1915 році головнокомандувач архикнязь Фрідріх отримав від тодішнього ректора титул почесного доктора *університету цісаря Франца I* (курсив – авт.) (IL, f. 135, d. 43, p. 268).

Барвінський ставить під сумнів популярну серед поляків тезу, що після міністерського розпорядження з 11 липня 1871 року (яке поклало початок колонізації закладу) Львівський університет стає виразно польським навіть з формальної точки зору. Він стверджує, що йшлося насправді про утраквістичний характер, адже згідно урядового документу, дозволялось провадити заняття і польською, і руською (українською) мовою (IL, f. 135, d. 43, p. 267).

Варті уваги й міркування Барвінського про те, що утворення Йосифом II університету мало на увазі перш за все задоволення освітніх потреб русинів (українців), адже поляки мали в своєму розпорядженні Ягеллонський університет у Кракові. Саме цим він пояснює створення при Львівському університеті «Руського інституту» («*Studium Ruthenum*»), де частина предметів викладалась тодішньою українською мовою. Хоч українці не змогли, в силу багатьох причин, скористатись наданими можливостями (IL, f. 135, d. 43, p. 270-271). Ці епізоди, як і появу та функціонування перших українських кафедр після 1848 року, автор «Споминів...» використовує для обґрунтування закономірності прагнення української молоді здобути рівні права для себе та своєї мови у Львівському університеті. А в перспективі – отримати власний навчальний заклад такого зразка у Львові.

Погляди Олександра Барвінського на кінцеву мету університетського питання були суголосними з українським загалом у Галичині – українці мають історичне й законне право на власний вищий навчальний заклад у Львові. Тому Барвінський загалом позитивно сприйняв ухвали українського студентського віча у Львові 13 липня 1899 року, де вперше прийнято резолюцію вимагати створення окремого українського університету в столиці Галичини (IL, f. 135, d. 43, p. 279).

Проте в поглядах автора «Споминів...» на шляхи досягнення поставленої мети існували суттєві розбіжності з більшістю тогочасних галицьких українців. Абсолютна більшість і української молоді, і професорів, політиків та ін. були переконаними, що в умовах неприхильного ставлення польської сторони до українських вимог найкраща зброя в боротьбі за університет – це публічні й політичні кампанії – віча, вимоги, акції протесту, гучні дебати в парламенті тощо. Цю позицію найкраще уособлюють слова Михайла Грушевського, що український університет можна здобути лише боротьбою (IL, f. 135, d. 40, p. 737).

Найбільш помітним проявом такої політики стала сецесія українських студентів Львівського університету в грудні 1901 року. Тоді, на знак протесту проти дискримінаційних дій зі сторони ректора й сенату, близько 600 українських студентів покинули Львівський університет і протягом наступних півроку навчались в інших університетах імперії, переважно у Відні та Празі. Справа студентської сецесії дуже ґрунтовно описана в «Споминах...», а погляд на неї Барвінського дає добрий приклад загальніших його уявлень про те, як треба (і як не треба) добиватись утравкізації існуючого чи створення нового університету у Львові.

Перш за все, Барвінський вважав гучні публічні демонстрації неефективними. Ба більше, навіть такими, що лише шкодять справі. Цілков у душі «органічної праці», в мемуарах він зазначає, що університет – це не просто будівля, нехай і споруджена згідно з цісарським розпорядженням (якого домагались українські націонал-демократи, радикали чи соціал-демократи), а перш за все науковці, яких бракувало. Тому в справі сецесії лідер християнських суспільників цілком погоджувався з тодішнім міністром освіти й віросповідань Вільгельмом Гартлем, який пропонував українцям зосередитись наразі на підготовці й габілітації необхідних фахівців та був готовий виділити необхідні стипендії з міністерських фондів.

Водночас Барвінський вважав оптимальним не варіант створення українського університету «з нуля», а чеський досвід щодо Карлового університету в Празі, коли в переважно німецькому за своїм характером навчальному закладі створено достатню кількість чеських кафедр з відповідним кадровим наповненням, що в кінець кінцем призвело до розділення університету на два окремі – чеський і німецький (IL, f. 135, d. 40, p. 737). Як приклад такої діяльності, Барвінський наводить власні заходи щодо заснування в Львівському університеті кафедри давньослов'янської мови та словесності, яку очолив товариш Барвінського по християнсько-суспільному рухові – Кирило Студинський (IL, f. 135, d. 38, p. 211–213).

Загалом, погляд Барвінського на університетську проблему ширше відображає його ставлення до вимог українських опозиційних політиків у парламенті й сеймі: «Треба було тільки троха політичного розуміння, терпеливості і віри в свій нарід, а не в бундючні і високопарні утопії» (IL, f. 135, d. 34, p. 741). Під утопією тут мається на увазі не сама ідея українського університету, а обраний ініціаторами й прихильниками сецесії спосіб боротьби за його заснування.

Проблема підготовки українських вчених, що змогли б забезпечити функціонування власного окремого університету – одна з ключових тем у неопублікованій частині мемуарів Барвінського, до якої він дуже часто повертається. Справу габілітації українських науковців він вважав першочерговою і нарікав на їх пасивність попри можливість використання різноманітних стипендій, які сам консервативний політик намагався організувати завдяки добрим контактам у міністерстві освіти й віросповідань.

Дуже показовою є наведена у спогадах Барвінського історія: «Як легковажно задивлялися деякі кандидати на справу осягнення університетської катедри, нехай послужить оден яскравий приклад. Судовий адюнкт Здерковський одержав з висш[ого] кр[айового] суду за приводом президента Тхуржніцкого відпустку до Відня, щоби докторизувався і габілітувався до цивільної процедури. Підчас побуту у Відні зустрінувся він раз зо мною в Caffee Central і сказав до мене: “можеб, Ви, пане после, допомогли мені своєю протекцією до габілітації” – “Дуже радо, відповів я, але треба написати з предмету, з котрого думаєте габілітуватися, наукову розвідку” – “Як я маю писати ще габілітаційну розвідку, відповів невдоволений п. Здерковський, то я не потребую Вашої протекції”. На такий погляд кандидата, заявив я ему: “Моя протекція може сягати лише так далеко, щоби передовсім дали Вам відпустку від Ваших службових обовязків, відтак відповідну підмогу, щоби Вам на той час обезпечити прожиток, але, вибачайте, наукове приспособленне залежить вже від Вас

самих". З тим ми розійшлися і п. Здерковський не габілітувався...» (ІІ, f. 135, d. 40, p. 733-735). Барвінський неодноразово на сторінках спогадів згадує, що попри усі його намагання і сприяння міністра Гартля чи його наступників, лише Степан Рудницький скористався наданими можливостями й габілітувався у Львівському університеті (ІІ, f. 135, d. 43, p. 320).

Студентська сецесія стала для Барвінського повною несподіванкою. Ще до її проголошення українські студенти звернулись до парламентських послів (насамперед Юліана Романчука і самого Барвінського) з проханням вплинути на поведінку керівництва львівського університету. Водночас направлено й студентську депутацію до міністра просвіти Гартля. Міністр прийняв і послів, і депутацію прихильно. Хоча й заявив, що негайна утравкізація чи, тим паче, відкриття окремого українського університету не є наразі можливим. натомість він пообіцяв вплинути на ректора і сенат, а також, як уже згадано вище, порадив студентам зосередитись на навчанні й подальшому здобутті наукових ступенів. Це, на думку, міністра куди ефективніший шлях до появи українського університету. І Барвінський з ним був повністю згідний (ІІ, f. 135, d. 43, p.317-318, 322). Представники студентства, за його словами, залишились задоволеними зустріччю з міністром. На оптимістичний лад були налаштовані й парламентські послі.

Тим більшим був їх шок, коли вони дізнались, що не дочекавшись повернення власних посланців до міністра, українські студенти у Львові на своєму віче 4 грудня 1901 року постановили покинути Львівський університет. Тобто, вдались до сецесії. Головну відповідальність за таке хибне, на його думку, рішення, Барвінський покладає у мемуарах на Лонгіна Цегельського (ІІ, f. 135, d. 43, p. 324). Хоча «на горіхи» дісталось й українським професорам університету, які ніяк не вплинули на радикально налаштовану молодь (ІІ, f. 135, d. 44, p. 325-326).

Як негативний приклад Барвінський наводить поведінку Володимира Шухевича, який на той момент мав вагомий вплив на українських студентів у Львові. Дізнавшись про сецесію, Барвінський всіма можливими шляхами переконував Шухевича зробити так, щоб студенти змінили своє рішення – листами телеграмами, навіть у телефонній розмові, що на той час було надзвичайно дорогим задоволенням. Але – безрезультатно (ІІ, f. 135, d. 44, p. 358, 363-364). Водночас сам Барвінський з усіх намагався, завдяки переговорам з Гартлем і в парламентських кулуарах, вплинути на становище ректора і сенату Львівського університету, зокрема шляхом внесення спільно з Романчуком інтерпеляції до міністра просвіти з вимогою змінити ситуацію (ІІ, f. 135, d. 44, 353-357, 381-382).

Чому Барвінський вважав сецесію хибним кроком? Він наводить у «Споминах...» декілька причин. Окрім згаданих загальних міркувань, що не таким шляхом можна добитись університету, він вважав, що сецесія не мала під собою підстав. Адже напередодні на зустрічі з міністром Гартлем останній пообіцяв залагодити причину конфлікту між українськими студентами й керівництвом університету. Натомість після того, як делегація української молоді особисто заявила ректору проф. Людвіку Ридігеру, що українці виписуються з університету, мирно залагодити справу стало значно складніше. Барвінський був впевнений, що після такого вчинку не є можливим сценарій, коли університетське керівництво визнає свої помилки й саме запросить студентів повернутись (ІІ, f. 135, d. 44, p. 359-360). Та й загалом такий крок як сецесія суттєво погіршить ставлення до українських прагнень зі сторони урядових кіл.

Окремо Барвінський згадував у мемуарах, що вважав сецесію помилкою, оскільки міністр просвіти одразу заявив – посеред навчального року жоден університет в імперії не прийме українських студентів зі Львова (ІІ, f. 135, d. 44, p. 356-357). Таким чином сецесіоністи втратили би рік часу через своє рішення. Була у цих міркуваннях і особиста причина. Один зі синів Олександра Барвінського – майбутній відомий історик Богдан Барвінський – якраз навчався в університеті. Навіть більше того, був

активним прихильником сецесії і учасником делегації, що поставила ректора до відома про рішення українських студентів. Олександр Барвінський вважав такі дії сина поспішними (IL, f. 135, d. 44, p. 360). На щастя, думка Гартля виявилась хибною і університети у Відні та Празі прийняли українських студентів у грудні 1901 року.

Попри все, Барвінський у мемуарах згадує і позитивний аспект сецесії. Йдеться про нечувану мобілізацію українського суспільства на підтримку власної молоді. Це проявилось в тому числі у фінансовому аспекті. За короткий час зібрано пожертв на суму сто тисяч австрійських крон для так званого «сецесійного фонду» (IL, f. 135, d. 44, p. 401). За ці кошти студенти мали оплатити своє навчання та проживання за межами Львова на час сецесії.

Справу «сецесійного фонду» Барвінський використав у мемуарах, щоб вкотре звернути увагу на потребу продуманості, систематичності та далекоглядності в національному житті, в тому числі в університетському питанні. Замість простої й безповоротної видачі коштів на потреби студентів, Барвінський згадує власні пропозиції, висловлені в газеті «Руслан». Головна теза – потрібно створити стабільний науковий фонд для допомоги студентській молоді, яка згодом буде зобов'язана повернути до нього отримані раніше кошти. Це, на думку Барвінського, забезпечило би стабільність і довготривалість існування фонду, а отже й можливість допомогти на зібрані в часі сецесії кошти значно більшої кількості молодих осіб (IL, f. 135, d. 44, p. 402-404).

У цьому випадку майже тотожними виявились погляди Барвінського та Грушевського, хоча зазвичай вони розходились в усьому. Але і Грушевський вважав за необхідне використати бодай залишок зібраних коштів на момент завершення сецесії (18 тисяч крон) на створення фонду підтримки студентів (Hrushevskiy, 1902, 51-54). Обидва також були проти рішення студентського віча у Львові в липні 1902 року, яке постановила витратити решту 18 тисяч крон на підтримку хліборобських страйків у Східній Галичині, що спалахнули того літа й стали найбільшою такою плану акцією в той час (Hrushevskiy, 1902, 52; IL, f. 135, d. 44, p. 405).

У присвячених сецесії сторінках мемуарів Барвінський піднімає й питання обов'язків та відповідальності молодого покоління. Загалом, це питання, як і справа поваги зі сторони молоді до авторитету старших, було одним з ключових аспектів консервативного світогляду як самого Барвінського, так і очолюваного ним середовища християнських суспільників. Вони негативно висловлювались щодо участі молоді в політичних процесах, акцентуючи, що її першочергове завдання – здобуття необхідних знань і кваліфікації, щоб у майбутньому перебрати до своїх рук народні справи (*Zadachy ruskoi shkilnoi molodizhy*). Ці вимоги Барвінський застосовував не лише в публіцистиці, а й щодо власних дітей. У листі до сина Олександра він пояснював жорсткість екзаменатора під час випускного іспиту (матури) в Перемишлі тим, що тамтешня молодь «нічого не вчила ся, а лише пиячила та політикувала», а їх доля мала бути застереженням для молодого Барвінського (LNNBU, f. 11, d. 145, p. 12).

З огляду на це не дивно, що у «Споминах...» Барвінський наголошує, що українські студенти у Празі й Відні під час сецесії мали би максимально корисно для наукових студій скористатись можливостями цих міст, а не відвідувати пивні зали й чи інші розважальні заклади. Проте, за свідченнями Барвінського, тільки незначна частина студентів вчинила так, як він радив (IL, f. 135, d. 44, p. 406-408). Окрім цього, він згадує в мемуарах, що фінансова жертвність суспільства мала й негативний вплив у тому, що робила студентів менш відповідальними фінансово. Як приклад, Барвінський наводить слова Осипа Шухевича: «О гроші не турбуюся, бо присилає суспільність». (IL, f. 135, d. 44, p. 360).

Позиція Олександра Барвінського і в справі сецесії 1901 року, і ширші його погляди на шляхи досягнення спільної мети українського галицького суспільства –

українського університету – викликала звинувачення на його адресу зі сторони провідних українських газет і частини громадськості. Основним закидом було «угодовство» щодо поляків. Це звинувачення переслідувало Барвінського упродовж чи не всієї політичної кар'єри через те, що в польсько-українських відносинах у Галичині, які все більше загострювались, він, як консерватор, відстоював ідею компромісів. За умов постійної радикалізації така позиція, хоч і конструктивна, була вкрай непопулярною (Lekhniuk, 2019, p. 136-156).

Як і в інших випадках, так і в питанні університету звинувачення на адресу Барвінського були необгрунтованими. Він не менше, ніж будь хто інший бажав утравкізації Львівського університету або ж відкриття окремого українського вищого навчального закладу. От лише не вважав застосовувати методи дієвими й пропонував альтернативні. Як приклад того, наскільки «не угодовою» була позиція Барвінського, можна навести згадану в «Споминах...» промову в Державній раді 21 жовтня 1902 року. У ній Барвінський спростовує аргументи польського посла, історика, Станіслава Стажинського про історично польський характер університету та аргументовано пояснює, чому українське прагнення власного університету є логічним та обгрутованим (II, f. 135, d. 44, p. 459-461). Ця промова справила враження на Едварда Гневоша – поляка, колишнього сеймового і парламентського посла, референта шкільних справ у Галицькому намісництві та секційного керівника в міністерстві просвіти. Барвінський детально розписує в «Споминах...» позитивний відгук Гневоша й наводить його як позбавлений національного шовінізму приклад для поляків (II, f. 135, d. 44, p. 462-466).

Є у мемуарах Барвінського й ґрунтовні описи й критика поведінки в університетській справі частини польських професорів Львівського університету, газет і радикальних елементів з польського боку. Не будучи прихильником «бойової» тактики української молоді, Барвінський висловлює розуміння її мотивів, спричинених дискримінаційними діями керівництва університету (II, f. 135, d. 52, p. 32-34).

Розбіжності між популярними уявленнями про спосіб досягти відкриття власного університету та точкою зору Барвінського підкреслила стаття «З австрійської України» відомого радикального публіциста Михайла Лозинського в «Літературно-науковому віснику». У ній він прямим текстом називає пропоновану Барвінським тактику поступового нарощування наукових сил «сервілістичною гімнастикою спини». Тобто – прислужництвом, що не принесе жодної користі (Lozynskyi, 1906, 494). Натомість автор статті пропонує йти шляхом чехів, які, на його думку, саме боротьбою здобули університет. Або ж італійців, які запекло і не без заворушень боролись за італійський університет у південному Тіролі та Істрії (Lozynskyi, 1906, 494-495).

Постфактум полемізуючи з Лозинським у «Споминах...», Барвінський наполягає на корисності підготовки науковців, хай навіть мало хто скористався таким шляхом: «Ми певні, що якби вони [українські науковці – Р.Л.] дальше трудили ся в тім напрямі і витривали на раз вибраній дорозі, то на тім ще могла би зискати укр.-руська наука і справа засновання укр. університету значно посунула би ся вперед» (II, f. 135, d. 51, p. 960). Водночас Барвінський спростовує приклади, наведені Лозинським. Причиною появи чеського університету в Празі стали не заворушення, а наукова й фінансова спроможність чехів. Італійці ж, попри весь звій войовничий запал, так і не отримали свого університету в Австро-Угорщині (II, f. 135, d. 51, p. 962-964).

Квінтесенцією думок про справу українського університету у Львові на початку ХХ століття можна вважати опис Барвінським кількох подій 1907 року. Найважливіша з них – чергові заворушення в університеті. 23 січня українські студенти побили секретаря університету Алоїза Віняжа, захопили перший поверх корпусу університету на вулиці Святого Миколая (сучасна Грушевського), звели

декілька барикад, знищили двадцять портретів ректорів, пошкодили великий зал засідань, побили вікна, бюсти і портрети цісарів та польських діячів (Кісь, 2020). Причиною таких нечуваних заворушень стала чергова нетактовність керівництва університету. Цього разу – ректора Владислава Глузинського. Він відповів відмовою на прохання студентів-українців надати їх залу для зборів, а тоді заявив, що не буде спілкуватись із ними українською мовою, бо не знає її (що суперечило існуючим в Галичині приписам) (IL, f. 135, d. 52, p. 34). Необдуманий вчинок ректора дав шанс найрадикальнішим елементам серед українців здійснити описаний вище безлад. У результаті заарештовано 99 студентів, а заснування українського університету ближчим аж ніяк не стало.

На прикладі цієї історії Барвінський демонструє, що «бойова» тактика не працює. Навпаки, на прикладі реакції більшості польських газет він показує, що такі необдумані кроки не тільки не допомагають, але й дають полякам змогу виставляти українську молодь в якості «варварів» (IL, f. 135, d. 52, p. 35-38). На думку Барвінського, останнім у цьому сприяли й необдумані та пафосні заяви окремих українських політиків. Так, після бучі в січні 1907 року В'ячеслав Будзиновський виступив із рядом вкрай радикальних і нетактовних заяв на адресу поляків, чим викликав загальний осуд і обурення (IL, f. 135, d. 52, p. 38-39). І, знову ж таки, не приніс жодної користі спільній справі українського університету.

Висновки. Погляди Олександра Барвінського на проблему українського університету у Львові, висловлені ним у неопублікованій частині «Споминів з мого життя» необхідно розглядати в контексті його ширшого світогляду. Як консерватор, він виступав за еволюційний, поступовий розвиток і відкидав те, що називав «політикою вулиці», адже вважав її неефективною та шкідливою. Головна теза на сторінках мемуарів стосовно досліджуваної проблеми є наступною: оптимальним шляхом була підготовка й габілітація необхідних для власного університету науковців, яких справді було критично мало. Та для більшості цей шлях видавався надто довгим. Особливо для молоді, яка прагнула дій і негайних результатів. Як наслідок, на думку Барвінського, хоча заради справи появи українського університету зроблено чимало й принесено немалі політичні та фінансові жертви, «бойова» тактика була неефективною, а часто ще й дозволяла полякам виставляти перед Віднем українські прагнення у невідомому української сторони світлі: «Досить вказати на се, що мимо кільканайцятилітніх змагань, мимо значних жертв матеріальних і моральних не тільки ми не зблизили ся до здійснення сего домаганя, не тільки не здобули на тутешнім університеті для себе ширших прав, але навпаки затратили дещо з тих прав, які мовчки війшли були в жите силою самого звичаю, ми віддалили ся від ціли наших змагань, бо не образували потрібних наукових сил для руского університету, бо багато найспосібніших сил зпоміж нашої молодіжї змарнувало ся або звихнуло, а в міродатних правительствених і парламентарних кругах не осягнуто потрібної і конечної піддержки для здійснення сего змаганя» (LNNBU, f. 11, d. 5387, p. 9-10).

Бібліографія

Аркуша О. Г. (1997). Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів. 34 с.

Винар Л. І., Гирич І. Б. (2004). Вступне слово. Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич, *Барвінський О. Спомини з мого життя*. (Т. 1. сс. 11–14). Київ: Смолоскип.

Грушевський М. С. (1902). Що робити з «академічним фондом»? *Літературно-науковий вістник*, книжка X, жовтень, С. 51-54.

Задачи рускої шкільної молодіжї. Руслан. 1905. Ч. 184. 18 (31) серпня; Ч. 185. 19 серпня (1 вересня).

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, фонд 135, спр. 34. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VI, зошит XXXIII, 125 арк.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, фонд 135, спр. 38. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VII, зошит XXXVII, 266 арк.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 135, спр. 40. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VII, зошит XXXIX, 172 арк.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 135, спр. 43. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VIII, зошит XLII, 163 арк.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 135, спр. 44. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. VIII, зошит XLIII, 164 арк.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 135, спр. 51. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. IX, зошит L, 192 арк.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 135, спр. 52. Барвінський О. Г. «Спомини з мого життя», ч. X, зошит LI, 167 арк.

Качмар В. М. (1999). За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.). Львів. 118 с.

Кісь Н. Д. (2020). Питання українського університету у Львові. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/ukrainian-university-lviv/>

Кліш А. Б. (2018). Між політикою та релігією: суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В. 472 с.

Лехнюк Р. О. (2017). Дилеми українського консерватора – приклад Олександра Барвінського. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до – сьогодення)»* / За заг.ред.проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: «Вектор». С. 66–72.

Лехнюк Р. О. (2019). На порозі модерного світу. Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті XX століття. Львів: Літопис. 392 с.

Лехнюк Р. О. (2016) Українські консервативні середовища у ідейному просторі Львова початку XX століття. *Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць*, 10 (1), С. 310–345.

Лозинський М. М. (1906). З австрійської України. *Літературно-науковий вістник*, книжка IX, вересень, С. 486–501

Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 11, спр. 145. Барвінський Олександр Григорович. Листи до сина Олександра Олександровича Барвінського 1906–1924, 33 арк.

Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 11, спр. 5386. Барвінський Олександр Григорович. Лист до Романчука Юліана (чернетка), 1915, 4 арк.

Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 11, спр. 5387. Барвінський Олександр Григорович. Промова на зборах товариства «Руська Громада», 1903, 13 Арк.

Павлишин С. С. (1997). Олександр Барвінський. Львів: Академічний Експрес. 148 с.

Романюк С. Д. (2009). Олександр Барвінський – публіцист, редактор, видавець. Національна академія наук України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Львів: Національна академія наук України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. 373 с.

Чорновол І. П. (2013). Галицькі війни за історію. Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/5444>.

Чорновол І. П. (2004). Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності. Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич, *Барвінський О. Спомини з мого життя*. (Т. 1. сс. 17–35). Київ: Смолоскип.

Moklak J. (2014). Walka o uniwersytet ukraiński we Lwowie – kontekst włoski i południowosłowiański (1908-1914). *Чорноморський літопис*, 10, С. 47-53.

References

Arkusha O. H. (1997). Oleksandr Barvynskyi (do 150-ricchia vid dnia narodzhennia) (Oleksander Barvinsky (to the 150th anniversary)). Lviv. 34 s.

Chornovol I. P. (2013) Halytski viiny za istoriiu (Galician wars for history). Rezhym dostupu: <http://zbruc.eu/node/5444>.

Chornovol I. P. (2004). Tiahar prahmatyzmu, abo Oleksandr Barvynskyi u svitli suchasnosti (The burden of pragmatism or Oleksander Barvinsky in the light of the present age). Upor. A. Shatska, O. Fedoruk; red. L. Vynar, I. Hyrych, Barvynskyi O. Spomyny z moho zhyttia. (T. 1. ss. 17–35). Kyiv: Smoloskyp.

Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, fond 135, spr. 34. Barvynskyi O. H. «Spomyny z moho zhyttia», ch. VI, zoshyt XXXIII, 125 ark.

Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, fond 135, spr. 38. Barvynskyi O. H. «Spomyny z moho zhyttia», ch. VII, zoshyt XXXVII, 266 ark.

Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 135, spr. 40. Barvynskyi O. H. «Spomyny z moho zhyttia», ch. VII, zoshyt XXXIX, 172 ark.

Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 135, spr. 43. Barvynskyi O. H. «Spomyny z moho zhyttia», ch. VIII, zoshyt XLII, 163 ark.

Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 135, spr. 44. Barvynskyi O. H. «Spomyny z moho zhyttia», ch. VIII, zoshyt XLIII, 164 ark.

Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 135, spr. 51. Barvynskyi O. H. «Spomyny z moho zhyttia», ch. IX, zoshyt L, 192 ark.

Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 135, spr. 52. Barvynskyi O. H. «Spomyny z moho zhyttia», ch. X, zoshyt LI, 167 ark.

Hrushevskiy M. S. (1902). Shcho robyty z «akademichnym fondom»? (What shall we do with «academical fund»?) *Literaturno-naukovyi vistnyk*, knyzhka X, zhovten, S. 51–54.

Kachmar V M. (1999). Za ukrainskyi universytet u Lvovi. Ideia natsionalnoi vyshchoi shkoly u suspilno-politychnomu zhytti halytskykh ukraintsiv (kinets XIX – pochatok XX st.) (For Ukrainian university in Lviv. Idea of national high school in social and political life of Ukrainians in Galicia (end of XIX – beginning of the XX century)). Lviv. 118 s.

Kis N. D. (2020). Pytannia ukrainskoho universytetu u Lvovi (Question of Ukrainian university in Lviv). URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/ukrainian-university-lviv/>

Klish A. B. (2018). Mizh politykoiu ta relihiieiu: suspilno-khrystyianskyi rukh u Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st. (Between politics and religion: social-christian movement in Galicia in the end of XIX – beginning of the XX century). Ternopil: Osadtsa Yu.V. 472 s.

Lekhniuk R. O. (2017). Dylemy ukrainskoho konservatora – pryklad Oleksandra Barvinskoho (Dilemmas of the Ukrainian conservative politician – example of Oleksander Barvinsky). *Materialy III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Ternopil i Ternopil'ia v istorii ta kulturi Ukrainy i svitu (vid naidavnishykh chasiv do – sohodennia)»* / Za zah.red.prof. I. S. Zuliaka. Ternopil: «Vektor». S. 66–72.

Lekhniuk R. O. (2019). Na porozhi modernoho svitu. Ukrainski konservatyvni seredovyshcha v Halychyni v pershii chverti XX stolittia (On the edge of the modern world. Ukrainian conservative environments in Galicia in the first quartet of the XX century). Lviv: Litopys. 392 s.

Lekhniuk R. O. (2016) Ukrainski konservatyvni seredovyshcha u ideinomu prostori Lvova pochatku XX stolittia (Ukrainian conservative environments in ideological space of Lviv at the beginning of XX century). *Lviv: misto – suspilstvo – kultura: Zb. nauk. prats*, 10 (1), S. 310–345.

Lozynskiy M. M. (1906). Z avstriiskoi Ukrainy (From Austrian Ukraine). *Literaturno-naukovyi vistnyk*, knyzhka IX, veresen, S. 486–501

Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv, f. 11, spr. 145. Barvynskyi Oleksandr Hryhorovych. Lysty do syna Oleksandra Oleksandrovycha Barvinskoho 1906–1924, 33 ark.

Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv, f. 11, spr. 5386. Barvynskyi Oleksandr Hryhorovych. Lyst do Romanchuka Yuliana (chernetka), 1915, 4 ark.

Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv, f. 11, spr. 5387.

Pavlyshyn S. S. (1997). Oleksandr Barvynskyi (Oleksander Barvinsky). Lviv: Akademichnyi Ekspres. 148 s.

Romaniuk S. D. (2009). Oleksandr Barvynskyi – publitsyst, redaktor, vydavets (Oleksander Barvynsky – publicist, editor, publisher). Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka. Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka. 373 s.

Vynar L. I., Hyrych I. B. (2004). Vstupne slovo (Introduction). Upor. A. Shatska, O. Fedoruk; red. L. Vynar, I. Hyrych, Barvynskyi O. Spomyny z moho zhyttia. (T. 1. ss. 11–14). Kyiv: Smoloskyp.

Zadachy ruskoi shkilnoi molodizhy. Ruslan. 1905. Ch. 184. 18 (31) serpnia; Ch. 185. 19 serpnia (1 veresnia).

UDC 94(477):070](73=161.2)

DOI 10.2518/2307-7778.20.1.3

Леся БІЛОВУС

доктор історичних наук, доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Тернопільського національного економічного університету, Львівська 11, Тернопіль, Україна? 46000 (Lesya_Bilovus@i.ua)

Lesia BILOVUS

PhD hab. (History), Associate Professor of the Department of Information and Socio-Cultural Activity of Ternopil National Economic University, street Lvivska, 11, Ternopil, Ukraine, 46000 (Lesya_Bilovus@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4882-4511>**Оксана ГОМОТЮК**

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Тернопільського національного економічного університету, Львівська 11, Тернопіль, Україна, 46000 (oksana_homotuk@ukr.net)

Oksana HOMOTIUK

PhD hab. (History), Professor, the Head of the Department of Information and Socio-Cultural Activity of Ternopil National Economic University, street Lvivska, 11, Ternopil, Ukraine, 46000

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2856-8541>

ПОСТАТЬ ПАТРИАРХА ЙОСИФА СЛІПОГО У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ПЕРІОДИКИ ДІАСПОРИ США)

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати українськомовні періодичні видання української діаспори США щодо особи Патріарха Йосифа Сліпого та їх роль у збереженні національної ідентичності. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що з-поміж інших досліджень вперше в українській історіографії, на основі аналізу українськомовної періодики США, висвітлено постать Йосифа Сліпого та його роль у збереженні національної ідентичності української діаспори США. **Висновки.** Постать Патріарха Йосифа Сліпого, висвітлена крізь призму українськомовної періодики діаспори США (рубрики «Благовіст», «Дата», «Духовність», «Культура», «Події», «Постать», «Релігія»), цікава не лише як об'єкт наукових досліджень, але і як джерело утвердження віри в нашому зневіреному суспільстві. Уся його діяльність була спрямована на те, щоб повернути Українській Церкві її престиж та належні права, а українців вивести з-під тягаря рабської ментальності шляхом поширення належної освіти та прищепити йому прагнення до єдності на основі християнської любові. Його особистість зробила великий вплив не тільки на Церкву, але й на національну історію та на утвердження національної ідентичності.

Ключові слова: українськомовна періодика, українська діаспора США, національна ідентичність, Патріарх, Йосиф Сліпий, релігія, духовність.

THE FIGURE OF PATRIARCH JOSYF SLIPIYI IN THE PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY (ON THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN- LANGUAGE PERIODICALS OF THE US DIASPORA)

Abstract. The purpose of the study is to analyze Ukrainian-language periodicals of the Ukrainian diaspora in the United States about the person of Patriarch Josyf Slipyi and their role in preserving national identity. The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific and special-historical methods. The scientific novelty is that, among other studies, for the first time in Ukrainian historiography, based on the analysis of Ukrainian-language periodicals in the United States, the figure of Josyf Slipyi and his role in preserving the national identity of the Ukrainian diaspora in the United States. The figure of Patriarch Josyf Slipyi, illuminated through the prism of Ukrainian-language periodicals of the US diaspora (headings «Annunciation», «Date», «Spirituality», «Culture», «Events», «Figure», «Religion»), is interesting not

only as an object scientific research, but also as a source of faith in our desperate society. All his activities were aimed at restoring the Ukrainian Church's prestige and proper rights, and removing Ukrainians from the burden of the slavish mentality by spreading proper education and instilling in it a desire for unity based on Christian love. His personality had a great influence not only on the Church, but also on national history and the establishment of national identity.

Key words: Ukrainian-language periodicals, Ukrainian diaspora in the USA, national identity, Patriarch, Josyf Slipyi, religion, spirituality.

Постановка проблеми. В анналах історії Церкви доля УГКЦ справді унікальна, вона заслуговує на увагу цілого світу, а Блаженніший Патріарх Йосиф Сліпий-Коберницький-Дичковський, як її глава у найбільш жахливі роки минулого століття, чи не найбільш точно віддзеркалює долю цієї Церкви. Про це йдеться у праці «Ісповідник Віри між Сходом і Заходом» (Confessor between East and West, 1990) американського історика Я. Пелікана. Про велич і святість Патріарха, мабуть, найкраще висловився Папа Іван-Павло II у своєму зверненні до українців у Вінніпезі 16 вересня 1984 року: «Він був гідним наслідником праведного Митрополита Андрея Шептицького. Однак, прийшли гіркі часи для Української Католицької Церкви. Перейшов він іще раз через хресне пережиття і терпіння, подібно як Христос на Голготі» (Rudnytskyi (2012) (a); Rudnytskyi (2012) (b), p. 6). Йосиф Сліпий – одна з найбільш складних і суперечливих постатей в сучасній українській історії. З одного боку, він – перший українець, який став ієрархом католицької церкви, кардиналом. З іншого боку, це – людина, яка отримала такий високий сан, фактично будучи політичним в'язнем у сталінських таборах. Багатогранна постать Йосифа Сліпого вражає потужністю інтелекту та різнобічністю його інтересів, а тому ще досі залишається актуальною для різноманітних наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень, в основі яких лежить аналіз різноаспектної діяльності Патріарха Йосифа Сліпого, немало. Наукові розвідки В. Зварича, А. Михайленка, І. Рибарика, Д. Степовика, І. Хоми (Zvaych (2011); Mukhailenko (2012); Rybaryk (2002); Stepyuk (2001); Khoma (2010)) розкривають постать Йосифа Сліпого у контексті його митрополичої та патріаршої діяльності. У монографії Е. Бистрицької висвітлено роботу Йосифа Сліпого щодо створення Українського Патріархату (Bystrytska (2009)). Дослідження С. Штуки, І. Ходак та Н. Гірної присвячені зусиллям Йосифа Сліпого у напрямі підвищення науково-освітнього рівня українського греко-католицького духовництва, розбудови у Львові Богословської академії, його культурно-освітньої діяльності (Hirna (2019); Khodak (2010); Shtuka (2014)). Не можна не згадати і самі «Спомини» Патріарха, що є цінним джерелом його думок, прагнень, досягнень, а також «Заповіт» (Slipyi (2012); Slipyi (2014)). Цінними для нашого дослідження вважаємо праці Л. Біловус (Bilovus (2017); Bilovus (2019)), О. Гомотюк (Homotiuk (2006); Homotiuk (2014)).

Однак постать Йосифа Сліпого крізь призму українськомовної періодики США ще не висвітлювалася. Тому **метою нашої статті** вбачаємо аналіз українськомовних періодичних видань української діаспори США щодо особи Патріарха та їх роль у збереженні національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Велика кількість публікацій подає власне біографічні дані цієї великої людини, яка зазнала як фізичних знущань під час 18 років перебування у більшовицькому ГУЛагу, так і найвищих почесностей та виявів пієтизму від вірних УГКЦ, архівні дослідження (Holod (2012); Kuzyk (1995); Litorhiia; Okolitenko (2009); Patriarch i Kardynal; Patriarkh Yosyf (a); Rudnytskyi (2012) (a); Rudnytskyi (2012) (b); Step (2015); УНКТс; Khmil (2013); Shevchuk (2017); Yakovenko (2012)), є й спогади людей, які знали Патріарха, – його помічники, учні, священники, – а також у номерах на спогади часом відведено цілу шпальту (I ya pishov; Mandziuk (2013); Masshtab; Nebesniak (2007); Ostapchuk (2013)).

За перебування Галичини під польською владою у 1919–39 роках став найбільш довіреною особою Митрополита Андрея Шептицького, за сприяння якого отримав

блискучу освіту в Інсбруку й Римі. Коли польська влада скасувала теологічний факультет Львівського університету – реорганізував у 1928 р. Львівську духовну семінарію на Греку-католицьку богословську академію, став її першим ректором. Сліпий був редактором та керівником цілого ряду видань, володів кількома іноземними мовами. Був відомий як аскет – відданий Церкві, вірі і науці. Турботою всього його життя були пошуки золотой середини між побожністю і наукою. Як митрат був з дозволу від Папи Пія XII тайком висвячений на архієпископа і після смерті у 1944 р. А. Шептицького уповноважений взяти на себе обов'язки управління УГКЦ. Разом з усіма іншими владиками УГКЦ у Львові в 1945 р. був ув'язнений за звинуваченням у співпраці з нацистами та націоналістами. Однак справжньою метою була цілковита ліквідація УГКЦ, позаяк вона була носієм української національної ідеї та впливала не тільки на релігійні питання, а й на все суспільно-політичне життя в Галичині. Послідовно відкидав усі пропозиції радянської влади, що стане патріархом Православної церкви, якщо зречеться своєї віри, тому і на заслання не припиняв виконувати свої пасторські обов'язки, намагався підтримувати зв'язки з духовенством та вірними церкви у підпіллі. Внаслідок заходів Папи Іоанна XXIII (зادля нормалізації дипломатичних відносин із Ватиканом), Президента США Джона Кеннеді та інших відомих політичних і громадських діячів західних країн у вересні 1963 року митрополита звільнено з ув'язнення і вислано за межі СРСР до Риму. Генеральний вікарій Львівської архієпархії УГКЦ І. Дацько зауважив у своєму інтерв'ю: «Цікаво, що аргументом Папи Іоанна XXIII перед Хрущовим було те, що митрополит Сліпий – уже надто старий, і його треба випустити, аби він спокійно дожив віку в монастирі. А він жив ще 25 років і встиг зрушити всю еміграцію й не тільки. Патріарх Йосиф на весь світ заявляв про право українців на самостійну, соборну державу. Його приймали королі Іспанії та Бельгії, президент Італії, Західної Німеччини та інші достойники. Він був голосом вільної України» (Holod I. (2012)). Опинившись у вимушеній еміграції, Йосип Сліпий відвідував українські громади США, Канади, Німеччини, Великої Британії, Австралії та інших країн, адже взяв собі за мету зблизити українців діаспори. Став Верховним архієпископом і кардиналом. Він мріяв створити європейського значення навчальний заклад, де б науково підходили до духовної освіти. Її він здійснив, ставши фундатором Українського католицького університету в Римі, що об'єднав у собі Наукове товариство імені Т. Шевченка, Українську академію наук, Українське наукове богословське товариство. Це було логічне продовження ще започаткованої Петром Могилою Духовної академії у Києві, де проходили вишкіл нові покоління священиків і мирян. Він повертає власність храму св. Сергія і Вакха з патріаршим двором для нашої Церкви, засновує Духовну семінарію св. Софії у Римі, де гуртується українська молодь. Митрополит збудував у Римі собор св. Софії (у крипті якого до 1992 р. покоївся Патріарх Йосиф після смерті), придбав і відновив храм Жировицької Божої Матері для українців-католиків, заснувавши при ньому музей і лікарню, дав нове життя монастирю ордену Студитів у Капель-Гондольфо, підтримував діяльність Українського вільного університету у Мюнхені. Усвідомлюючи своє високе покликання, він сміливо звертався до уряду Німеччини: надати хоч невелику компенсацію за знищені під час Другої світової війни українські храми. І натомість отримував кошти на відновлення і будівництво святинь. Завдяки глибоко доказовій аргументації Верховного архієпископа Йосифа наша Церква, до того часу відома в Римі як «Рутенська», дістала свою природну назву – Українська Католицька Церква. На другому Ватиканському соборі 1963 р. виступив із пропозицією утворити помісну УКЦ і надати їй суверенний Патріархат. При цьому він об'єднує український єпископат у Синод УГКЦ. У 1975 р. він прийняв титул Києво-Галицького патріарха УГКЦ в очікуванні на визнання його Папою. У тих дуже складних, нерідко й несприятливих обставинах Патріарх Йосиф не забував про катакомбну УКЦ в Україні. Без відома

Апостольської Столиці висвятив трьох владик з призначенням для України. Ними були о. Любомир Гузар, о. Іван Хома і о. Стефан Чміль (Vyznannia; Haliv (2014); Lentsyk (1988); Okolitenko (2009); Patriarkh Yosyf (b); Solovii (1965); Step (2015); Tlinni; Khmelkovskiy (2012); Chasto (2010); Shevchuk (2017); Yakovenko (2006); Yakovenko (2012)). Однак через брак єдності тогочасного духовного проводу, Апостольська столиця визнала офіційно український Патріархат, аргументуючи, що для визнання Патріархату потрібна самостійна територія, а Україна її немає. Такий стан існує по нинішній день. А. Лозинський наголошує: незважаючи на те, що Синод єпископів УГКЦ зустрічається щороку (від дня відновлення незалежності), однак так і не вирішено повторно звернутися до Папи щодо проголошення Патріархату, хоча головна перешкода – відсутність територіальної юрисдикції – залишилась у минулому (Lozynskiy A. (2016) (b)).

Українськомовна періодика діаспори США порушує і питання наукових зацікавлень Патріарха. При відкритті Богословської академії у Львові у 1929 р. він сказав: «Наука – це один з наріжних каменів-стовпів відродження і сили народу [...]. Наука є фундаментом для Церкви для нашого народу – вона через свої наукові і виховні установи є виховницею народу» (Lozynskiy (2016) (a)). Як вимогливий вчений, він уважав, що західна наука повинна обширніше пояснювати східну ідентичність, якою він, до речі, дуже дорожив. І тому він стверджував, що східна католицька Церква повинна дотримуватися східної традиції. У його розумінні, наприклад, Тисячоліття Хрещення України було рівночасно і ювілеєм української науки і культури, бо християнство принесло цю науку й культуру й вони разом з християнством успішно розвивалися в Україні (Zhyla (1995)). Свого часу вісімдесятидворічний кардинал Йосип Сліпий замислився над збігами і паралеллю його власного життя із долею українського народу – революції, дві світові війни, розвал імперій і постійна зміна державних кордонів, відсутність можливості самостійно вирішувати свій шлях. Ціле життя його було позначене таким собі кордоном, через те Патріарх був одним із найпалкіших прихильників національної єдності, зокрема у церковному житті. Йосип Сліпий постійно ставив запитання: чому один із найдавніших народів Європи приречений існувати на маргінесах історії. Однак Патріарх ніколи не втрачав із поля свого духовного зору основну мету життя – знайти місце українського народу в історичному процесі через місце церкви (протестував проти терміну «рутенці», тлумачив, що церковнослов'янське «Русь» є синонімом поняття «Україна») (Okolitenko (2009)).

Йосип Сліпий замислювався і над долею церкви, що перебувала між Сходом і Заходом, над її неповторністю – позитивними і негативними властивостями. Пізніше вивчаючи ситуацію в діаспорі, він зробив висновок про те, що «американізація» церкви неминуче призводить до денационалізації спільноти, чого ніяк не може бути. Згідно з його вченням, кожна нація робить свій важливий внесок у світову культуру з метою вижити. Йосип Сліпий висновує, що саме українська церква, яка сформувалась у міжкордонні Візантії і Риму, нагромадила унікальний досвід, який допоможе подолати одвічну проблему поєднання універсальності й місисності. Крім того, він послідовно, навіть перебуваючи в екзилі у Римі, захищає неповторність українських традицій від впливу будь-яких чужорідних елементів, утверджуючи ідентичність української культури (Okolitenko (2009)). Завдяки популяризації Йосипа Сліпого духовний світ зацікавився вмінням українців поєднувати церковну універсальність із національними особливостями («галіканізм»). Тобто Патріарх вказував на визначальну роль Церкви не тільки для духовного і національного відродження в Україні, а й для збереження української ідентичності в глобальному масштабі.

Йосип Сліпий був не перший, хто почав розвивати ідеї В. Соловйова щодо екуменізму, хоча особливого розуміння тоді не зустрічав. Йому належить вислів «екуменізм страждання» – таємне братство всіх, готових жертвувати собою задля

власних переконань, навіть коли вони не є однодумцями. Сам у цьому був дуже послідовний. Коли він уперше прибув до Канади в 1967 році, після урочистих привітань його у Торонто, він поїхав до Вінніпегу, столиці тодішнього Митрополита Української православної церкви, колишнього ректора Українського університету у Кам'янці-Подільському, заснованого УНР, та професора теології у Варшавському університеті – Іларіона (Огієнка). Вони «обнялись і розцілувалися, як два достойники Христової віри, яка наказує жити у взаємній згоді і пошані» (Тіині).

Позбавлений свого часу повернутися в Україну, Йосиф Сліпий на Заході розгорнув широкомасштабну духовну, просвітницьку, мирянську діяльність із метою консолідації українства на поселеннях, зокрема, навколо ідеї Патріархату УГКЦ, збереження релігійної та національної ідентичності (Konkurs; Terhakovets (1966)). Патріарх став своєрідною сполучною ланкою між усіма вірними УГКЦ, які опинилися на різних континентах, – і переслідуваними в Україні, і «в розсіянні сущими» (Pastyrskie). Тому він відвідував кожну єпархію та екзархат на поселеннях, кожну парафію, збираючи не лише кошти, а й гуртуючи усіх у єдиний народ. Патріарх розумів, що без солідних духовних та інтелектуальних основ народ буде приречений на забуття своїх коренів, на цілковите підкорення та асиміляцію (Shevchuk (2017)). Українськомовна періодика містить і матеріали, що висвітлюють роль Патріарха у житті діаспори, його заповіт зберігати свою національну ідентичність, «бути собою». «У цьому гаслі «будьте собою» як колись, так і сьогодні, чуємо його голос, який кличе нас до самозбереження шляхом зберігання наших духовних вартостей, які ми винесли з рідного краю. Вони нас роблять унікальними так, як є унікальний наш народ» (Kostelyna (2009) (a)).

Вістка про смерть українського церковного і національного світоча Патріарха Йосифа глибоко сколихнула світове українство, зокрема українців США. Українськомовна періодика висвітлювала події, що були пов'язані із похованням Йосифа Сліпого: на похорон їхали українці з США і Канади, Аргентини, Бразилії, Австралії, Англії, Бельгії, Нідерландів, Німеччини, миряни, священики і владики, активісти патріархального руху, вірні послідовники ідей українського Патріархату, прибув і Папа Іван-Павло II, в супроводі Кoadютора М.-І. Любачівського (Haliv M. (2014)).

У заповіті Патріарх висловив бажання (Slipyi (2012)), щоб колись, коли УГКЦ буде легалізована і собор св. Юра буде повернений її вірним, – перевезти його тіло з кriptи побудованої ним церкви св. Софії у Римі до Львова, до собору св. Юра. Так і сталося. Його домовину перевіз з Риму до Львова висланий урядом України літак. У «Свободі» за 28 липня 1992 р. подано надіслану проф. М. Лабунькою з Філадельфії докладну інформацію про урочисте перевезення тлінних останків та пов'язане з цим святкування. Визначено дні від 26-го до 29-го серпня 1992 р. – саме у перші роковини проголошення самостійності України (Тіині).

Після звільнення відвідини Йосифа Сліпого української діаспори у США (Детройт, Лос-Анжелес, Нью-Йорк, Філадельфія, Чикаго) активно висвітлювалися у періодиці, презентуючи програму перебування та заклик до організації усіх громадянських і релігійних сил. Інколи оголошення чи слова привіту займають цілу сторінку (Zaklyk; Pryvitaio; Prohrama; Ukraintsi). Він двічі побував у Чикаго, заснувавши у 1968 р. парафію св. Володимира і Ольги, яку і посвятив у 1973 р. Тому саме тут, перед собором цих святих, у листопаді 2009 р. відбулося відкриття і посвячення першого пам'ятника (у США) першому Патріархові (Kostelyna (2009) (b)). У 1982 р. світ пишно святкував у Римі 90-річчя Патріарха. В українськомовній періодиці докладно перераховано всіх присутніх Владик та тих, хто був присутній на святковій літургії. З цієї нагоди Папа Іван-Павло II надіслав свій лист-побажання для ювіляра (Zaversheno). Відомий польський щоденник «Дзенік Звйонекови», що є органом найбільшої польсько-американської безпеченової організації, помістив у своєму

виданні у лютому 1982 року дуже прихильну статтю про Патріарха Йосифа з нагоди його 90-річчя. У лютому цього ж року відомий російський щоденник в Нью-Йорку, «Новое Русское Слово», помістив на першій сторінці статтю та світліну Патріарха Йосифа знову ж таки з нагоди його ювілею (Chuzhi).

У 1995 р. газета «Свобода» на першій шпальті помістила інтерв'ю з головою Товариства «Свята Софія» у США й членом «Святої Софії» у Римі д-м Романю Навроцькою та секретарем Товариства «Свята Софія» в США д-м Леонідом Рудницьким, щоб детальніше розповісти про задум Товариства зберегти і увіковічнити місце народження Патріарха Йосифа Сліпого, історію віднайдення та купівлі його родинного дому. Цей проект не обмежувався відновленням будинку Патріарха Сліпого. Заплановано створити в цьому місці центр християнського виховання молоді. Там споруджено цілий комплекс: адміністративний дім, музей, площу для стоянки автомобілів та ресторани для паломників, дітей і туристів. В адміністративному будинку, крім канцелярії, розміщені архів, кімната священника, келії сестер Василіянок, кімнати для проживання гостей та приміщення для дитячого садка. Сьогодні, як знаємо, цей центр вже активно функціонує. 16 квітня 1995 р. єпископ Юліан Гбур зі Львова посвятив садибу. Посвячення відбулося дуже величаво. Імпреза також зіграла важливу роль у налагодженні відносин між місцевими вірянами різних віровизнань – православними і католиками, – та перетворилася у перше спільне церковне свято. Дата посвячення співпала із 50-літтям арешту греко-католицьких владик, тому до того дня було також підготовлено меморіальну дошку (Kolesa (1995)).

У 2002 р. постать Йосифа Сліпого стала ближчою і зрозумілішою завдяки документальному фільму «Патріарх. Життя Йосифа Сліпого» (продюсер – М. Коломієць), прем'єрні покази якого в Україні пройшли у Києві та у Львові. Відкриваючи прем'єру, Верховний архієпископ УГКЦ Любомир Кардинал Гузар говорив про те, що, на жаль, навіть вірні УГКЦ – не говорячи про інших громадян України – мало уявляють історичну велич Князя Церкви, який, проживаючи після звільнення у Римі, ніколи не зрікся свого громадянства, до останнього подиху жив Україною (Serhiienko (2002)). З благословення Владики, всі кошти від продажу фільму буде передано на розбудову Патріаршого собору в Києві. «Любов до Христа, любов до Святої Церкви, любов до рідної Української Церкви, любов до рідного українського народу визначали мій життєвий шлях, моє думання і мою працю на волі і в неволі», – писав у своєму «Заповіті» Йосип Сліпий (Slipyi (2012)).

У 2009 р. Товариство «Свята Софія» (США) започаткувало традицію відзначення свята «День Патріарха» в родинному селі Йосифа Сліпого Заздрість на Тернопільщині. У 2010 р. «День Патріарха» відбувся в Лондоні. Метою цього заходу є утривалити пам'ять про Йосифа Сліпого та сприяти науковому осягненню його багатой духовної спадщини. З уваги на особливу ювілейну дату, тобто 120-ліття від дня народження Патріарха Йосифа, що припала на 2012 р., вирішено було надати цьому святу більшої урочистості. Першим кроком до відзначення цього ювілею стало відкриття Центру студій спадщини патріарха Йосифа Сліпого в домі товариства «Свята Софія» в Elkins Park (штат Пенсильванія), що його освятив Його Блаженство Святослав Шевчук (U Filadelfii vidbudetsia). Святкування, що відбулися 25–26 лютого у Філадельфії, мали справжній міжнародний вимір і – в додатку до церковно-релігійної частини програми – також наукову та мемуарну частини. Перша частина – це міжнародна наукова конференція, що відбулася в приміщенні Ла Саль-університету; друга, мемуарна, відбулася в греко-католицькій катедрі Непорочного Зачаття у Філадельфії, відразу після Архиерейської Божественної Літургії, що її відслужив Митрополит-Архієпископ Філадельфійський Стефан Сорока. Акцентовано, що добрим наміром організаторів «Дня Патріарха-2012» було також зацікавити його особою чужоземних науковців, і – через харизматичну постать українського

християнського провідника – звернути увагу християнського світу на долю УГКЦ в Україні: її жорстоке ліквідування 1946 року, її довголітнє страждання у підпіллі та її триумфальне відродження в останньому десятилітті ХХ ст. (Rudnytskyi (2012) (a); Rudnytskyi (2012) (b), p. 6). Також вважаємо, що щорічне відзначення «Дня Патріарха» – кожного року в іншій країні, під проводом ієрархії, з учасниками всіх прошарків громадянства, активне висвітлення цієї події у ЗМІ – може стати також нагодою для плідної співпраці Церкви і науки, як і могутнім засобом посилення єдності всіх українців.

Загалом річниці народження та смерті Патріарха Йосипа Сліпого вшановують греко-католики у всьому світі різними урочистостями. Загалом публікації про його ювілеї в українськомовній періодиці США перемережані інформацією про кількість і склад присутніх, святкову програму, святу Літургію і проповідь, а також історію життя Йосифа Сліпого (Bodnar (1992); Vechir v poshanu; Lesyk (1990); Nykyforuk (1993); Patriarkh Yosyf (a); Uhryna (2013)). Особливу роль у цьому відіграє Релігійне товариство «Свята Софія» (США) та НТШ (Vechir vshanuvannia). Національний музей у Чикаго організував виставку, присвячену пам'яті Патріарха (I ya pishov; Tlinni; Yakovenko (2006)).

До 120-річчя від дня народження силами громадськості у Донецьку відбулась урочиста академія (Коранка (2012)), а у с. Заздрість на Тернопільщині – святкування, у рамках яких також презентовано двотомник В. Сергійчука «Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки», де уперше опубліковані документи радянських спецслужб, у яких зафіксовано сторінки життя та діяльності Глави УГКЦ. Також О. Герман представив власну книгу-кіносценарій «Князь Церкви». Крім того, директор Інституту історії Церкви УКУ о. Андрій Михалейко повідомив про збір матеріалів щодо майбутньої беатифікації Патріарха (U Zazdrosti; U godupnomu). У самому Тернополі з нагоди 120-річчя від дня народження Йосифа Сліпого відкрили пам'ятний знак. Його встановили на будинку, де розташована Фундація «Справа Патріарха Йосипа» (Vidkryly).

У 2013 р. у Філадельфії з ініціативи Центру студій спадщини Патріарха Йосифа Сліпого, що діє при Релігійному товаристві українців-католиків «Свята Софія», у співпраці з Нашою українською школою та УФКК «Самопоміч» проведено конкурс декламацій «Через терни до зірок». Метою заходу було не тільки відзначення 50-річчя повернення Патріарха із заслання, а й зацікавлення молоді історією катакомбної Церкви та долею її очільників (Cherez; Konkurs). Присвячену цій же даті, заходами релігійного товариства «Свята Софія» у Римі, США, Великій Британії проведено наукову конференцію, у рамках якої організовано виставку «До світла Воскресіння крізь терни катакомб». Експозиція базується на матеріалах, що їх протягом двох десятиліть збирав Інститут історії церкви УКУ (Patriarkh Yosyf (a)). Цього ж року газета «Міст» публікує інформацію, що в Інституті св. Климента Папи в Римі (заснований свого часу Патріархом) пройшла Літня школа, програма якої передбачала знайомство із спадщиною Йосифа Сліпого в Римі, курс лекцій і семінарів. Також відбувся семінар-презентація фондів історичного архіву УГКЦ в Римі (Litniu).

У 2014 р. у Львові під час ХХІ Форуму видавців презентовано книгу «Йосиф Сліпий. Спомини». Це особисті спогади Патріарха, видання яких присвячено 30-річчю з дня смерті Йосифа Сліпого і є бестселером сучасності, адже цей рукопис дуже довго був під замком. Книга стала своєрідною енциклопедією історії УГКЦ у період життя Патріарха (U Lvovi). У цьому ж році Релігійне товариство українців-католиків «Свята Софія», засноване у 1974 р. Патріархом, підтримуючи його матеріальні, духовні та наукові надбання як на поселеннях, так і в Україні, провело «круглий стіл» для молодих науковців (Sogok).

У 2015 р. до 70-річчя арешту й ув'язнення Йосифа Сліпого Філадельфійський клуб сеньйорів під головуванням Ю. Тарасюка провів науковий вечір «Велети Духу:

Митрополит Андрей Шептицький і його учень Патріарх Йосиф Сліпий», на якому доповідала виконавчий директор Релігійного товариства українців-католиків «Свята Софія» І. Іванкович, перекладач книги відомого американського історика проф. Я. Пелікана «Ісповідник Віри між Сходом і Заходом. Портрет українського кардинала Йосифа Сліпого» (Pro Mytropolyta).

Відзначаючи знаменну дату 125-річчя народження Верховного архієпископа, рішенням Кабінету Міністрів України у 2017 р. створено відповідний Комітет, в обов'язки якого входила відповідна організація цієї річниці, а Національний банк України з цієї нагоди випустив в обіг нову пам'ятну монету, яка є продовженням серії «Видатні особистості України» (Lozynskiy (2016) (b); NBU; Verkhovna; Stekh (2017)). Тоді ж у Філадельфії відбулася презентація на тему «Патріарх Йосиф Сліпий – покровитель науки», а також показ документального фільму «Справа «Рифи»». Захід був організований Релігійним товариством українців-католиків «Свята Софія» США та Філадельфійський осередок НТШ, у ньому взяли участь Л. Рудницький та І. Іванкович. Як зазначається в опублікованих матеріалах, наукова спадщина Патріарха містить понад 100 робіт, зібраних у 20 томах Opera Omnia. Назву стрічки дала агентурна справа «Рифи», яка зберігається в архіві Служби безпеки України. У 33-х томах справи ретельно задокументовано, як радянська влада розробляла та втілювала в життя план знищення УГКЦ та її глави Йосифа Сліпого. Документи, які радянська репресивна система дбайливо збирала та зберігала, стали основою фільму. До стрічки увійшли свідчення учасників та очевидців подій, коментарі істориків із України, Італії, США (Film; Patriarkh Yosyf (c)).

У 2018 р. у Ватикані представили італійський переклад книги «Йосип Сліпий. Спогади отця-доктора Івана Дацька», яка висвітлює найменш відомі сторінки життя Патріарха: період ув'язнення у таборах (1945–1963 рр.). Презентація відбулася в католицькому навчальному центрі Послання Ікони, де українську делегацію привітав Папа Франциск і держсекретар Ватикану П. Паролін (U Vatykani). Як повідомляють в українськомовній періодиці, семестральні виклади релігійного Товариства українців католиків «Свята Софія» США (ТСС-А) й Осередку праці НТШ у Філадельфії в 2019 р. розпочалися презентацією україномовного видання роману австралійського письменника Моріса Лангло Веста «Черевики рибалки». Книгу представили перекладач І. Іванкович та автор післяслова Л. Рудницький. Вона побачила світ у львівському видавництві «Артос» із нагоди трьох річниць: 35-ліття відходу у вічність патріарха Йосифа Сліпого, 45-ліття ТСС-А та 50-ліття собору св. Софії в Римі. Дотепер «Черевики рибалки» перекладено італійською, іспанською, німецькою, польською й іншими мовами. Фундаментом для головного героя книги – Кирила Лакоти – послужив життєвий подвиг ісповідника віри Патріарха Йосифа. Роман «Черевики рибалки» – перша частина «Ватиканської трилогії» – став бестселером року у США. За п'ять років її екранізували, а сам фільм номінували на дві премії «Оскар» (U Filadelfii prezentuvaly).

Висновки. Як бачимо, небуденна постать Патріарха Йосифа Сліпого, висвітлена крізь призму українськомовної періодики діаспори США (рубрики «Благовіст», «Дата», «Духовність», «Культура», «Події», «Постать», «Релігія»), цікава не лише як об'єкт наукових досліджень, але і як джерело утвердження віри в нашому зневіреному суспільстві. Уся його діяльність була спрямована на те, щоб повернути Українській Церкві її престиж та належні права, а українців вивести з-під тягаря рабської ментальності шляхом поширення належної освіти та прищепити йому прагнення до єдності на основі християнської любові. Його особистість зробила великий вплив не тільки на Церкву, але й на національну історію та на утвердження національної ідентичності.

Бібліографія

- Бистрицька Е. (2009). Східна політика Ватикану в контексті відносин святого престолу з Росією та СРСР у 1878–1964 рр.: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники. 416 с.
- Біловус Л. (2017). *Україномовна періодика у національно-культурному житті української діаспори США (1991–2017 рр.)*. Тернопіль: ТНЕУ. 608 с.
- Біловус Л. (2019). Україномовна періодика української діаспори США у збереженні національної ідентичності (1991–2017 рр.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 44 с.
- Боднар В. (1992). Церква св. Покрови у Пармі відзначила 100-ліття народження Патріарха Йосифа. Свобода, (51), С. 3. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6501.
- Верховна Рада підтримала відзначення 125-річчя Йосифа Сліпого. Міст. 2017. 12 січня.
- Вечір в пошану Патріарха Й. Сліпого. Свобода, 1996, (34), С. 4. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6504.
- Вечір вшанування Шевченка та Патріарха Сліпого. Міст, 2014, 20 березня.
- Визнання нашого патріархату має велику місію – пояснити православним сутність служіння Папи Римського : [заява Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава]. Час і Події, 2018, (07), 15 лютого.
- Відкрили пам'ятний знак до 120-річчя Йосипа Сліпого. Міст, 2012, 29 листопада.
- Галів М. (2014). Усього себе віддав Божій правді. Свобода, (38), С. 11.
- Гірна Н. (2019). Культурно-освітня діяльність Патріарха Йосифа Сліпого. Гілея, (144), С. 24–27.
- Голод І. (2012). Всевидячий Сліпий. Міст, 16 лютого.
- Гомотюк О. (2006). *Ідеї української державності в українознавчих дослідженнях української діаспори міжвоєнного періоду*. Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті. Зб. допов. Львів: Сполом. С. 128–136.
- Гомотюк О. (2014). *Українська діаспора США у процесах українського державотворення: перспективи дослідження*. Мандрівець, (5), С. 48–53.
- І я пішов за ним : [розмова з директором Інституту імені Андрея Шептицького о. А. Чировським/ підготував Володимир Павелчак]. Час і Події, 2004, (228), 17 вересня.
- Жила В. (1995). Ісповідник віри – Йосиф Сліпий. Свобода, (182), С. 2; (183), С. 2; (184), С. 2–3. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6503.
- Завершено величаві святкування ювілею Блаженнішого Патріарха Йосифа. Свобода, 1982, (36), С. 1. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6491.
- Заклик до українців метрополітарного району Нью Йорк, Нью Джерзі, Конектикат. Свобода, 1968, (139), С. 1. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6478.
- Зварич В. (2011). Життєвий шлях патріарха Йосифа. Тернопіль: «Джура». 72 с.
- Колеса Г. (1995). Збережімо родинну садибу Патріарха Сліпого. Свобода, (168), С. 1, 3. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6503.
- Конкурс декламацій з нагоди 50-ліття виходу на волю Патріарха Йосифа Сліпого. Міст, 2013, 07 березня.
- Копанка С. (2012). У Донецьку з нагоду 120-річчя Йосипа Сліпого відбулась урочиста академія. Українське слово, 08 листопада.
- Костелина Л. (2009). Блаженніший Патріарх Йосиф – невгасаючий смолоскип. Час і Події, (35), 03 вересня.
- Костелина Л. (2009). У Чикаго встановлено пам'ятник Першому Патріархові УГКЦ. Час і Події, (47), 26 листопада.
- Кузик Д. (1995). День церковної скорботи. Свобода, (5), С. 2–3. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6503.
- Лендик В. (1988). Завдання української історичної науки. Свобода, (84), С. 2. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6497.
- Лесик І. (1990). Українська католицька громада Лос Анжелесу вшановує пам'ять Патріарха Йосифа. Свобода, (243), С. 8. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6499.
- Літню школу присвятили Йосифу Сліпому. Міст, 2013, 18 липня.
- Літургія ув'язненої Церкви. Час і Події, 2013, (11), 14 березня.
- Лозинський А. (2016). До двох великих річниць. Час і Події, (47), 24 листопада.
- Лозинський А. (2016). Забули Патріархат і Патріарха. Українське слово, 11 жовтня; Час і Події, (46), 17 листопада; Закордонна газета, 09 листопада.

- Мандзюк Д. (2013). Ісповідник віри – Патріарх Йосип Сліпий. Час і Події, (07), 14 лютого. Масштаб глави нашої церкви ми зрозуміли після того, як він вийшов на волю : [розмова з о. Іваном Музичкою/ провела Софія Кочмар]. Українське слово, 2012, 28 лютого.
- Михайленко А. (2012). Історичні основи ідентичності Української Греко-Католицької Церкви у богословській думці Йосифа Сліпого (1892–1984). Жива вода, (3). URL: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2053-istorychni-osnovy-identychnosti-josyfa-slipogo.html>
- НБУ присвятив нову пам'ятну монету Йосифу Сліпому. Міст, 2017, 06 липня.
- Небесняк Є. (2007). Ісповідник віри говорив до світу голосом України. Свобода, (8), С. 5.
- Никифорук В. (1993). Святочні сходи з нагоди 30-ліття звільнення Патріарха Йосифа. Свобода, (51), С. 3.
- Околітенко Н. (2009). Лицар духу. Українське слово, 27 серпня.
- Остапчук С. (2013). Галицький митрополит Йосиф Сліпий. Час і Події, (33), 15 серпня.
- Пастирське послання Синоду єпископів УГКЦ до вірних з нагоди 120-літнього ювілею Патріарха Йосифа (Сліпого). Українське слово, 2012, 28 лютого.
- Патріарх і Кардинал Йосиф Сліпий. Час і Події, 2009, (07), 18 лютого.
- Патріарх Йосиф Сліпий – богослов і Муж Церкви. Міст, 2013, 21 лютого.
- Патріарх Йосиф Сліпий (до 100-річчя з дня народження). Вісті Комбатанта, 1992, (3), С. 45–47.
- Патріарх Йосиф Сліпий – покровитель науки. Міст, 2017, 30 березня.
- Привітаймо достойного Верховного Архієпископа. Свобода, 1968, (139), С. 1. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6478.
- Програма відвідин Кардинала Йосифа в Шикаго. Свобода, 1968, (139), С. 1. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6478.
- Про Митрополита Андрея та патріарха Йосифа Сліпого. Міст, 2015, 26 березня.
- Рибарик І. (2002). Йосиф Сліпий та його попередники у справі церковної єдності українського народу. Пам'ять століть, (6), С. 140–147.
- Рудницький Л. (2012). Вшанування пам'яті Патріарха. Міст, 16 лютого.
- Рудницький Л. (2012). Постать, яка випромінює світло віри. Свобода, (8), С. 6, 12.
- Сергієнко Т. (2002). Кінотвір про великого Ісповідника Віри. Свобода, (36), С. 14.
- Сліпий Й. (2012). Заповіт. Тернопіль : [б. в.], 47 с.
- Сліпий Й. (2014). Спомини. Л.: видавництво УКУ. 480 с.
- Соловій М. (1965). Кардинал чи Патріарх? Свобода, (22), С. 2. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6475.
- Сорок років служіння. Міст, 2014, 15 травня.
- Степ В. (2015). Перший українець у кардинальській шапочці. Міст, 22 січня.
- Степовик Д. (2001). Кардинал: Йосиф Сліпий. Історичний календар. К., 84 с.
- Стех Я. (2017). До відзначення 125-річчя від дня народження патріарха Йосифа Сліпого. Міст, 16 лютого.
- Тершаковець М. (1966). Тридцять літ на службі Господеві. Свобода, (58), С. 2. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6476.
- Тлінні останки Патріарха Йосифа – з Риму до Львова. Свобода, 1992, (149), С. 2.
- У Ватикані репрезентували книгу про українського патріарха. Міст, 2018, 05 грудня.
- УГКЦ: двадцять років після виходу з підпілля. Час і Події, 2009, (40), 08 жовтня.
- Угриня Г. (2013). Йосиф Сліпий – зразок церковного керманіча і велет духу. Час і Події, (08), 20 лютого.
- У Заздрості вшанували пам'ять Патріарха Йосифа Сліпого. Час і Події, 2012, (08), 22 лютого.
- Українці Нью Йорку готуються до урочистої зустрічі Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа. Свобода, 1968, (138), С. 1. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6478.
- У Львові презентовано книгу «Йосиф Сліпий. Спомини». Час і Події, 2014, (38), 18 вересня.
- У родинному селі Патріарха УГКЦ Йосифа (Сліпого) відзначили 120-ту річницю від дня народження. Українське слово, 2012, 28 лютого.
- У Філадельфії відбудеться «День патріарха – 2012». Міст, 2012, 19 січня.
- У Філадельфії презентували переклад книги про патріарха Йосифа. Міст, 2019, 16 жовтня.
- Фільм про патріарха Йосифа презентували у Філадельфії. Міст, 2017, 13 квітня.

- Хмельковський Л. (2012). Оновлено собор св. Софії в Римі. *Свобода*, (40), С. 1, 4.
- Хміль Д. (2013). 68 років тому органи НКВС заарештували митрополита УГКЦ Йосипа Сліпого. *Міст*, 11 квітня.
- Ходак І. (2010). Внесок митрополита Йосифа Сліпого у розвиток богословської освіти у 20-30 рр. XX ст. *Красзнавство*, (3), С. 43–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/32074/07Khodak.pdf?sequence=1>.
- Хома І. (2010). Патріарх Йосиф. Л., С. 172–175.
- Часто П. (2010). Це відбувалося у драматичному 1921-му. *Свобода*, (42), С. 6.
- «Через терни до зірок» – конкурс, присвячений пам'яті Патріарха Йосифа. *Свобода*, 2013, (12), С. 8.
- Чужі часописи пишуть про 90-річчя Патріарха Йосифа. *Свобода*, 1982, (36), С. 1. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6491.
- Шевчук С. (2017). Будьмо собою. *Nova газета*, (7), 16 лютого, С. 14.
- Штука С. (2014). Культурно-просвітницька діяльність Йосифа Сліпого (1922–1945). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Історичне релігієзнавство*, (10), С. 207–212.
- Яковенко І. (2006). Він не міг довше мовчати. *Час і Події*, (37), 13 вересня.
- Яковенко І. (2012). Я буду таким кардиналом, яким ви будете народом. *Час і Події*, (07), 15 лютого.

References

- Bilovus L. (2017). *Ukrainomovna periodyka u natsionalno-kulturnomu zhytti ukrainskoi diaspory SShA (1991–2017 rr.) [Ukrainian-language periodicals in the national and cultural life of the Ukrainian diaspora in the United States (1991–2017)]*. Ternopil: TNEU. 608 s. [in Ukrainian]
- Bilovus L. (2019). *Ukrainskomovna periodyka ukrainskoi diaspory SShA u zberezheni natsionalnoi identychnosti (1991–2017 rr.) [Ukrainian-language periodicals of the Ukrainian diaspora in the United States in preserving national identity (1991–2017)]*: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. d-ra ist. nauk : 07.00.01 / Ternopilskiy nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Ternopil, 44 s. [in Ukrainian]
- Bodnar V. (1992). *Tserkva sv. Pokrovy u Parmi vidznachyla 100-littia narodzhennia Patriiarkha Yosyfa [Church of St. Intercession in Parma marked the 100th anniversary of the birth of Patriarch Joseph]*. *Svoboda*, (51), S. 3. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6501. [in Ukrainian]
- Bystrytska E. (2009). *Skhidna polityka Vatykanu v konteksti vidnosyn sviatoho prestolu z Rosiieiu ta SRSR u 1878–1964 rr. [Vatican's Eastern Policy in the Context of the Holy See's Relations with Russia and the USSR in 1878–1964]*: monohrafiia. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 416 s. [in Ukrainian]
- Chasto P. (2010). *Tse vidbuvalosia u dramatychnomu 1921-mu [It happened in the dramatic 1921]*. *Svoboda*, (42), S. 6. [in Ukrainian]
- «Cherez terny do zirok» – konkurs, prysviachenyi pamiaty Patriiarkha Yosyfa [«Through the thorns to the stars» – a competition dedicated to the memory of Patriarch Joseph]. *Svoboda*, 2013, (12), S. 8. [in Ukrainian]
- Chuzhi chasopysy pyshut pro 90-richchia Patriiarkha Yosyfa [Foreign magazines write about the 90th anniversary of Patriarch Joseph]. *Svoboda*, 1982, (36), S. 1. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6491. [in Ukrainian]
- Film pro patriarkha Yosyfa prezentuvaly u Filadelfii [A film about Patriarch Joseph was presented in Philadelphia]. *Mist*, 2017, 13 kvitnia. [in Ukrainian]
- Haliv M. (2014). *Usoho sebe viddav Bozhii pravdy [He gave himself completely to God's truth]*. *Svoboda*, (38), S. 11. [in Ukrainian]
- Hirna N. (2019). *Kulturno-osvitnia diialnist Patriiarkha Yosyfa Slipoho [Cultural and educational activities of Patriarch Joseph the Blind]*. *Hileia*, (144), S. 24–27. [in Ukrainian]
- Holod I. (2012). *Vsevydiachyi Slipyi [All-seeing Blind]*. *Mist*, 16 liutoho. [in Ukrainian]
- Homotiuk O. (2006). *Idei ukrainskoi derzhavnosti v ukrainoznavchyykh doslidzhenniakh ukrainskoi diaspory mizhvoiennoho periodu [Ideas of Ukrainian statehood in Ukrainian studies of the Ukrainian diaspora of the interwar period]*. *Diaspora yak chynnyk utverdzhennia derzhavy Ukrainy u mizhnarodnii spilnoti. Zb. dopov.* Lviv: Spolom. S. 128–136. [in Ukrainian]

Homotiuk O. (2014). Ukrainska diaspora SSHa u protsesakh ukrainskoho derzhavotvorennia: perspektyvy doslidzhennia [The Ukrainian diaspora in the United States in the processes of Ukrainian state formation: prospects for research]. *Mandrivets*, (5), S. 48–53. [in Ukrainian]

I ya pishov za nym [And I followed him]: [rozmova z dyrektorem Instytutu imeni Andreia Sheptytskoho o. A. Chyrovskym/ pidhotuvav Volodymyr Pavelchak]. *Chas i Podii*, 2004, (228), 17 veresnia. [in Ukrainian]

Khmelkovskiy L. (2012). Onovleno sobor sv. Sofii v Rymi [Updated Cathedral of St. Sophia in Rome]. *Svoboda*, (40), S. 1, 4. [in Ukrainian]

Khmil D. (2013). 68 rokiv tomu orhany NKVS zaarshytuvaly mytropolyta UHKTs Yosypa Slipoho [68 years ago, the NKVD arrested Metropolitan of the UGCC Joseph the Blind]. *Mist*, 11 kvitnia. [in Ukrainian]

Khodak I. (2010). Vnesok mytropolyta Yosyfa Slipoho u rozvytok bohoslavskoi osvity u 20-30 rr. XX st. [The contribution of Metropolitan Joseph the Blind to the development of theological education in the 20-30s of the twentieth century] *Kraieznavstvo*, (3), S. 43–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/32074/07Khodak.pdf?sequence=1>. [in Ukrainian]

Khoma I. (2010). Patriarkh Yosyf [Patriarch Joseph]. L., S. 172–175. [in Ukrainian]

Kolessa H. (1995). Zberezhimo rodynnu sadybu Patriarkha Slipoho [Let's save the family estate of Patriarch Slipy]. *Svoboda*, (168), S. 1, 3. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6503. [in Ukrainian]

Konkurs deklamatsii z nahody 50-littia vykhodu na voliu Patriarkha Yosyfa Slipoho [Competition of recitations on the occasion of the 50th anniversary of the release of Patriarch Joseph the Blind]. *Mist*, 2013, 07 bereznia. [in Ukrainian]

Kopanka S. (2012). U Donetsku z nahodu 120-richchia Yosypa Slipoho vidbulas urochysta akademii [A solemn academy was held in Donetsk on the occasion of the 120th anniversary of Yosyp Slipy]. *Ukrainske slovo*, 08 lystopada. [in Ukrainian]

Kostelyna L. (2009) (a). Blazhennishyi Patriarkh Yosyf – nevshaiuchy smolokyp [His Beatitude Patriarch Joseph is an unquenchable torch]. *Chas i Podii*, (35), 03 veresnia. [in Ukrainian]

Kostelyna L. (2009) (b). U Chykaho vstanovleno pamiatnyk Pershomu Patriarkhovi UHKTs [A monument to the First Patriarch of the UGCC has been erected in Chicago]. *Chas i Podii*, (47), 26 lystopada. [in Ukrainian]

Kuzyk D. (1995). Den tserkovnoi skorboty [Day of church mourning]. *Svoboda*, (5), S. 2–3. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6503. [in Ukrainian]

Lentsyk V. (1988). Zavdannia ukrainskoi istorychnoi nauky [Tasks of Ukrainian historical science]. *Svoboda*, (84), S. 2. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6497. [in Ukrainian]

Lesyk I. (1990). Ukrainska katolytska hromada Los Anzhelesu vshanovuie pamiat Patriarkha Yosyfa [The Ukrainian Catholic community in Los Angeles honors the memory of Patriarch Joseph]. *Svoboda*, (243), S. 8. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6499. [in Ukrainian]

Litniu shkolu prysviatyly Yosyfu Slipomu [The summer school was dedicated to Joseph the Blind]. *Mist*, 2013, 18 lypnia. [in Ukrainian]

Liturhiia uviaznenoi Tserkvy [Liturgy of the imprisoned Church]. *Chas i Podii*, 2013, (11), 14 bereznia. [in Ukrainian]

Lozynskiy A. (2016) (a). Do dvokh velykykh richnyts [Up to two big anniversaries]. *Chas i Podii*, (47), 24 lystopada. [in Ukrainian]

Lozynskiy A. (2016) (b). Zabuly Patriarkhat i Patriarkha [They forgot the Patriarchate and the Patriarch]. *Ukrainske slovo*, 11 zhovtnia; *Chas i Podii*, (46), 17 lystopada; *Zakordonna hazeta*, 09 lystopada. [in Ukrainian]

Mandziuk D. (2013). Ispovidnyk viry – Patriarkh Yosyp Slipy [The confessor of the faith is Patriarch Joseph the Blind]. *Chas i Podii*, (07), 14 liutoho. [in Ukrainian]

Masshtab hlavy nashoi tserkvy my zrozumily pislia toho, yak vin vyishov na voliu [We understood the scale of the head of our church after he was released] : [rozmova z o. Ivanom Muzychkoiu/ provela Sofiia Kochmar]. *Ukrainske slovo*, 2012, 28 liutoho. [in Ukrainian]

Mykhailenko A. (2012). Istorychni osnovy identychnosti Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy u bohoslavskii dumtsi Yosyfa Slipoho (1892–1984) [Historical foundations of the identity of the Ukrainian Greek Catholic Church in the theological thought of Joseph the Blind (1892–1984)]. *Zhyva*

- voda, (3). URL: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2053-istorychni-osnovy-identychnosti-josyfa-slipogo.html> [in Ukrainian]
- NBU prysviatyv novu pamiatnu monetu Yosyfu Slipomu [The NBU dedicated a new commemorative coin to Joseph the Blind]. *Mist*, 2017, 06 lypnia. [in Ukrainian]
- Nebesniak Ye. (2007). Ispovidnyk viry hovoryv do svitu holosom Ukrainy [The confessor of faith spoke to the world in the voice of Ukraine]. *Svoboda*, (8), S. 5. [in Ukrainian]
- Nykyforuk V. (1993). Sviatochni skhodyny z nahody 30-littia zvlennia Patriiarkha Yosyfa [Festive gatherings on the occasion of the 30th anniversary of the release of Patriarch Joseph]. *Svoboda*, (51), S. 3. [in Ukrainian]
- Okolitenko N. (2009). Lytsar dukhu [Knight of the spirit]. *Ukrainske slovo*, 27 serpnia. [in Ukrainian]
- Ostapchuk S. (2013). Halytskyi mytropolyt Yosyf Slipyi [Galician Metropolitan Joseph the Blind]. *Chas i Podii*, (33), 15 serpnia. [in Ukrainian]
- Pastyrskie poslannia Synodu yepyskopiv UHKTs do virnykh z nahody 120-litnoho yuvileiu Patriarkha Yosyfa (Slipoho) [Pastoral message of the Synod of Bishops of the UGCC to the faithful on the occasion of the 120th anniversary of Patriarch Joseph (the Blind)]. *Ukrainske slovo*, 2012, 28 liutoho. [in Ukrainian]
- Patriarkh i Kardynal Yosyf Slipyi [Patriarch and Cardinal Joseph the Blind]. *Chas i Podii*, 2009, (07), 18 liutoho. [in Ukrainian]
- Patriarkh Yosyf Slipyi – bohoslav i Muzh Tserkvy (a) [Patriarch Joseph the Blind – theologian and husband of the Church]. *Mist*, 2013, 21 liutoho. [in Ukrainian]
- Patriarkh Yosyf Slipyi (do 100-richchia z dnia narodzhennia) (b) [Patriarch Joseph the Blind (to the 100th anniversary of his birth)]. *Visti Kombatanta*, 1992, (3), S. 45–47. [in Ukrainian]
- Patriarkh Yosyf Slipyi – pokrovitel nauky (c) [Patriarch Joseph the Blind – the patron saint of science]. *Mist*, 2017, 30 bereznia. [in Ukrainian]
- Prohrama vidvidyn Kardynala Yosyfa v Shykaho [Program of Cardinal Joseph's visit to Chicago]. *Svoboda*, 1968, (139), S. 1. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6478. [in Ukrainian]
- Pro Mytropolyta Andreia ta patriarkha Yosyfa Slipoho [About Metropolitan Andrew and Patriarch Joseph the Blind]. *Mist*, 2015, 26 bereznia. [in Ukrainian]
- Pryvitaimo dostoinoho Verkhovnoho Arkhyiepyskopa [Congratulations to the worthy Supreme Archbishop]. *Svoboda*, 1968, (139), S. 1. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6478. [in Ukrainian]
- Rudnytskyi L. (2012) (a). Vshanutannia pamiaty Patriarkha [Honoring the memory of the Patriarch]. *Mist*, 16 liutoho. [in Ukrainian]
- Rudnytskyi L. (2012) (b). Postat, yaka vyprominiuie svitlo viry [A figure that radiates the light of faith]. *Svoboda*, (8), S. 6, 12. [in Ukrainian]
- Rybaryk I. (2002). Yosyf Slipyi ta yoho poperednyky u spravi tserkovnoi yednosti ukrainskoho narodu [Joseph the Blind and his predecessors in the matter of church unity of the Ukrainian people]. *Pamiat stolit*, (6), S. 140–147. [in Ukrainian]
- Serhiienko T. (2002). Kinotvir pro velykoho Ispovidnyka Viry [A film about the great Confessor of Faith]. *Svoboda*, (36), S. 14. [in Ukrainian]
- Shevchuk S. (2017). Budmo soboiu [Let's be ourselves]. *Nova hazeta*, (7), 16 liutoho, S. 14. [in Ukrainian]
- Shtuka S. (2014). Kulturno-prosvitnytska diialnist Yosyfa Slipoho (1922–1945) [Cultural and educational activities of Joseph the Blind (1922–1945)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii Istorychne relihieznavstvo*, (10), S. 207–212. [in Ukrainian]
- Slipyi Y. (2012). Zapovit [Will]. Ternopil : [b. v.], 47 s. [in Ukrainian]
- Slipyi Y. (2014). Spomyny [Memories]. L.: vydavnytstvo UKU. 480 s. [in Ukrainian]
- Solovii M. (1965). Kardynal chy Patriarkh? [Cardinal or Patriarch?]. *Svoboda*, (22), S. 2. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6475. [in Ukrainian]
- Sorok rokiv sluzhinnia [Forty years of service]. *Mist*, 2014, 15 travnia. [in Ukrainian]
- Stekh Ya. (2017). Do vidznachennia 125-richchia vid dnia narodzhennia patriarkha Yosypa Slipoho [To celebrate the 125th anniversary of the birth of Patriarch Joseph the Blind]. *Mist*, 16 liutoho. [in Ukrainian]
- Step V. (2015). Pershyi ukrainets u kardynalskii shapochtsi [The first Ukrainian in a cardinal's hat]. *Mist*, 22 sichnia. [in Ukrainian]

- Stepovyk D. (2001). Kardynal: Yosyf Slipyi [Cardinal: Joseph the Blind]. *Istorychnyi kalendar*. K., 84 s. [in Ukrainian]
- Tereshakovets M. (1966). Trydtsiat lit na sluzhbi Hospodevi [Thirty years in the service of the Lord]. *Svoboda*, (58), S. 2. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6476. [in Ukrainian]
- Tlinni ostanky Patriiarkha Yosyfa – z Rymu do Lvova [The mortal remains of Patriarch Joseph – from Rome to Lviv]. *Svoboda*, 1992, (149), S. 2. [in Ukrainian]
- U Filadelfii vidbudetsia «Den patriarkha – 2012» [Philadelphia will host «Patriarch's Day – 2012»]. *Mist*, 2012, 19 sichnia. [in Ukrainian]
- U Filadelfii prezentuvaty pereklad knyhy pro patriarkha Yosyfa [A translation of a book about Patriarch Joseph was presented in Philadelphia]. *Mist*, 2019, 16 zhovtnia. [in Ukrainian]
- UHKTs: dvadtsiat rokov pislia vykhodu z pidpillia [UGCC: twenty years after coming out of the underground]. *Chas i Podii*, 2009, (40), 08 zhovtnia. [in Ukrainian]
- Uhryna H. (2013). Yosyf Slipyi – zrazok tserkovnoho kermanycha i velet dukhu [Joseph the Blind is an example of a church leader and a giant of the spirit]. *Chas i Podii*, (08), 20 liutoho. [in Ukrainian]
- Ukrainci Niu Yorku hotovliatsia do urochystoi zustrichi Verkhovnoho Arkhyiepyskopa Kardynala Yosyfa [Ukrainians in New York are preparing for the solemn meeting of the Supreme Archbishop Cardinal Joseph]. *Svoboda*, 1968, (138), S. 1. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6478. [in Ukrainian]
- U Lvovi prezentovano knyhu «Yosyf Slipyi. Spomyny» [The book “Joseph the Blind. Memories.]. *Chas i Podii*, 2014, (38), 18 veresnia. [in Ukrainian]
- U rodynnomu seli Patriarkha UHKTs Yosyfa (Slipoho) vidznachyly 120-tu richnytsiu vid dnia narodzhennia [In the family village of the Patriarch of the UGCC Joseph (Blind) celebrated the 120th anniversary of his birth]. *Ukrainske slovo*, 2012, 28 liutoho. [in Ukrainian]
- U Vatykani reprezentuvaty knyhu pro ukrainskoho patriarkha [A book about the Ukrainian patriarch was represented in the Vatican]. *Mist*, 2018, 05 hrudnia. [in Ukrainian]
- U Zazdrosti vshanuvaty pamiat Patriiarkha Yosyfa Slipoho [In Envy, the memory of Patriarch Joseph the Blind was honored]. *Chas i Podii*, 2012, (08), 22 liutoho. [in Ukrainian]
- Vechar v poshanu Patriiarkha Y. Slipoho [Evening in honor of Patriarch J. the Blind]. *Svoboda*, 1996, (34), S. 4. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6504. [in Ukrainian]
- Vechar vshanuvannia Shevchenka ta Patriarkha Slipoho [Evening in honor of Shevchenko and Patriarch Slipyi]. *Mist*, 2014, 20 bereznia. [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada pidtrymala vidznachennia 125-richchia Yosyfa Slipoho [The Verkhovna Rada supported the celebration of the 125th anniversary of Joseph the Blind]. *Mist*. 2017. 12 sichnia. [in Ukrainian]
- Vidkryly pamiatnyi znak do 120-richchia Yosyfa Slipoho [A memorial sign dedicated to the 120th anniversary of Joseph the Blind was unveiled]. *Mist*, 2012, 29 lystopada. [in Ukrainian]
- Vyznannia nashoho patriarkhatu maie velyku misiiu – poiasnyty pravoslavnym sutnist sluzhinnia Papy Rymskoho [The recognition of our patriarchate has a great mission – to explain to the Orthodox the essence of the ministry of the Pope] : [zaiava Hlavy UHKTs Blazhennishoho Sviatoslava]. *Chas i Podii*, 2018, (07), 15 liutoho. [in Ukrainian]
- Yakovenko I. (2006). Vin ne mih dovshe movchaty [He could not be silent longer]. *Chas i Podii*, (37), 13 veresnia. [in Ukrainian]
- Yakovenko I. (2012). Ya budu takym kardynalom, yakym vy budete narodom [I will be the cardinal you will be]. *Chas i Podii*, (07), 15 liutoho. [in Ukrainian]
- Zaklyk do ukrainsiv metropolitarnoho raionu Niu York, Niu Dzerzi, Konektykat [Appeal to Ukrainians in the metropolitan area of New York, New Jersey, Connecticut]. *Svoboda*, 1968, (139), S. 1. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6478. [in Ukrainian]
- Zvarych V. (2011). Zhytievyy shliakh patriarkha Yosyfa [The life of Patriarch Joseph]. Ternopil: «Dzhura». 72 s. [in Ukrainian]
- Zhyla V. (1995). Ispovidnyk viry – Yosyf Slipyi [Confessor of faith – Joseph the Blind]. *Svoboda*, (182), S. 2; (183), S. 2; (184), S. 2–3. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6503. [in Ukrainian]
- Zaversheno velychavi sviatkuvannia yuvileiu Blazhennishoho Patriiarkha Yosyfa [The majestic celebrations of the jubilee of His Beatitude Patriarch Joseph are over]. *Svoboda*, 1982, (36), S. 1. TsDAZU. BF.3. Inv. № 6491. [in Ukrainian]

UDC 94 (477) "1918"

DOI 10.2518/2307-7778.20.1.4

Дмитро КОНДРАТЮК

аспірант кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, Україна (kondratiuk921@ukr.net)

Dmytro KONDRATIUK

postgraduate student at the Department of History of Ukraine in Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska Street, Zhytomyr, postal code 10008. Ukraine, (kondratiuk921@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5380-393X>

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ П. СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 Р.)

Анотація. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі державотворчих заходів уряду гетьмана П. Скоропадського у сфері реформування системи місцевих органів виконавчої влади та структур місцевого самоврядування та з'ясуванні ефективності системи місцевого управління, як складової його внутрішньої політики. **Методологія дослідження.** В основу методології покладено базові принципи історичного пізнання (історизму, всебічності, об'єктивності). Крім того, дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних, зокрема історико-системного та історико-порівняльного методів. **Наукова новизна.** Здійснено всебічний аналіз регіональної політики уряду гетьмана П. Скоропадського з огляду на контекст революційної ситуації квітня – грудня 1918 р., з'ясовано, що започатковані гетьманом реформи органів місцевої влади і самоврядування були покликані створити дієву владу вертикаль, необхідну гетьману для стабілізації внутрішньополітичної обстановки в Українській Державі в умовах наростання воєнної загрози з боку більшовицької Росії. **Висновки.** Відзначено, що саме складна військово-політична ситуація спонукала П. Скоропадського вдатися до запровадження авторитарної моделі правління, а відтак вихідним положенням його регіональної політики стала централізація управління провінцією. З огляду на логіку воєнного часу такі міри були цілком виправданими, однак надання ключових посад у місцевих адміністраціях представникам імперського істеблішменту та впровадження антидемократичних принципів проведення виборів виявилися непопулярними серед широких верств населення. Як наслідок, замість покращення керованості регіонами, реформаторська діяльність П. Скоропадського призвела до падіння підтримки гетьманської влади у регіонах, що врешті обумовило швидкий крах Гетьманату.

Ключові слова: місцеві органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, міська дума, земства, управа, Гетьманат П. Скоропадського, Правобережна Україна.

THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT ON THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE CONTEXT OF DOMESTIC POLICY OF P. SKOROPADSKYI (IN APRIL–DECEMBER 1918)

Abstract. The aim of the article is to analyze the state-building measures of the government of Hetman P. Skoropadskyi in the field of reforming the system of local executive bodies and local government authorities and to clarify the effectiveness of local government as a part of his domestic policy. **Research methodology.** The basic principles of historical knowledge (historicism, comprehensiveness, objectivity) are the basis for methodology. Moreover, the article is based on the complex application of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and special and historical (historical and systemic and historical and comparative methods in particular). **Scientific novelty.** The research makes a comprehensive analysis of the regional policy of the government of P. Skoropadskyi due to the context of the revolutionary situation in April – December 1918; determines that the reforms of local government and local government authorities, initiated by Hetman, were designed to create an effective power vertical which was necessary to stabilize the domestic political situation in the Ukrainian State under the conditions of mounting military threat from Bolshevik Russia. **Summary.** It claims that the political and military situation prompted P. Skoropadskyi to resort to introducing an authoritarian model of government, and thus the starting point of his regional

policy was to centralize provincial governance. In view of the wartime logic such measures worked. However, giving key offices in local authorities to the representatives of the imperial establishment and introducing anti-democratic principles of carrying elections on were unpopular among the great masses of population. As a result, instead of governing the regions better, P. Skoropadskyi's reforming activities led to a decline in support for the Hetman's power in the regions, which ultimately caused the rapid collapse of the Hetmanate.

Key words: local executive and local government authorities, city council, zemstvo, council, Hetmanate of P. Skoropadskyi, Right-Bank Ukraine.

Постановка проблеми. Період гетьманування П. Скоропадського був значимою віхою Української революції 1917 – 1921 рр. При всій багатоманітності критичних оцінок здобутків цього діяча доба Гетьманату відзначилася надзвичайно інтенсивними й плідними процесами українського державотворення. Змін зазнали майже всі сфери суспільно-політичного буття – військово будівництво, зовнішня політика, система центральних та місцевих органів влади, освіта, наука та ін. В умовах складної військово-політичної ситуації реформування недієвих місцевих адміністративних структур стало одним із пріоритетних завдань нової влади. Уряд гетьмана П. Скоропадського шляхом здійснення різнопланових реформ намагався вивести систему місцевих органів влади з кризового стану, створюючи як принципово нові, так і адаптуючи старі владні структури відповідно до потреб Української держави. Гетьманському уряду в цілому вдалося створити дієздатну систему владного впливу на регіони. Проте поряд із позитивними перетвореннями у сфері місцевого управління політичний режим П. Скоропадського відзначався тяжінням до централізації влади та відновленням антидемократичних принципів проведення виборів, що спричинило наростання соціальної напруги і, врешті, призвело до падіння підтримки гетьманської влади в регіонах. Об'єктивний аналіз діяльності апарату місцевої влади доби Гетьманату набуває сьогодні особливої актуальності у зв'язку із започаткованими урядом реформами адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі державотворчих заходів уряду гетьмана П. Скоропадського у сфері реформування системи місцевих органів виконавчої влади та структур місцевого самоврядування та з'ясуванні ефективності системи місцевого управління, як складової його внутрішньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державного будівництва періоду Української революції 1917 – 1921 рр. постійно перебуває в колі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників. Водночас питання місцевих органів влади Української держави П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) залишається однією з малодосліджених тем української історичної науки.

Починаючи з 2000-х рр., українськими істориками започатковано якісно новий етап у дослідженні вищезазначеної проблеми. Серед існуючих нині досліджень передусім слід виділити праці В. В. Галатира. Його публікації: «Продовольча криза та спроба її подолання місцевими адміністраціями на Правобережжі в добу Гетьманату П. Скоропадського» (Halatyr, 2015), «Діяльність земств в Правобережній Україні в освітній та культурній сферах життя доби Гетьманату П. Скоропадського» (Halatyr, 2012), «Підготовка до виборів в органи місцевого самоврядування на Правобережжі у добу Гетьманату П. Скоропадського» (Halatyr, 2013) та ін. стосуються різних напрямків роботи структур місцевої влади: від соціально-економічного до культурно-освітнього.

Процес налагодження зв'язку між центром та регіонами аналізується у роботах О. Потапова (Potarov, 2007). Дослідник приходить до висновку, що для оптимізації діяльності заполітизованих органів місцевого самоврядування, гетьманська адміністрація свідомо йшла на непопулярні кроки – проведення ревізій.

Особливої уваги заслуговують дослідження І. Ратушняка. Зокрема, у статті «Законодавчі основи реформування місцевих адміністрацій в Україні у добу

гетьманату 1918 р.» (Ratushniak, 2017), автор намагається розкрити причини кризового стану місцевих структур напередодні встановлення влади П. Скоропадського та аналізує гетьманську законодавчу діяльність, засвідчує прагнення розбудувати ефективну модель місцевого управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Період гетьманування П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) був коротким, але надзвичайно динамічним етапом Української революції. Прийшовши до влади внаслідок перевороту, гетьман та його найближче оточення усвідомлювали важливість побудови дієвої системи місцевих органів влади, яка б дала можливість утвердитися на місцевому рівні. П. Скоропадський усвідомлював, що крах Центральної Ради не в останню чергу був обумовлений слабкістю її політичного впливу на регіони, а тому, успадкувавши від попередників дезорганізований апарат місцевої влади, гетьманський уряд вдався до комплексу заходів, спрямованих на його реформування.

Падіння Центральної Ради у квітні 1918 р. продемонструвало неспроможність парламентської республіки до вирішення нагальних завдань державного будівництва в умовах революційної нестабільності. Тому П. Скоропадський, враховуючи надзвичайні умови революційного часу та наростання зовнішньої загрози з боку більшовицької Росії, цілком свідомо відкинув м'який парламентаризм та вдався до запровадження авторитарної моделі правління.

Зміна форми правління одразу ж знайшла свій вияв і в підходах П. Скоропадського до реформування апарату місцевої влади. Гетьманські урядовці вдалися до перегляду нововведень Тимчасового Уряду та Центральної Ради у сфері організації системи регіонального управління. З початком процесу реорганізації владних структур на місцях П. Скоропадський, передусім, приділив увагу адміністративно-територіальному устрою Української держави. Гетьман скасував поділ території України на землі (Закон Центральної Ради «Про Адміністративно-територіальний поділ України» від 6 березня 1918 р.), відновивши за дореволюційним зразком губернії, повіти та волості. Вищі посадові особи місцевих адміністрацій почали іменуватися старостами, яким надавалася вся повнота влади в містах (Ratushniak, 2017, р. 94).

Після ліквідації інституту комісарства Центральної Ради 14 травня 1918 р. управління губернських та повітових старост стали центральною ланкою місцевої виконавчої влади (Derzhavnyi visnyk. 5 chervnia 1918). 10 серпня 1918 р. Радою Міністрів була визначена організаційно-штатна структура місцевих адміністрацій у губерніях і повітах, а також ухвалений Закон «Про штати і список Управлінь Губерніальних та Повітових Старостів». Для фінансового забезпечення утримання цих управлінь у розпорядження апарату Міністра внутрішніх справ здійснено асигнування у розмірі 4 969 800 карбованців. До штату управлінь входили: губерніальний староста, помічник старости, інспектор Державної варти, урядовці з особливих доручень, управляючий канцелярією та його помічник, діловоди, урядовець у справах друку, бухгалтер, рахівничий, журналіст, урядовці 1-го, 2-го, 3-го рангів (Derzhavnyi visnyk. 17 serpnia 1918).

Формально губерніальні та повітові старости, здійснюючи свою діяльність, керувалися «Тимчасовим положенням про губернських та повітових комісарів», однак їх реальні повноваження значно розширилися порівняно з попередниками (Derzhavnyi visnyk. 18 lypnia 1918). До компетенції губернських старост входили: нагляд за діяльністю державних установ та посадових осіб (Державна варта, губерніальні та повітові урядові інститути); ознайомлення населення із законами і урядовими розпорядженнями; проведення ревізій; інформування уряду про ситуацію на місцях; очільництво губерніального правління; формування різних комісій та комітетів. Призначалися та звільнялися губерніальні старости Радою Міністрів за поданням Міністра внутрішніх справ.

Вищезазначене дає зрозуміти, що за сумарним об'ємом своїх владних повноважень пост губернського старости був повністю еквівалентним посаді колишнього російського губернатора. Відтак, не дивно, що у порівнянні з комісарами Центральної ради, які все-таки орієнтувалися на дотримання демократичних процедур, управлінська діяльність старост одразу ж набула відверто авторитарного характеру.

Процес призначення керівництва місцевої влади розпочався із середини травня 1918 р. На Правобережній Україні Київським губернським старостою став І. Чарторизький, а з кінця серпня його змінив генерал П. Андріанов, Подільським – С. Кисельов, Волинським – Д. Андро. Ситуація у повітах виглядала наступним чином: Київська губернія – 12 повітових старост, Подільська – 13, Волинська – 12. У волостях Правобережжя управлінські обов'язки були покладені більш ніж на 500 старшин (Ругіт, 2009, р. 79).

Кадровий кістяк новостворених місцевих адміністрацій складався переважно з колишніх царських чиновників, відставних офіцерів, земських службовців, поміщиків. Подібний стан речей був цілком очікуваним, оскільки Гетьманат як політичний лад виник внаслідок перевороту і був орієнтованим на інтереси аристократичної верстви тогочасного українського суспільства. Для провінційного чиновницького апарату Гетьманату були притаманними формалізм і застосування непопулярних у населення методів владного впливу (каральні заходи), що врешті призвело не до популяризації і посилення позицій гетьманської влади в регіонах, а до активізації антигетьманської опозиції.

Досліджуючи реформаторську діяльність гетьмана П. Скоропадського у сфері державного управління, особливу увагу слід приділити діяльності міської влади у столиці Української Держави – Києві. Здійснення багатьох функцій виконавчої влади в столиці покладалося на міського отамана. Законодавчо означена посада була затверджена П. Скоропадським 13 травня 1918 р. Першим київським отаманом став О. Хануков, однак з 10 жовтня його змінив К. Маршалк (*Derzhavnyi visnyk*. 8 serpnia 1918).

Необхідно зазначити, що створити чіткий законодавчий регламент владних повноважень цієї посадової особи уряд П. Скоропадського не встиг, а тому київський міський отаман при виконанні своїх службових обов'язків керувався законами та постановами, призначеними для губернських старост. При вирішенні господарських проблем міста отаман був уповноважений скликати наради, до яких могли залучалися представники місцевого самоврядування, його помічники, прокурор окружного суду, управляючий канцелярією.

Як відомо, неодмінною складовою механізму виконавчої влади завжди є система правоохоронних органів та структур державної безпеки, значимість яких автоматично зростає в умовах воєнно-революційної обстановки. Таким органом, покликаним сприяти реалізації внутрішньополітичної програми Гетьмана на місцях, стала створена у травні 1918 р. Державна варта на яку фактично поклалися функції дореволюційної поліції та жандармерії. Всемірно сприяючи зміцненню влади старост, уряд 18 травня 1918 р. ухвалив постанову «Про зміну існуючих законів про міліцію й утворення Державної варті», згідно з якою новостворений правоохоронний орган у адміністративному відношенні передавався у підпорядкування губерніальним та повітовим старостам (*Derzhavnyi visnyk*. 22 serpnia 1918).

Очевидно, що здійснювана під керівництвом П. Скоропадського реорганізація структур виконавчої влади на місцях була обумовлена прагненням гетьмана посилити політичний та економічний контроль центру над регіонами, що було вкрай необхідним в умовах тогочасної військово-політичної ситуації. Логіка зміцнення механізму державного управління спонукала урядовців переглянути нормативно-

правові та організаційні засади діяльності не лише органів виконавчої влади, а й структур місцевого самоврядування.

Через відсутність центрального представницького органу в Гетьманаті усі питання, які стосувалися структур місцевого самоуправління, передавалися під юрисдикцію Ради Міністрів. У червні 1918 р. Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб делегував усі повноваження по реорганізації місцевої влади Міністерству внутрішніх справ, у структурі якого діяв Департамент місцевого самоврядування, створений ще навесні 1918 р. урядом УНР. Департамент став не лише ключовим органом Гетьманату, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері місцевого самоврядування, але й структурою, уповноваженою здійснювати представництво інтересів місцевих громад перед новим урядом. Станом на 1918 р. кошторис Департаменту становив 807 тис. 75 карбованців. Очільником Департаменту бо призначено Л. Гладиревського (Lemizhanska, 2011, p. 221–222).

У спадок від УНР гетьманський уряд здобув розбалансований та малоефективний механізм місцевого самоврядування. У досліджуваній період органи самоврядування являли собою радше арену політичної боротьби, ніж інструмент дієвого вирішення нагальних соціально-економічних проблем міста. Такий стан справ був обумовлений як неефективністю самої принципової моделі самоуправління запроваджені попередниками гетьмана, так і недофінансуванням існуючих місцевих владних структур.

У структурному відношенні система місцевого самоврядування Української держави була представлена губернськими, повітовими, волосними, земськими зборами, а також міськими думами й відповідними управами. Тобто механізм залишився принципово незмінним з часів існування Російської імперії та УНР. Гетьманський уряд низкою своїх законодавчих актів значно розширив повноваження структур місцевого самоврядування. Тепер до їх компетенції входило не лише управління комунальним господарством і будівництвом, податками, освітою та продовольством, але й забезпечення громадського порядку та фінансування правоохоронних органів (Sedliar, 2006, p. 94).

Однак, подібні міри не сприяли посиленню гетьманських позицій у містах. Переважне число чиновників органів місцевого самоврядування були представниками соціалістичних партій і зайняли свої посади ще за часів Центральної Ради, а тому виявилися нелояльними до нової влади. Невдовзі з'ясувалося, що земські збори й міські думи в більшості випадків саботують розпорядження та ініціативи уряду. Фактично органи місцевого самоврядування стали оплотом антигетьманської опозиції.

Прагнучи стабілізувати соціально-економічну обстановку у губерніях, П. Скоропадський дійшов рішення про необхідність заміни кадрового складу зборів і дум шляхом проведення виборів на базі нового законодавства. У травні 1918 р. з метою розробки нових законопроектів про вибори до органів місцевого самоврядування, Рада Міністрів створила дві комісії, які були очолені князем О. Голіциним та І. Дяковим. Із самого початку робота комісій набула антидемократичних рис, що зокрема проявлялися у не допуску до їх роботи представників опозиції та громадських організацій (Halatyr, 2013, p. 93).

Відверто антиурядова позиція чиновників земських зборів, міських дум та управ викликала дзеркальну реакцію очільників виконавчої влади в регіонах – губернських та повітових старост, які спробували нейтралізувати деструктивну по відношенню до Гетьманату діяльність органів місцевого самоврядування. Відомо, що станом на кінець травня 1918 р. старостам вдалося розформувати більш, ніж сотню земських управ. Проте така репресивна діяльність викликала зрозуміле невдоволення громадськості, а тому своїм рішенням від 7 червня 1918 р. Рада Міністрів заборонила

старостам самовільно призупиняти діяльність органів місцевого самоврядування (Sedliar, 2006, p. 95–96).

В умовах напруженої військово-політичної обстановки нелояльність чиновників зборів, дум та управ сприяла лише дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в країні. Не бажаючи росту антиурядових настроїв, гетьман прагнув набути законних підстав для усунення опозиційно налаштованих елементів із органів місцевого самоуправління. 8 червня 1918 р. Радою Міністрів затверджено «Статут про тимчасові ревізійні комісії» (Derzhavnyi visnyk. 19 veresnia 1918). Їх основне завдання полягало в перевірці ефективності роботи різних структурних підрозділів міських дум та земств. Як і очікувалося, перевірки продемонстрували, що місцеве самоврядування знаходиться в кризовому стані.

Результати ревізії були використані урядом у якості формального приводу для посилення вертикалі виконавчої влади на місцях. 29 червня 1918 р. старости отримали право розпускати волосні земські збори та управи, тобто виконавча влада фактично отримала у своє підпорядкування органи місцевого самоврядування.

У рамках реалізації задуму зміни кадрового складу органів місцевого самоврядування 23 вересня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила Закон «Про перевибори губерніяльних і міських гласних», яким відновлювалися основні принципи земської виборчої системи Російської імперії. Передбачені цим законом підвищення майнового цензу та відновлення куріальної системи, викликали зрозуміле невдоволення населення. Однак, через складну військово-політичну ситуацію вибори не відбулися (Halatyr, 2013, p. 94).

Висновки. Проаналізувавши здобутки Гетьмана П. Скоропадського у сфері налагодження місцевого управління, можна відзначити крайню неоднозначність впроваджених ним реформ. Намагаючись уникнути участі свого попередника – Центральної Ради, яка зазнала краху, гетьман прагнув сформувати розгалужений апарат виконавчої влади та лояльного самоврядування, які забезпечили б йому надійний контроль над регіонами. Будучи орієнтованим на інтереси дворянства та заможних верств населення, П. Скоропадський звернувся до дореволюційного державотворчого досвіду і фактично відродив у Гетьманаті базові елементи державно-адміністративної надбудови Російської імперії, встановивши при цьому відверто авторитарний режим правління.

Надзвичайні умови воєнного часу й революційної нестабільності вимагали від гетьмана централізації владних повноважень у вигляді посилення вертикалі виконавчої влади на місцях, що мало б забезпечити центру дієвий механізм мобілізації матеріальних та людських ресурсів у регіонах. Тому з військово-мобілізаційної точки зору, такі заходи уряду, як встановлення контролю губернських та повітових старост за діяльністю земств та міських дум були цілком виправданими.

Однак, надання більшості посад у органах місцевої влади представникам колишнього імперського істеблішменту та прагнення П. Скоропадського усунути із структури місцевого самоврядування нелояльних чиновників не додавали гетьманській владі популярності серед широких верств населення, а тільки сприяли активізації антигетьманської опозиції. Врешті, зазначені міри призвели не до покращення керованості регіонами, а лише сприяли поглибленню дезорганізації управління державою. Як наслідок, елітаризм політичного ладу Гетьманату, а також нездатність уряду віднайти баланс між об'єктивними потребами воєнного часу і збереженням демократичних прав і свобод місцевих громад, сумарно й призвели до падіння гетьманату П. Скоропадського.

Бібліографія

Галатир, В. (2012). Діяльність земств в Правобережній Україні у освітній та культурній сферах життя доби Гетьманату П. Скоропадського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 20. С. 71–77.

Галатир, В. (2013). Підготовка до виборів в органи місцевого самоврядування на Правобережжі у добу Гетьманату П. Скоропадського. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. Історичні науки. Вип. 6. С. 290–295.

Галатир, В. (2015). Продовольча криза та спроби її подолання місцевими адміністраціями на Правобережжі в добу Гетьманату П. Скоропадського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 42. С. 31–35.

Державний вісник. 5 червня 1918.

Державний вісник. 18 липня 1918.

Державний вісник. 29 липня 1918.

Державний вісник. 8 серпня 1918.

Державний вісник. 17 серпня 1918.

Державний вісник. 22 серпня 1918.

Державний вісник. 19 вересня 1918.

Державний вісник. 24 вересня 1918.

Леміжанська, О. (2011). Діяльність Департаменту місцевого самоврядування МВС Української Держави (травень-грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Вип. 6. С. 217–228.

Пиріг, Р. (2009). Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 15. С. 66–95.

Потапов, О. (2007). Взаємовідносини між центральними органами управління та міськими органами самоврядування в Українській державі П. Скоропадського. *Інтелігенція і влада*. Вип. 9. С. 160–169.

Прудько, В. (2012). Гетьманська влада і місцеве самоврядування на Ніжинщині. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* Вип. 8. С. 127–141.

Ратушняк, І. (2017). Законодавчі основи реформування місцевих адміністрацій в Україні в добу гетьманату 1918 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 25. С. 91–97.

Седляр, А. (2006). Діяльність органів міського самоврядування в період правління гетьмана П. Скоропадського (на матеріалах Волинської губернії). *Збірник наукових статей: Часопис української історії*. Вип. 5. С. 94–99.

References

Halatyr, V. (2012). Diialnist zemstv v Pravoberezhnii Ukraini u osvittii ta kulturnii sferakh zhyttia doby Hetmanatu P. Skoropadskoho. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Istorii. Vyp. 20. S. 71–77.

Halatyr, V. (2013). Pidhotovka do vyboriv v orhany mistsevoho samovriaduvannia na Pravoberezhzhi u dobu Hetmanatu P. Skoropadskoho. *Visnyk Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiiienka*. Istorychni nauky. Vyp. 6. S. 290–295.

Halatyr, V. (2015). Prodovolcha kryza ta sproby yii podolannia mistsevymy administratsiiamy na Pravoberezhzhi v dobu Hetmanatu P. Skoropadskoho. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 42. S. 31–35.

Derzhavnyi visnyk. 5 chervnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 18 lypnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 29 lypnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 8 serpnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 17 serpnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 22 serpnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 19 veresnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 24 veresnia 1918.

Lemizhanska, O. (2011). Diiálnist Departamentu mistsevoho samovriaduvannia MVS Ukrainskoi Derzhavy (traven-hruden 1918 r.). *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv*. Vyp. 6. S. 217–228.

Pyrih, R. (2009). Derzhavna sluzhba Hetmanatu Pavla Skoropadskoho (kviten-hruden 1918 r.). *Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka*. Vyp. 15. S. 66–95.

Potapov, O. (2007). Vzaiemovidnosyny mizh tsentralnymy orhanamy upravlinnia ta miskymy orhanamy samovriaduvannia v Ukrainskii derzhavi P. Skoropadskoho. *Intelihentsiia i vlada*. Vyp. 9. S. 160–169.

Prudko, V. (2012). Hetmanska vlada i mistseve samovriaduvannia na Nizhynshchyni. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr*. Vyp. 8. S. 127–141.

Ratushniak, I. (2017). Zakonodavchi osnovy reformuvannia mistsevykh administratsii v Ukraini v dobu hetmanatu 1918 r. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Seriia: Istoriiia. Vyp. 25. S. 91–97.

Sedliar, A. (2006). Diiálnist orhaniv miskoho samovriaduvannia v period pravlinnia hetmana P. Skoropadskoho (na materialakh Volynskoi hubernii). *Zbirnyk naukovykh statei: Chasopys ukrainskoi istorii*. Vyp. 5. S. 94–99.

UDC

DOI 10.2518/2307-7778.20.1.5

Володимир ОКАРИНСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 46027 (volodokar@gmail.com)

Volodymyr OKARYNSKYI

PhD (History), Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Science, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, M. Kryvonis, 2, Ternopil, Ukraine, postal code 46027 (volodokar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6119-0678>

СУБКУЛЬТУРИ (АЛЬТЕРНАТИВНІ ЖИТТЄВІ СТИЛІ) В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Анотація. Мета статті полягає в створенні начерку соціокультурної історії ЗУНР в її альтернативному вимірі. За фокус взято альтернативні життєві стилі (субкультури), які можна по-різному класифікувати, однак, загалом вони зводяться до політизованих, мистецьких та маргінальних. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загальнонаукових та спеціальних методах історичної та суміжних наук, зокрема на порівняльно-історичному, просопографічному, реконструкції тощо. **Наукова новизна** полягає в застосуванні нового соціокультурного погляду для осмислення Української революції і зокрема ЗУНР. **Висновки.** Найбільш помітними серед українців альтернативними стилями (субкультурами) доби ЗУНР були: маргінали (хулігани) на кшталт батярів, богема, та ліворадикали. Відбувалося поєднання і змішування альтернативних стилів, запозичення рис одним стилем від іншого. Таким чином актуальна і колишня ідентичність носіїв альтернативних стилів, впливала на її поведінку в добу ЗУНР.

Ключові слова: альтернативний стиль (спосіб) життя, субкультура, контркультура, маргінальність, богема, лівий радикалізм.

SUBCULTURES (ALTERNATIVE LIFESTYLES) IN THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

Abstract. The purpose of the article is to create an outline of the socio-cultural history of the Western Ukrainian People's Republic in its alternative dimension. The focus is on alternative lifestyles (subcultures), which can be classified in different ways, but in general they are reduced to politicized, artistic and marginal. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematics and critical approach, on general scientific and special methods of historical and related sciences, in particular on comparative-historical, prosopographical, reconstruction, etc. **The scientific novelty** lies in the application of a new socio-cultural view to comprehend the Ukrainian revolution and in particular the Western Ukraine. **Conclusions.** The most notable among Ukrainians alternative styles (subcultures) of the Western Ukrainian People's Republic were: marginals (hooligans) such as Batiars, Bohemians, and left-wing radicals. There was a combination and mixing of alternative styles, borrowing features from one style to another. Thus, the current and former identity of the bearers of alternative styles, influenced their behavior in the days of Western Ukraine.

Key words: alternative lifestyle, subculture, counterculture, marginality, bohemianism, left radicalism.

Постановка проблеми. Стаття є причинком до історії Української революції крізь призму альтернативних життєвих стилів, соціокультурних течій: від богемі до маргіналів. Автор уже раніше торкався альтернативного виміру Української революції через інтелігентський фокус. То був погляд на себе і на революційний соціум представників альтернативних життєвих стилів революційних українців 1917–1921 років (Okarynskyi, 2018). На черзі – подібний погляд із українського Заходу.

Частково «галицький» альтернативний соціокультурний погляд на революцію автор застосував у статті до енциклопедичного видання «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923» (Okarynskyi, 2019). Однак, до того нарису ввійшли тільки субкультури маргінально-люмпенського походження – батяри та їх варіанти.

Своєрідність такого субкультурного ракурсу революції полягає в тому, що він, зокрема, поєднує різні фокуси на революцію: суспільно-політичний, соціальний, культурний, побутовий.

Мета статті – накреслити начерк соціокультурної історії ЗУНР крізь фокус найбільш помітних альтернативних життєвих стилів (субкультур) того часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена тема належить до числа не вивчених в українській соціогуманітарній науці. Українська революція так ще не розглядалася в науці, як і субкультурна панорама України кінця XIX – поч. XX століть. Лиш окремі аспекти міфу і рецепції батярства розглядали українські та польські історики, антропологи, літературознавці, зокрема Р. Голик, У. Якубовська, автор цієї статті (Holyk, 2015; Jakubowska, 1998; Okarunskyi, 2017) та узагальнено А. Козицький (Kozyskyi, 2007).

Виклад основного матеріалу. Субкультурою (з лат. *sub* – під, і *cultura* – культура) в соціології, етнології та культурних студіях позначають відокремлену групу людей, яка протистоїть панівній культурі суспільства. Для неї характерні особливе світосприйняття та спосіб життя. В цьому сенсі інше прийняте поняття *alternative lifestyle* (альтернативний стиль життя) загалом є синонімом (або вужчим за значенням – наприклад, вегетаріанці). Субкультуру характеризує символіка, пов'язана з одягом, музикою та іншими сконструйованими штучними виявами (поведінка, мова або письмо), призначеними, щоб справити враження), а також способи, якими ці ж символи інтерпретують речники панівної культури. Представники субкультури часто повідомляють «своїм» про приналежність до неї через розпізнавані стильові символи. Таким чином речників субкультур/альтернативних стилів характеризують: стиль одягу і поведінки, арго, внутрішня комунікація, субкультурна творчість тощо.

До альтернативних життєвих стилів початку XX ст. в Україні можна віднести: літературну та мистецьку, зокрема модерністську, богему («декадентів», футуристів); феміністок; адептів спорту і тілесності (атлети, натуристи), в т.ч. нових і екстремальних – на той час – видів спорту: водні, велосипед, футбол, туризм, альпінізм, авіація тощо; прихильників духовно-релігійних шукань і самовдосконалення, окультизму, теософії, антропософії; політ. радикалів і революціонерів. Дослідники виділяють зокр. субкультуру революціонерів кін. XIX – поч. XX ст.: есерів, есдеків, анархістів (Morozov, 2012). Здебільшого ці стилі були присутні і на українських землях імперії Габсбургів. Перейдемо найбільш помітні (помічені) з них.

Попередниками новітніх субкультур були, зокрема маргіналізовані групи суспільства. Одними з останніх маргіналів доби суспільних трансформацій др.пол. XIX – поч. XX ст., і водночас першою урбаністичною галицькою субкультурою, були **батяри** (аналогі: франц. *apaisi* або рос. і укр. *босяки*). Саме тоді батяри чи їх аналоги були описані в текстах письменників та журналістів, вони стали соціокультурним феноменом, атрибути їх стилю почала використовувати поп-культура.

Батярів (однина – ба'яр) можна окреслити як галицьку урбаністичну гедоністично-люмпенську, напівкримінальну, хуліганську субкультуру XIX – середини XX століть. Її розквіт припав на першу третину XX століття. Батярів пов'язували і пов'язують у масовій суспільній свідомості зі Львовом. Там вочевидь прижилася назва «батяр», яка походить від угорського *betjár* (множина – *betjárrok*; негідник, розбишака, опришок), і замінила інші: антек, босан, андрус (яндрус), якими окреслювали напівкримінальні елементи, що творили свої таємні братства зі стилем поведінки, арго і обрядовістю. Деякі риси, зокрема арго, батяри успадкували від мандрівних співців-жебраків – т.зв. дідів (кобзарів і лірників) галицького Поділля (головний центр – Бучач) (Okarunskyi, 2017).

На початку XX ст. субкультура батярів стала помітною і навіть набула значної популярності в гумористичній пресі і в театрах-кабаре (вар'єте, ревіях) Галичини,

переважно польськомовних. Образ батяра (вперше під цією назвою) почав потрапляти в художню літературу. Батяри не мали національного забарвлення, були інтернаціональним люмпенським середовищем, налаштованим антивладно і стихійно анархічно. Послугувалися арго, на основі української, польської мов та їдишу зі вкрапленнями слів з інших мов (ромська, угорська, німецька). Мали свій стиль одягу, кодекс поведінки, який визначався зневагою до загальноприйнятих норм (наприклад до постійної легальної праці), схильністю до розгульності, жартів, цинічних розіграшів-реців щодо інших груп населення, бійок серед своїх та деяких пізнаваних зовнішніх атрибутів. Серед останніх пісні (іноді з танцювальними рухами), анекдоти, костюм.

Субкультура батярів протягом першої третини ХХ ст. поширилася в низці міст австрійської, потім підпольської, Галичини: Станіславів, Перемишль, Коломия, Борислав, Дрогобич, Тернопіль, Бережани та ін. В окремих із них назву «батяри» замінили більш популярні місцеві назви: махабунди – в Тернополі, йванки – в Коломиї. Крім того, синонімічно до «батярів» вживали назви гойраки і вар'яти (вар'яти) (Okarzynski, 2017).

Природа маргінальності не передбачає чіткої ідентичності, в т.ч. національної. Маргінали батяри/махабунди/йванки перебували за межами усталених структур, тому і мали проблеми з ідентифікацією, маючи мішану (гібридну) свідомість. Пограничність батярів чи інших маргіналів, що перебували на межі культур, до жодної з них не належачи, зумовила їх ізолюваність (за Е. Стоунквістом). В цьому батяри були схожими з іншими замкнутими маргінальними групами: ромів, гомосексуалів, волоцюг, жебраків, повій, злодіїв тощо (Отreshko, 2019).

Перші спроби залучення батярів до організованого українського руху, зокрема стрілецького, відбувалися ще напередодні Першої світової війни. Організатор товариства Січові Стрільці-II Роман Дашкевич втягнув туди і львівських батярів, які навіть не знали української мови (Lepkui, 2001, p. 118).

Переламним моментом для націоналізації батярства і розділення його на польську та українську течії (при подальшому існуванні й інтернаціональної) стали події боїв за Львів листопада 1918 року і польсько-української війни 1918–1919 рр.

Єдина польська військова частина, в якій служили окремі Б. в боях за Львів у листопаді 1918 р. – це т.зв. старковці, або відділ поручника Вільгельма Старка, який спеціалізувався на диверсіях. Натомість, існує не менше згадок про участь батярів і по українському боці. Згідно з мемуарами неповнолітнього учасника Листопадового чину у Львові Василя Горбая молоді робітники, ремісники і батяри, разом з українськими пластунами були провідниками для українських військових частин по Львову, переносили харчі й амуніцію в дільниці міста, які вже були зайняті поляками (Hogba, p. 238–239). Ю. Тис (Крохмалюк) вважав, що з часу боїв за Львів батярство чітко поділилося на українську та польську гілки: «Все таки в листопаді 1918 р. велика частина львівських батярів стала по українському боці і відтоді це “плем'я” поділилося чітко на українську і польську вітку» (Tys, 1951, p. 95).

Та схоже, що більшість батярів зайняла в подіях польсько-української війни 1918–1919 рр. нейтральну позицію, намагаючись при тому поживитися в умовах загального безладдя, зокрема займалися грабунками, мародерством, спекуляціями, сутенерством.

Так, у Тернополі в часи ЗУНР–ЗОУНР, коли в місті дислокувалися різні військові частини, багато батярів-махабундів користалися невизначеною ситуацією і навіть вдавалися до грабунку поїздів, в т.ч. військових. Випадок невдалої спроби такого грабунку описав у автобіографічному оповіданні Б. Антоненко-Давидович, який у 1919 р. був рядовим козаком залізничного куреня Армії УНР (Antonenko-Davydovych, 1930, p. 123–124).

Після Визвольних змагань пластунська молодь Стрия, під впливом подій польсько-української війни 1918–1919 рр. утворила в різних дільницях міста ватаги в

т.ч. українських *батарів*, які мали завдання бити *батарів польських*. Цими ватагами керували, зокрема, тогочасні пластунські або пізніші націоналістичні активісти: Євген-Юлій Пеленський, Іван Стефанків, Осип Грицак, Богдан і Славко Петріни (Padokh, 1990, p. 424–425).

На початку 1930-х років, услід за мітом «польських орлят», почав витворюватися й міт про *батарів*, які «здобули Львів» для поляків у боротьбі проти українців. Такий образ присутній в прозі М. Безлуди (Ф. Ноймаера). Загалом же, на відміну від міту про «польських орлят», міт про «польських *батарів*» у боях за Львів загалом не прижився. Пізніше його пробували реанімувати в еміграційній польській пресі і сучасному польському (правому) суспільно-політичному дискурсі. В міжвоєнний час більше поширився аполітичний гумористичний образ *батяра* в поп-культурі: пресі, радіо і кінематографі (гумористичний дует Щепцьо і Тонько) (Kozytskyu, p. 191).

Пізніше, в умовах, польського міжвоєнного окупаційного режиму, зі збільшенням натиску державної шовіністичної політики проти українців наприкінці 1920-х і, особливо, у 1930-х рр. та радикалізацією дій УВО та ОУН, відбувалися й спроби залучення *батарів* до українського революційного націоналістичного руху (і, ширше, до українських громадських структур). Емоційним подразником/стимулом у цьому було протиставлення польському мітові про *батарів* у подіях листопада 1918 р. Саме в пам'ятні листопадові дні відбувалося загострення протистояння. Такий портрет змалював «з натури» український галицький письменник Іван Керницький ув образі «руського *батяра*» Толька Чорнія, хоч кишенькового злодія, але, «глибоко усвідомленого». Він покладав провину за смерть свого батька на поляків, тому з цієї нагоди щороку старався відмітити день 1 листопада бійкою з ними: «Тож коли доріс і привчився задовільно орудувати майхром, він кожного року в навечер'я 1-го Листопада мусів добре напарити якогось ляшка. Бувало, інколи навіть з тією метою спеціально втівав із криміналу, щоб лише сповнити свій патріотичний обов'язок» (Kernytskyi, 1958, p. 183–184).

На сьогоднішній день співіснують український та польський варіанти міту *батарів*, так чи інакше пов'язані з подіями ЗУНР і польсько-української війни 1918–1919 рр.

Ще одним АЖС, започаткованим ще принаймні від доби пізнього Романтизму 1830–1840-х рр., і який – зі змінами – існує досі, був стиль літературно-мистецької **богеми**. Так, ознаки *богеми* мали ранні українофіли-народовці (особливо, на поч. 1860-х рр.) та молоді радикали другої половини ХІХ ст., а також професійні літератори – модерністи («декаденти», символісти тощо) 1900-х років. Крім літературної існувала і мистецька й театральна *богеми*.

Представники *богемного* життєвого стилю взяли активну участь у розбудові укр. державності. Між ними поети-модерністи П. Карманський, В. Пачовський, О. Луцький, В. Бірчак та ін., заангажовані в державні структури ЗУНР. По мірі набуття негативного досвіду українського державного проекту ЗУНР та інших, з'явилася й «ліва» *радянськості* (де-факто націонал-комуністична, або лівонаціоналістична) *богема*, яка зокрема перебувала в лавах УГА після її відступу з теренів ЗУНР за Збруч, й відтак в ЧУГА (В. Бобинський, В. Гжицький, М. Козоріс та ін.).

Частково ці колишні стрільці й старшини УСС і УГА взяли участь у маріонетковому державному утворенні під час радянсько-польської війни – Галицької СРР і в її органах – Галревкомі та його підрозділах і місцевих ревкомів (1920). Серед них: Мирослав Ірчан (А. Баб'юк), В. Гадзінський, М. Козоріс, Я. Струхманчук, а також вихідці з інших регіонів України І. Кулик, Олесь Досвітній (О. Скрипаль-Мищенко) та ін.

Носіями *богемного* стилю були актори та інший творчий персонал театрів. У ЗУНР працювали театри: Миколи Садовського, Тернопільський український драматичний театр, Український рухомий драматичний театр Івана Когутяка (Станіславів), театр Йосипа Стадника та інші.

Залишки «Тернопільських театральних вечорів», театру «Української Бесіди» та інших утворили 1919 р. Український Національний театр (невдовзі перейменований у Новий Львівський театр) – державний театр ЗУНР, головний режисер – М. Бенцаль (Bentsal, 1991, р. 58–59). Актори останнього, втікаючи від польської окупації, хоч і перебували під опікою Начальної Команди УГА, зазнали на Поділлі поневірянь, в т.ч. в умовах епідемії тифу. У 1920 р., на чолі з А. Бучмою, зрештою об'єдналися у Вінниці з акторами «Молодого театру» на чолі з Г. Юрою і утворили Новий Драматичний театр ім. І. Франка – попередник нинішнього Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка (Hirniak, 1982, р. 77–84).

Життя театралів було дуже злиденним і мобільним. Їх лави поповнювали вихідці з різних місцевостей тощо. Це сприяло виробленню своєрідного життєвого стилю, яскраво описаного в оповіданнях безпосередньої учасниці руху акторки Г. Мневської (літературне псевдо – Галина Орлівна) та її чоловіка Кліма Поліщука. Показово, що окремі вихідці з Галичини чи інших земель колишньої габсбурзької монархії взяли активну участь у літературно-мистецькому житті столичного революційного Києва. Серед них поет В. Кобилянський, талановитий сатирик Артим Хомик, Лесь Курбас, актори «Молодого театру» (Polishchuk, 2009, р. 617).

Колоритним зображенням театральної богеми є оповідання Г. Орлівни «Сальвіні», написане 1921 р. в Тернополі (Orlivna, 1921, р. 11–17). Однак, традиції театральної богеми в Галичині на той час уже були давні – від мандрівних театрів XIX ст., гастролей своїх і чужих корифеїв, національних і інтернаціональних труп, першого професійного стаціонарного театру «Руської бесіди» то спонтанних театрів і труп часів Української Революції тощо.

Ліви радикали. Цей відверто альтернативний соціальний і радикально опозиційний рух, що його видатний історик і його колишній учасник Роман Роздольський назвав «ліво-соціалістичним», оформився на основі організації т.зв. Драгоманівки (або Драгоманівок). Це були самоосвітні гуртки молоді, сіткою яких покриті були майже всі гімназії та вчительські семінарії Східної Галичини напередодні та під час Першої світової війни 1914–1918 рр. (Rozdolskyi, 1984, р. 77).

Драгоманівські радикальні суспільні ідеї були відправною точкою для зародження соціалізму в Галичині від середини 1870-х, спершу радикального, відтак соціал-демократії, марксизму тощо. Незалежно розвивався і значно менш чисельний анархістський рух – в своїй основі провінційний польський, або еміграційний російський. Існували мабуть окремі місцеві винятки, зокрема спроби створити підпільну анархістську терористичну групу пізнішого письменника Осипа Шпитка десь у 1890-х роках. Організація, яку вважають напівміфічною, мала називатися «Товариство месників». Цей факт зафіксовано в автобіографічному романі О. Шпитка «Вирід» (1901), де протагоніст (alter ego Автора) зорганізував гурток «гноблених та поневолених братів». Згодом, на еміграції в Бразилії, Шпитко створить уже організацію «Чорні маски» (Shpytko, р. 6–8).

Драгоманівки прийшли на зміну колишнім гімназійним «Громадам» 1860–1880 років. За Р. Роздольським «це були ліво-поступові організації з більш або менш виразною соціалістичною закраскою, і тим саме ріжнилися від давних хлопомансько-українофільських Громад» (Rozdolskyi, 1984, р. 77–78).

Однак, можна побачити, що середньошкільні громади ще від 1870-х років цікавилися соціалістичними ідеями, дарвінізмом, вільнодумством. Такою була тернопільська гімназійна Громада, яка звинувачена в ширенні соціалістичної пропаганди, вимушена була припинити свою діяльність близько 1877 року (так, громада Євгена Олесницького 1870-х відрізнялася від громади І. Пулюя і братів Барвінських 1860-х) (Olesnytskyi, 1935, р. 89–99). Наприкінці 1880-х у Тернопільській громаді вже називали інші радикальні ідеї. Тут серед старших гімназистів сформувалося ліве крило (клуб) громади на чолі з Євгеном Левицьким, до якого

зокрема належав Микола Ганкевич (Himka, 1983, p. 153, 221). Опісля обидва – визначні діячі українського руху, парламентарі в ЗУНР, а в ранніх 1890-х – вони провідні діячі «молодої» фракції радикалів (Young Radicals). Левицький невдовзі після тернопільської «лівої» громади став співзасновником РУРП (потім і УНДП), Ганкевич був засновником і першим головою Української соціал-демократичної партії. А в 1890-х роках у цій таки гімназії натомість уже існувала вже драгоманівська громада.

З часом Драгоманівка ще більш радикалізується. Найбільшим подразником була світова, або Велика (імперіалістична) війна. Тому попередня організація завмерла (чимало її активістів були взяті до війська, або самі вступили добровольцями в легіон УСС), і відтак на її основі трансформувалася в нову організацію (Volynets, 1978, p. 347–352). Фактично, маємо до справи з неофіційною напівлегальною групою молоді.

Спершу була спроба оживлення Драгоманівки, починаючи з 1916 року (деякі автори вказують 1915 р.). Відновлена Драгоманівка, завдяки організаційним зусиллям О. Крілика та О. Березинського, вже через пів року мала «поважну організацію» з філіями у Львові, Стрию, Дрогобичі, Самборі, Тернополі та Перемишлі. Організація почала видавати 16-сторінковий гектографований журнал «Вістник Драгоманівської організації» (редактор і автор багатьох статей Прокопович). Після 6 або 7 чисел, видання трансформувалося в «Кличі» (2 ч.), відтак у «Вільну школу» (1 ч.) (Rozdolsky, 1984, p. 79–80).

Драгоманівка була єдиною організацією Галичини, котра в своєму «Вістнику» за грудень 1917 р. привітала жовтневий переворот (Slovo, 1917). Щоправда, як відзначив Р. Роздольський, пізніший похід Червоної Армії на Київ викликав у проводі організації розходження, і «Вістник» висловив підтримку Центральній Раді, називаючи Червону Армію в Україні не визвольною, а окупаційною силою. Натомість іншу позицію мали О. Крілик і С. Паньківський, який брав активну участь у Листопадовому чині і вивішував український прапор на львівській ратуші і загинув у 1919 р. під час польсько-української війни в лавах УГА (Rozdolsky, 1984, p. 83). Отже підтримка/непідтримка не суперечила українському визвольному патріотизмові драгоманівців, а визначалася їх класовою свідомістю. Драгоманівка і раніше також займала антивоєнну (проти світової війни) позицію і всіляко поборювала «австрофільську орієнтацію». Організація спершу тяжіла до УСДП, але швидко в ній розчарувалася. Отже, бачимо інтуїтивний радикальний соціалізм, який мабуть впливав з крайнього нонконформізму і соціальної опозиційності.

Завершення оформлення нової організації відбулося навесні 1918 р., на всекрайовому з'їзді Драгоманівки (з ініціативи її дієвого радикального крила). Тут утворилася «Інтернаціональна революційна соціал-демократія» (ІРСД) або «Інтернаціональна революційна соціал-демократична молодь» (ІРСДМ). В лютому 1919 р., разом з іншими групами (зокрема українські есери-боротьбисти), на установчому з'їзді в столичному Станиславові члени ІРСД утворили Комуністичну партію Східної Галичини. Її, м.ін. не визнавав Комінтерн аж до 1925 р., а відтак вона стала ядром офіційної Комуністичної Партії Західної України, знищеної сталіністами (Rozdolsky, 1984, p. 81–83).

Незалежно від Драгоманівки/ІРСД існували й інші ліворадикальні групи. Серед них осередок з близько 20 т.зв. соціалістів-комуністів у Дрогобичі, який спробував підняти «антибуржуазне» повстання робітників у цьому місті 14–15 квітня 1919 р. Однак, урядові частини швидко придушили виступ (Baraba, 1929, p. 32–33).

Те, що радикальні Драгоманівка та ІРСД кінця світової війни начебто були організаціями, не суперечить їх альтернативності і суспільному нонконформізму. Радикальні ідеї і нелегальність дозволяють характеризувати ці утворення як «неформальні» і споріднені з революційною субкультурою. Вік учасників також наближає їх до молодіжної субкультури. До того ж у підчасвоєнній Драгоманівці

співдіяли люди досить різних переконань, у межах лівого спектру, як наприклад радикал Осип Данилович (загинув в УСС 1915 р.), соціал-демократ – марксист Андрій Мекелита, анархіст Осип Квас, «марксист» Фляш та інші (Rozdolsky, 1984, р. 77–79). Синтез національних і соціальних визвольних ідей, солідарність із рухами інших націй (активістами Драгоманівки та ІРСД були й двоє українських євреїв) вирізняли це угруповання і від українських, і від польських політичних радикальних «тусовок». Можна спостерегти і деякі суто зовнішні стильові ознаки субкультури, або життєвого стилю. Серед них: культ науки і самоосвіти, пов'язаний з цим матеріалістичний світогляд; критичне ставлення до релігії і церкви (та до панівної моралі), також і до інституцій, які збанкрутували (як сім'я); активне уживання псевдонімів, дуже схожих до реальних прізвищ (Осип Крілик – Васильків, Р. Кузьма – Турянський, Л. Розенберг – Чорний, Огоновський – Ковбас, Ф. Палащук – Конар та ряд інших) (Rozdolsky, 1984, р. 77–83). Правдоподібно, мали існувати й інші, малопомітні зовні, але помітні серед «своїх», ознаки.

Висновки. Найбільш помітними серед українців альтернативними соціокультурними течіями доби Української Революції в Галичині та суміжних регіонах імперії Габсбургів, були: маргінали (хулігани) на кшталт батярів, богема, та ліворадикали (соціал-демократи, націонал-комуністи, анархісти). Або, по-іншому, – політизовані, мистецькі та маргінальні альтернативні життєві стилі. Загалом, незалежно від класифікацій, у добу ЗУНР помітними були радикальні соціалістичні групи, спортсменці, адепти духовних шукань і самовдосконалення (зокрема, антропософія), богема (літературна, мистецька і театральна), маргінали (люмпени). Останні були найменш національно або соціально свідомі, і саме тогочасні події (зокрема, українсько-польська війна) сприяли їх освідомленню. Крім того відбувалося поєднання стилів (напр. адепти спорту і політичні активісти, «ліві» і націоналісти, радикали і мистці тощо), змішування стилів, або запозичення рис одним стилем від іншого, тощо.

Загалом соціокультурний альтернативний вимір, розглянутий у переплетенні неформальних суспільного відносин, дозволяє більш об'ємно побачити і переосмислити Українську Революцію, і зокрема досвід ЗУНР. Політичні, соціальні та інші актори Революції різних її рівнів могли поєднувати в собі кілька ідентичностей, які виявлялися через кілька яскравіших ознак або через певне тематичне спрямування (естетичні, спортивні тощо). Таким чином актуальна і колишня ідентичність носіїв альтернативних стилів, впливала на їх поведінку в добу ЗУНР.

Бібліографія

Антоненко-Давидович, Б. (1930). Блакитна Галилея (фрагменти минулого) // Землею українською: літ. репортаж. Київ: Маса, 1930, с. 113–127.

Бараба Гр., МIRONIV, Бруно. (1929). Дрогобицьке повстання [14-15 квітня 1919 р.] / [з післямовою Гната Бриля]. Львів: Видання ЦК КПЗУ, 1929. 94 с.

Бенцаль, М. (1991). У в'язниці і на сцені: спогади про 1915–1916 // Тернопіль. 1991. №2, с. 58–59.

Волинець, С. (1978). Таємні гуртки учнів Академічної Гімназії // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. Філадельфія–Мюнхен. с. 347–352.

ГіРняк, Й. (1982). Спомини. Нью-Йорк: Сучасність. 487 с.

Голік, Р. (2015). Між різними етнічними світами?: Миський фольклор Львова, аргументи та міф батяра у 20–30-х рр. XX ст. // Народознавчі зошити, 2015, № 4 (124), с. 767–776.

Горбай, В. (1993). 1 листопада 1918. В кн.: Гуцуляк М. *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*. Київ, с. 238–239.

Керницький, І. (1958). Герой передмістя. Нью-Йорк. 198 с.

Козицький, А. (2007). Батяри. *Енциклопедія Львова*. За ред. А. Козицького та І. Підкови, т. 1. А–Г, Л.: Літопис, с. 190–192.

Лепкий, Л. (2001). Твори. Тернопіль, 2001. 295 с.

Морозов, К.Н. Феномен субкультури російського революціонера початку ХХ в. *Человек и личность в истории России, конец XIX – XX век. Материалы международного colloquium (Санкт-Петербург, 7–10 июня 2010 года)*. СПб.: Нестор-История, 2012, с. 134–148.

Окаринський, В. (2017). «Батяр» від А до Я (антек – махабунда – яндрус). «Предки» та локальні різновиди субкультури (до 1939). *Україна Модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 05.07.2017: <http://uamoderna.com/md/okarynsky-batyary>.

Окаринський, В. (2018). «Четверта» революція: до питання інтелектуальних візій альтернативних життєвих стилів доби Української Революції 1917–1921 рр. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 21. 2018. С. 256–273.

Окаринський, В. (2019) Міські субкультури періоду Західно-Української Народної Республіки. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 2: 3–О. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019. С. 837–838.

Олесницький, Є. (1935). Сторінки з мого життя. Частина 1 (1860-1890). Львів: Діло, 252 с.

Орлівна, Г. (1921). Шляхом чуття: новелі. Львів–Київ: Русалка. 46 с.

Отрешко, Н. Б. (2019). Маргінальність. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 19. К.: 2019. С. 169.

Падох, Я. (1990). Стрийський Пласт. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник*, Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, т. 1, с. 424–425.

Поліщук, К. (2009). Вибрані твори / Упор. В. Шевчука; передм. С. Яковенка. К.: Смолоскип, 704 с.

Роздольський, Р. (1998). До історії українського ліво-соціалістичного руху в Галичині (Підчасвоєнні «Драгоманівки» 1916–18 рр.). *Діалог*, Торонто. Ч. 10, 1984. С. 77–83. Передрук: Пролетар України, 7 лист. 2017, URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/09/до-історії-українського-ліво-соціалі/>

Слово до товаришів з приводу російської революції. *Вістник драгоманівської організації*. Вип. 2. 1917, грудень. С. 2–7. Передрук: *Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. (1917–1920)*. Документи й матеріали / За ред. О.Ю. Карпенка. Львів, 1957. С. 56–58.

Смоліч, Ю. (1986). Розповіді про неспокій. *Твори у восьми томах*. К.: Дніпро. 702 с.

Тис, Ю. (1951). Симфонія землі. Буенос Айрес.

Шпитко, О. (2000). Вирід. Упоряд., передм., примітки П. Ляшкевича; наук. ред.: Г. Чопик; післямова І. Лучука. Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 127 с.

Himka, John-Paul. (1983). The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860-1890). Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 244 p.

Jakubowska, U. (1998). Młot lwowskiego batiara. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 353 p.

Staroń, M. (2015). „Starckowcy” – łowcy Ukraińców we Lwowie, [w:] *Blog Surge Polonia*, 24 sierpnia 2015, URL: <http://blog.surgepolonia.pl/2015/08/starckowcy-lowcy-ukraincow-we-lwowie/>.

References

Antonenko-Davydovych, B. (1930) Blakytyna Halyleia (fragmentsy mynuloho) [Blue Galilee (fragments of the past)] // *Zemleiu ukrainskoiu: lit. reportazh*. Kyiv: Masa, p. 113–127. [in Ukrainian]

Baraba Hr., Myroniv, Bruno. (1929) Drohobyske povstannia [14-15 kvitnia 1919 r.] / z pisliamovoiu Hnata Brylia [Drohobych Uprising (April 14-15, 1919), with an afterword by Gnat Bryl]. Lviv: Vydannia TsK KPZU. 94 p. [in Ukrainian]

Bentsal, M. (1992). U viaznytsi i na stseni: spohady pro 1915–1916. [In prison and on the stage: memories of 1915–1916]. *Ternopil*. 1991. №2, p. 58–59. [in Ukrainian]

Himka, John-Paul. (1983). The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890). Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1983, 244 p. [in English]

Hirniak, Y. (1982). Spomyny [Memories]. Niu-York: Suchasnist. 487 p. [in Ukrainian]

Holyk, R. (2015). Mizh rizznymi etnichnymi svitamy?: Miskyi folklor Lvova, arho ta mif batiara u 20–30-kh rr. XX st. [Between Different Ethnic Worlds?: Lviv Urban Folklore, Argot and the Batiar Myth in the 1920s and 1930s.] // *Narodoznavchi zoshyty*, № 4 (124), s. 767–776. [in Ukrainian]

Horbai, V. (1993). 1 lystopada 1918. [November 1, 1918.] In the book: *Hutsuliak M. Pershyi Lystopad 1918 roku na Zakhidnykh Zemliakh Ukrainy*. Kyiv, 1993, p. 238–239. [in Ukrainian]

Jakubowska, U. (1998). *Mit lwowskiego batiara*. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 353 p. [in Polish]

Kernytskyi, I. (1958). Heroi peredmistia [Hero of the suburbs]. Niu York. 198 s. [in Ukrainian]

Kozytskyi, A. (2007). Batiary. *Entsyklopediia Lvova*. Za red. A. Kozytskoho ta I. Pidkovy, t. 1. A–G, L.: Litopys, s. 190–192. [in Ukrainian]

Lepkyi, L. (2001). *Tvory*. [Writings]. Ternopil. 295 p.

Morozov, K.N. (2012). Fenomen subkultury rosyyskogo revoliutsyonera nachala XX v. [The phenomenon of the subculture of the Russian revolutionary at the beginning of the twentieth century] *Chelovek i lychnost v istorii Rossii, konets XIX – XX vek. Materialy mezhdunarodnogo kollokviuma (Sankt-Peterburg, 7–10 iyunia 2010 goda)*. SPb.: Nestor-Istoriya, 2012, p. 134–148. [in Russian]

Okarynskyi, V. (2017). «Batiar» vid A do Ya (antek – makhabunda – yandrus). «Predky» ta lokalni riznovydy subkultury (do 1939). ["Batyar" from A to Z (antek – makhabunda – yandrus). "Ancestors" and local varieties of subculture (before 1939)]. *Ukraina Moderna: mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 05.07.2017: <http://uamoderna.com/md/okarynsky-batyary>. [in Ukrainian]

Okarynskyi, V. (2018). «Chetverta» revoliutsiia: do pytannia inteligentskykh vizii alternatyvnykh zhyttievnykh styliv doby Ukrainsoi Revoliutsii 1917–1921 rr. [The "Fourth" Revolution: On the Question of Intellectual Visions of Alternative Lifestyles of the Era of the Ukrainian Revolution of 1917–1921] *Ukraina–Ievropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 21. 2018. S. 256–273. [in Ukrainian]

Okarynskyi, V. (2019) Miski subkultury periodu Zakhidno-Ukrainsoi Narodnoi Respubliky. [Urban subcultures of the period of the Western Ukrainian People's Republic] *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia: Do 100-richchia utvorennia Zakhidno-Ukrainsoi Narodnoi Respubliky*. T. 2: Z–O. Ivano-Frankivsk: Manuskrypt-Lviv, 2019. S. 837–838. [in Ukrainian]

Olesnytskyi, Ye. (1935). *Storinky z moho zhyttia*. Chastyna 1 (1860-1890). [Pages from my life. Part 1 (1860-1890)]. Lviv: Dilo, 252 s. [in Ukrainian]

Orlivna, H. (1921) *Shliakhom chuttia: noveli* [Through the senses: short stories]. Lviv–Kyiv: Rusalka. 46 s. [in Ukrainian]

Otreshko, N. B. (2019). Marhinalnist. [Marginality]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. T. 19. K.: 2019. S. 169. [in Ukrainian]

Padokh, Ya. (1990). *Stryiskyi Plast*. [Stryi Plast]. *Stryishchyna. Istoryko-memuarnyi zbirnyk*, Niu-York – Toronto – Paryzh – Sydnei, t. 1, s. 424–425. [in Ukrainian]

Polishchuk, K. (2009). *Vybrani tvory* [Selected works] Upor. V. Shevchuka; peredm. S. Yakovenka. K.: Smoloskyp. 704 s. [in Ukrainian]

Rozdolskyi, R. (1984). Do istorii ukrainskoho livo-sotsiialistychnoho rukhu v Halychyni (Pidchasvoienni «Drahomanivky» 1916–18 rr.). [To the history of the Ukrainian left-socialist movement in Galicia (Pre-war "Drahomanivka" 1916–18)]. *Dialoh*, Toronto. Ch. 10, 1984. S. 77–83. Peredruk: Proletar Ukrainy, 7 lyst. 2017, URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/09/do-istorii-ukrainskoho-livo-sotsiiali/> [in Ukrainian]

Shpytko, O. (2000). *Vyrid* [Degenerate]. Uporiad., peredm., prymitky P. Liashkevycha; nauk. red. H. Chopyk; pisliamova I. Luchuka. Lviv: Lvivske viddilennia Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. 127 p. [in Ukrainian]

Slovo do tovaryshiv z pryvodu rosiiskoi revoliutsii. [A word to comrades about the Russian revolution]. *Vistnyk drahomanivskoi orhanizatsii*. Vyp. 2. 1917, hruden. S. 2–7. Peredruk: Pid praporom Zhovtnia. Vplyv Velykoi Zhovtnevoi sotsiialistychnoi revoliutsii na pidnesennia revoliutsiinoho rukhu v Zakhidnii Ukraini. (1917–1920). Dokumenty y materialy / Za red. O.Iu. Karpenka. Lviv, 1957. S. 56-58. [in Ukrainian]

Smolych, Yu. (1986). *Rozpovidi pro nespokii*. [Stories of anxiety]. *Tvory u vosmy tomakh*. K.: Dnipro. 702 s. [in Ukrainian]

Staroń, M. (2015). „Starckowcy” – łowcy Ukraińców we Lwowie. ["Starckowcy" – hunters of Ukrainians in Lviv]. *Blog Surge Polonia*, 24 sierpnia 2015, URL: <http://blog.surgepolonia.pl/2015/08/starckowcy-lowcy-ukraincow-we-lwowie/>. [in Polish]

Tys, Yu. (1951). *Symfoniia zemli*. [Symphony of the Earth]. Buenos Aires. [in Ukrainian]

Volynets, S. (1978) Taiemni hurtky uchniv Akademichnoi Himnazii [Secret circles of students of the Academic Gymnasium] *Yuvileina knyha Ukrainskoi Akademichnoi himnazii u Lvovi*. Filadelfia–Miunkhen. p. 347–352. [in Ukrainian]

УДК 94:061.22:336(1-22)(477.4) “1920/1922”

DOI 10.2518/2307-7778.20.1.6

Геннадій КУЧЕРОВ

кандидат історичних наук, доцент кафедра соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, вул. Годованця 13, Кам'янець-Подільський, Україна, 32301 (kucherovgennadij@gmail.com)

Gennady KUCHEROV

PhD (History), Associate Professor, Department of Social Work and Psychology, Podolsk Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College, vul. Godovantsa 13, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, 32301 (kucherovgennadij@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7979-0855>**Володимир КОЦЮК**

кандидат історичних наук, декан гуманітарно-економічного факультету Хмельницького інституту МАУП, проспект Миру 101а, Хмельницький, Україна, 29000 (volodymyrkotsyuk@gmail.com)

Volodymyr KOTSIUK

PhD (History), Dean of the Faculty of Humanities and Economics of the Khmelnytsky Institute of IAPM, 101a Myru Avenue, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000 (volodymyrkotsyuk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-9372>

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ “ПРОСВІТ” ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1920-1922 РР.)

Анотація. Метою статті є аналіз фінансового становища сільських “Просвіт” на території Правобережної України у 1920-1922 рр. На основі переважно архівних матеріалів автор з’ясовує проблеми і здобутки просвітян у фінансовій діяльності, вплив на неї радянського режиму, її наслідки. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових методів (порівняння, узагальнення, аналізу) з міждисциплінарними (структурно-системний метод). Головними методами під час підготовки публікації стали історико-порівняльний, синхронний, статистичний. Застосування названих методів допомогло з’ясувати всю сукупність аспектів, пов’язаних із науковою проблемою. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що використовуючи методи аналізу історичних документів автор аналізує вплив фінансового становища просвітянських товариств на їх культурно-освітню роботу в умовах перших років існування радянського режиму. Вперше в українській історіографії з’ясовані особливості фінансової діяльності сільських “Просвіт”, її роль у становленні і розвитку товариств. **Висновки.** Фінансова діяльність сільських “Просвіт” Правобережної України у 1920-1922 рр. є важливою складовою їх функціонування. Вона визначала розвиток товариств а також культурно-освітній рівень селян. На фінансову діяльність “Просвіт” значною мірою впливали місцеві умови та допомога держави. Просвітяни влаштовували різноманітні заходи, щоб збільшити свій бюджет і витрачали кошти лише за потреби. Фінансова діяльність сільських “Просвіт” перебувала під тотальним контролем радянського режиму. Коли стало очевидним провал спроб режиму перетворити просвітянські інституції на “кишенькові” організації, їх переведено на місцеве фінансування і взятий курс на ліквідацію.

Ключові слова: Правобережна Україна, сільські “Просвіти”, радянський режим, товариство, кошти, діяльність.

FINANCIAL ACTIVITY OF RURAL “PROSVIT” OF RIGHT BANK UKRAINE (1920-1922)

Abstract. The purpose of the article is to analyze the financial situation of rural “Prosvit” on the territory of the Right Bank of Ukraine in 1920-1922. On the basis of mainly archival materials, the author finds out the problems and achievements of educators in financial activities, the influence of the Soviet regime on it, its consequences. The research methodology is based on a combination of general scientific methods (comparison, generalization, analysis) with interdisciplinary (structural-system method). The main methods during the preparation of the publication were historical-comparative, synchronous, statistical. The application of these methods helped to clarify the whole set

of aspects related to the scientific problem. The scientific novelty of the work is that using the methods of analysis of historical documents, the author analyzes the impact of the financial situation of educational societies on their cultural and educational work in the first years of the Soviet regime. For the first time in Ukrainian historiography the peculiarities of the financial activity of rural "Prosvit", its role in the formation and development of societies are clarified. Conclusions. The financial activity of the rural "Prosvit" of the Right Bank of Ukraine in 1920-1922 is an important component of their functioning. It determined the development of societies as well as the cultural and educational level of the peasants. "Prosvit's" financial activities were significantly influenced by local conditions and state aid. The educators organized various events to increase their budget and spend money only when needed. The financial activities of the rural "Prosvit" were under the total control of the Soviet regime. When the regime's attempts to turn educational institutions into "pocket" organizations became apparent, they were transferred to local funding and liquidated.

Key words: Right-Bank Ukraine, rural "Prosvit", Soviet regime, society, funds, activity.

Постановка проблеми. За роки розбудови України діяльність "Просвіт" була об'єктом дослідження багатьох науковців, що красномовно промовляє про їх суспільно-наукове значення. Сьогодні болючою проблемою є сучасний стан культурно-освітньої роботи на селі, занепад клубів, будинків культури, бібліотек тощо. Тому вивчення діяльності сільських "Просвіт" у перші десятиліття ХХ ст., які в складних умовах Української революції 1917-1921 рр. знаходили можливість проводити культурно-масову і освітню роботу серед селян, втілювали різні форми і методи своєї праці на благо українського національно культурного відродження, має не лише актуальне наукове, а й практичне значення для впровадження здобутого досвіду.

Як з'ясувалося, найменш дослідженою є діяльність низових сільських осередків і товариств "Просвіта" в Україні загалом та на Правобережжі зокрема. Причиною цього є те, що тема просвітницького руху в умовах радянського режиму була закритою. Крім того, в державних архівах України порівняно систематизовані матеріали про діяльність губернських, міських товариств. Документи, які характеризують роботу сільських осередків здебільшого не систематизовані. Це значною мірою стосується інформації про фінансову діяльність "Просвіт".

Для повноцінного функціонування товариств важливим було стабільне фінансування, завдяки чому можна було проводити культурно-освітні заходи, а також ремонтувати приміщення, виділяти стипендії учням тощо. Ось чому, на нашу думку, важливо з'ясувати проблеми і здобутки сільських "Просвіт" у фінансовій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність українських культурно-освітніх товариств початку ХХ ст. в історичній літературі висвітлена недостатньо. Це зумовлене тим, що українська радянська історіографія негативно оцінювала їх діяльність, виходячи з ідеологічних міркувань. За останні роки з'явилися праці, присвячені діяльності "Просвіт". Серед них слід відзначити роботи О. В. Лисенка (Lysenko, 1998), Л. І. Євселевського (Yevselevskiy, Faryna, 1993), С. Я. Фарини (Yevselevskiy, Faryna, 1993), О. В. Малиюти (Maliuta, 2005), С. О. Масюк (Masiuk, 1997) та інших, проаналізувавши які слід відзначити, що автори на основі нових архівних матеріалів, історичних документів, раніше не доступних, об'єктивно відобразили процес становлення, розвитку, форм діяльності просвітницьких товариств, з'ясували місце і роль "Просвіт" в українському національно-культурному русі, відзначили їх вагомий внесок у процес формування самосвідомості українського народу.

Суттєвим доповненням до вивченні просвітництва стало дослідження регіональних особливостей діяльності "Просвіт". Одним із перших предметом вивчення з наукової точки зору стало львівське товариство (праці Ж. М. Ковби (Kovba, 1993), Р. М. Гарата (Harat, 2004) та ін.).

Л. Д. Березівська (Berezivska, 1999) проаналізувала освітньо-виховну діяльність київських просвітницьких товариств другої половини ХІХ – початку ХХ ст., О. М. Герман (German, 1995) розкрив особливості і відмінності просвітницької

діяльності на західному і східному Поділлі, І. С. Зуляк (Zuliak, 2006) – організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітню діяльність “Просвіт” Західної України, Л. І. Бадєєва (Badiieva, 2004) простежила становлення і діяльність “Просвіт” на Лівобережній Україні у XX ст.

Завершуючи історіографічний огляд, варто зауважити, що в умовах тодішніх воєнних реалій на Правобережній Україні, “Просвіти” у своїх статутах декларували аполітичність, наголошуючи на тому, що вони виконують винятково культурно-освітні цілі. Через цю обставину переважна більшість науковців досліджувала саме культурницький напрям їх діяльності. Всі інші питання, у тому числі фінансова діяльність осередків, вивчалася фрагментарно. Дослідженню цього аспекту і присвячена запропонована стаття.

Мета статті. Метою розвідки є аналіз фінансового становища сільських товариств “Просвіта” на території Правобережної України у 1920–1922 рр. На основі переважно архівних матеріалів автор з'ясовує проблеми і здобутки просвітян у фінансовій діяльності, вплив на неї радянського режиму.

Виклад основного матеріалу.

Проблема фінансування притаманна для багатьох юридичних осіб. Теж саме можна сказати і про сільські “Просвіти” Правобережної України у 1920–1922 рр. Для багатьох товариств фінансова сфера стала чи не найголовнішою, адже для проведення культурно-освітньої праці були необхідні книжки, ноти, газети, декорації тощо. Ситуацію частково виправити могла сплата просвітянами членських внесків, за рахунок яких поповнювалася каса осередків. Наприклад, “Просвіти” запроваджували щорічні внески. Сума була фіксованою й залежала від можливостей членів товариств. Так, трошанська “Просвіта” Житомирського повіту визначила розмір щорічного внеску у сумі 40 крб., у товаристві с. Вацкова того ж повіту – 100 крб. (SAZHR, f.-г.-31, d. 1, с. 16, р. 70, 214). Деякі товариства закріплювали право на зменшення або збільшення внесків за загальними зборами. До прикладу, “Просвіта” с. Несвичі Луцького повіту вирішила прийняти усі пункти статуту повітового товариства без змін, а у пункті про членські внески збільшити їх з 3 до 20 марок (SAVolR, f. 54, d. 1, с. 21, р. 1). Для тих, хто хотів стати довічним членом, встановлювався підвищений розмір внеску. Так, у статуті “Просвіти” с. Карбівки, що на Поділлі, пропонували вносити таким особам щорічно 1 тис. 500 крб., того ж, хто цього робив не своєчасно, виключали зі складу товариства (SAVR, f.-г.-841, d. 1, с. 10, р. 43). В окремих товариствах просвітяни мали право платити внески збіжжям чи взагалі могли бути звільнені, особливо малозабезпечені (SAZHR, f.-г.-2524, d. 1, с. 134, р. 86). Як бачимо, сільські осередки підходили до зазначеного питання диференційовано.

На території регіону, окупованого польськими військами, також відбувалась організація просвітницьких осередків. Частина новоутворених “Просвіт” виявляла бажання стати філіями повітових товариств. Одразу вони просили їх зареєструвати. Членські внески сплачувались у марках, зокрема, у товаристві с. Підгайців Луцького повіту вони становили 10 марок (SAVolR, f. 54, d. 1, с. 3, р. 3). З іншого боку, робота товариств наштовхувалася на споживацькі настрої селянства, частині якого було не до вподоби вести безкоштовну роботу у “Просвітах”. Ось чому виникали проблеми з оплатою членських внесків. У деяких товариствах не вистачало коштів навіть у тому випадку, якщо членські внески сплачували усі члени осередку. Тобто можна визнати, що членські внески не були головним джерелом фінансової стабільності товариств.

Певним чином на фінансовий стан товариств впливало й те, що вони були філіями повітових “Просвіт”. Із протоколу загальних зборів просвітян луцького товариства від 18 квітня 1920 р. ми бачимо, що йому бракувало коштів на проведення своєї діяльності. Через це рада осередку запропонувала звернутися до філій, щоб ті надавали 25 % від зібраних ними коштів повітовому товариству. Голова губернської “Просвіти” порадив не розглядати це питання з огляду на відсутність представників

філій, на що член ради Левчанівський запропонував розв'язати цю справу негайно. Щодо розміру відрахувань, то виникли дві пропозиції: 1) Левчанівського – зменшити розмір відрахувань до 15 % і 2) Пилипчака – за 25 %. Більшістю голосів (14 проти 7) була ухвалена друга пропозиція. Крім цього, на загальних зборах луцької “Просвіти” затверджено інструкцію про взаємодію між товариством і його філіями. Відповідно до неї, повітове товариство через своїх представників мало право на ревізію й контроль фінансової діяльності філій, у тому числі на здійснення купівлі-продажу нерухомого майна. З іншого боку, філія могла розраховувати на матеріальну допомогу коштами від повітового товариства (SAVolR, f. 54, d. 1, c. 1, p. 18-19). Отже, така співпраця, на нашу думку, була взаємовигідною.

У фінансовому плані сільські “Просвіти” відрізнялись одна від одної. Одні осередки, не маючи підтримки із боку повітових товариств, органів державної влади, громадськості, обмежувались організацією читань для селян. Інші, більш заможні, проводили різні заходи (вистави, концерти, виступи хорів тощо). Деякі “Просвіти”, відчуваючи свій обов'язок перед селянством, проводили заходи безкоштовно.

Однак не всі товариства вміло розподіляли кошти, швидко витрачали їх і через це закінчували рік із дефіцитом. Так, копачівська “Просвіта”, що на Київщині, у 1920 р. мала 24 тис. 759 крб. 84 коп. прибутку, а видатків 26 тис. 846 крб. 20 коп. На 1 січня 1921 р. дефіцит склав 2 тис. 086 крб. 36 коп. (SAKR, f.-r.-1051, d. 1, c. 15, p. 4). Відтак просвітяни вимушені були брати плату за концерти, вистави, лекції. Відомо також, що були осередки, котрі закінчували рік із коштами, зокрема, коршівська “Просвіта”, що на Волині, у 1920 р. прибутків мала 2 тис. 023 крб., видатків – 1 тис. 649 крб. (SAVolR, f. 54, d. 1, c. 1, p. 95). Таким чином, чистого прибутку залишилося в касі товариства 374 крб.

Із встановленням радянського режиму виникла необхідність змінити статуту просвітницьких товариств відповідно до вимог влади. У цей час діяльність “Просвіт” координував позашкільний відділ народної освіти при Народному комісаріаті освіти (НКО). Він розпочав кампанію із реорганізації товариств. У 1 параграфі Зразкового (пролетарського) статуту зазначалося, що товариство “Просвіта” “має на меті шляхом широкої культурно-освітньої праці серед населення поширення соціалістичної культури на підвалинах широкої самодіяльності трудових мас України... стоїть на ґрунті диктатури пролетаріату і неможливого селянства, і всіма засобами бореться проти старого укладу життя, допомагаючи радянському державному будівництву” (SAVR, f.-r.-5009, d. 1, c. 21, p. 230). Інакше кажучи, товариства могли “обирати”: або всіляко сприяти радянському будівництву, або бути ліквідованими.

Суттєвих змін фінансова діяльність сільських “Просвіт” Правобережної України зазнала у 1921 р. Військові дії у регіоні майже припинилися. Через велику популярність “Просвіт” серед селянства радянська влада спочатку не заважала їм працювати. У той же час фінансова діяльність товариств контролювалася чиновниками. Це пояснюється тим, що “Просвіти” могли спрямовувати кошти на непотрібні для режиму форми роботи.

Доречно зауважити, що державне фінансування отримували лише ті товариства, які були визнані як «класово близькі» трудящим. Для цього ще в 1920 р. НКО запросив у місцевих органів влади відомості про еволюцію “Просвіт” за останні два роки, а також пропозиції щодо взяття їх під контроль (CSASGAU, f. 166., d. 1, c. 876, p. 21). Ця інформація була важливим аргументом при наступному вирішенні питання про державне утримання “Просвіт”. Губернські відділи народної освіти нарешті отримали наказ скласти на місцях кошториси їх фінансування. Більше того, починаючи з цього року держава передбачила цільову допомогу товариствам. Зокрема, у Вінницькому повіті на перше півріччя 45-ти просвітницьким осередкам були виділені кошти у розмірі 2 млн. 250 тис. крб. на закупку літератури (SAVR, f.-r.-254, d. 1, c. 145, p. 65).

Наскільки важливою була фінансова діяльність товариств, можна судити з того, що у структурі окремих “Просвіт” були фінансові секції та комісії. Вони займалися плануванням діяльності товариства, дбали про збільшення і облік коштів тощо. Значною мірою структурованість фінансової сфери сприяла більш продуктивній і раціональній роботі просвітян. У цей час вона протікала порівняно успішно в окремих осередках. Щомісячні грошові звіти свідчать про отримання товариствами прибутків. Так, семенівська “Просвіта” Германівської волості Київського повіту станом на 20 лютого мала 15 тис. 600 крб. надходжень, у тому числі: членські внески – 2 тис. 750 крб., добровільні пожертвування – 6 тис. 450 крб., постановка вистав – 6 тис. 400 крб. та 13 715 крб. видатків на придбання гриму, пудри, рум’ян, перук, мішків для декорацій, цвяхів для сцени, фарб, утримання артистів тощо (SAKR, f.-r.-1156, d. 1, c. 112, p. 18). У 1921 р. власність окремих сільських осередків збільшувалася. А згадувана суцанська “Просвіта”, що на Київщині, отримала від громади садибу, сад, будинки колишнього землевласника Севрука (SAKR, f.-r.-1156, d. 1, c. 124, p. 57).

Приймаючи Зразковий статут, “Просвіти” могли розраховувати на державну допомогу. Відтак, кмитовське товариство Житомирського повіту 26 лютого 1921 р. звернулося до волосного відділу народної освіти з проханням отримати гроші для осередку. Голова “Просвіти” А. Романкевич звернув увагу адміністрації на те, що вимагати роботи від товариства можна у тому випадку, коли воно буде забезпечене всім необхідним (SAZHR, f.-r.-1983, d. 1, c. 15, p. 7). Інші товариства прагнули отримати кошти на конкретні заходи. Скажімо, мало-машковецька “Просвіта” того ж повіту – 20 тис. крб. від повітового відділу позашкільної освіти для організації театру, а крошне-руська – 200 тис. крб. на організацію школи для дорослих та проведення електрики у три класи (SAZHR, f.-r.-2524, d. 1, c. 134, p. 31, 248).

Фінансова міцність окремих товариств бентежила місцеві органи влади. На початку 20-х років контроль держави за діяльністю просвітницьких осередків посилювався. 22 червня 1921 р. був скликаний з’їзд усіх “Просвіт” Липовецького повіту Київської губернії. На форумі прибули всі голови товариств і завідувачі театральними секціями із письмовими звітами про діяльність загалом, а також фінанси зокрема (SAVR, f.-r.-5009, d. 1, c. 21, p. 252). У такий спосіб радянський режим хотів зібрати інформацію про функціонування осередків.

Фінансовій звітності підлягали усі заходи товариств. Так, згадувана вже суцанська “Просвіта” у січні 1921 р. організувала концерт із декламацією віршів та співами. Квитків продано 78 на суму 720 крб. Товариство витратило на захід 250 крб. Чистий прибуток становив 470 крб. Загалом звіт даного осередку за січень 1921 р. виглядає наступним чином: надходжень 7 тис. 943 крб., у тому числі: членські внески – 530 крб., пожертвування – 3 тис. 948 крб., концерти – 1 тис. 940 крб., залишок за 1920 р. – 1 тис. 525 крб. Витрачено 2 тис. 880 крб. 50 коп. Таким чином, у касі товариства залишилося 5 тис. 062 крб. 50 коп. (SAKR, f.-r.-1156, d. 1, c. 112, p. 32). Цікавим є той факт, що за місяць роботи “Просвіти” зароблено набагато більше ніж залишалися кошти за попередній рік.

У 1921 р. і зв’язку з інфляцією окремі товариства планували роботу на більш короткі терміни. Зокрема, чоколівська “Просвіта”, що на Київщині, не встановила кошторис видатків на друге півріччя 1921 р. Поточні витрати робилися скарбником на підставі рішень ради товариства та загальних зборів (SAKR, f.-r.-94, d. 1, c. 57, p. 11). Так само товариство с. Великий Гальчин Житомирського повіту розробило кошторис витрат лише на перше півріччя 1921 р: на бібліотеку – 5 тис. крб., на придбання літератури – 1 тис. 500 крб., на світло та паливо – 7 тис. крб., на непередбачені видатки – 2 тис. 500 крб. (SAZHR, f.-r.-31, d. 1, c. 17, p. 83).

У 1921 р. в Україні виникла посуха і як наслідок – неврожай. Радянський режим вимагав виконання хлібозаготівельних планів у запланованих розмірах. Результатом

став голод у південних районах. З огляду на це, більшість товариств, мобілізуючи всі свої ресурси, у тому числі, фінансові, надавали допомогу нужденним; 1 серпня 1921 р. розпочався тиждень допомоги голодуючим.

За наказом Київського повітового виконавчого комітету 26 липня 1921 р. на місцях були створені комісії зі збору допомоги нужденним. До їх складу залучалися просвітяни. На користь голодуючих проводився збір коштів, пожертв, отриманих за проведення вистав, музично-вокальних вечорів, концертів-митингів, платних лотерей тощо. Збори з них брали переважно у натуральній формі. В іншому випадку дозволялося брати більшу плату грошима. Так, чоколівська “Просвіта”, що на Київщині, 28 серпня влаштувала виставу, витрати на яку склали 112 тис. крб., а чистий прибуток – 138 тис. 500 крб. Отримані кошти направили у волосну комісію для допомоги голодуючим (SAKR, f.-r.-94, d. 1, c. 57, p. 12). 2 жовтня 1921 р. клітовська “Просвіта”, що на Волині, отримала за виставу 100 тис. крб. прибутку, які надіслала у волвідділ народіві. Голова товариства А. Романкевич просив видати розписку (SAZHR, f.-r.-1983, d. 1, c. 15, p. 21). Така діяльність просвітян викликала повагу і шану з боку населення.

Окремо варто з'ясувати ситуацію навколо ведення фінансових документів. Для цього товариства обирали скарбника, відповідального за ведення фінансової документації, виділення коштів, їх зберігання тощо. Наскільки вдало велися фінансові справи, настільки успішною була діяльність товариства загалом. Щоправда, не завжди скарбники виконували свої обов'язки належним чином. Зокрема, скарбник “Просвіти” с. Пудловець Кам'янецького повіту недбало виконував свої обов'язки. Необхідна була ревізія. Товариство ухвалило рішення призначити нового скарбника, постійного контролера і касира (SAKhR, f.-r.-6, d. 1, c. 14, p. 487).

Про джерела фінансування товариств зазвичай можна дізнатися зі статуту. Наприклад, у статуті “Просвіти” с. Куценці Гайсинського повіту зазначено, що фінансові засоби і майно товариства склалися: а) із членських внесків, б) допомоги від державних і місцевих органів влади, в) допомоги і пожертв від приватних товариств, інституцій та осіб, г) прибутків від продажу книжок, упорядкування вистав, лекцій, концертів тощо, д) прибутків від експлуатації нерухомого й рухомого майна. Крім цього, рада товариства мала право брати позику для потреб осередку. Особливу увагу просвітяни приділяли будівництву Просвітницького Дому. Для виконання цієї мети від початку заснування товариства створено особливий фонд, до якого відраховувалися кошти з прибутків товариства. Ці кошти не могли бути витраченими на інші цілі. Просвітяни товариства щороку зобов'язувалися вносити до скарбниці “Просвіти” членський внесок одноразово чи частинами, сума якого встановлювалася загальними зборами. Просвітянин, заплативши за 25 років членський внесок, вважався довічним членом. Той, хто не заплатив внесок до 1 березня, виключався зі складу осередку і приймався знову після сплати коштів за постановою ради товариства (SAVR, f.-r.-841, d. 1, c. 16, p. 30-31). Таким чином, лише жорстка регламентація фінансової сфери могла забезпечити ефективну діяльність сільських “Просвіт”.

Як засвідчили події 1921 р. завоювати товариства не вдалося. Радянський режим не мав для цього відповідних інтелектуальних сил. У “Просвітах” панували представники національної інтелігенції. Наприкінці року товариства отримували за свою роботу кошти від держави вже в обмеженому розмірі і з затримками. Цим “Просвіти” були приречені на злиденне існування.

У 1922 р. умови роботи товариств погіршилися. Відповідно до постанови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету від 18 січня 1922 р. на місцеве фінансування переводилися сільські “Просвіти”, зокрема, місцеві органи влади мали відводити приміщення для них і утримувати їх особистий склад (Tanskyi, 1922, p. 336-337). Звичайно, таке навантаження стало важким тягарем для місцевих органів, а тому

фінансування всіляко обмежувалося. Позбавлення товариств державного фінансування сильно відобразилося на їх кількості. Так, станом на 15 вересня 1922 р. у Жмеринському повіті числилося лише 30 “Просвіт” (SAVR, f.-r.-254, d. 1, с. 109, р. 68).

Зважаючи на те, що значна частина “Просвіт” на думку радянського керівництва, протягом всієї діяльності не забезпечила зростання “культурного і політичного рівня” населення, колегія Житомирського відділу агітації і пропаганди (Повітагітпропу) ухвалила рішення: зобов’язати політінструкторів протягом 15 січня – 15 лютого 1922 р провести перереєстрацію просвітницьких осередків з метою ліквідації байдужих, непрацездатних. Наслідком її була ліквідація біля 50 % “Просвіт” і біля 10 % – реорганізовано в окремі гуртки з огляду на сприятливі умови для розвитку тієї чи іншої форми культурно-освітньої діяльності, при якій партійні робітники мали дотримуватися, зокрема, такого положення: 10 % всіх доходів від платних заходів політосвітніх організацій, у тому числі й “Просвіт”, щомісячно відраховувати у політосвітній відділ повіту для поширення і покращення політосвітньої роботи в межах повіту (SAZhR, f.-r.-2524, d. 1, с. 121, р. 3; с. 197, р. 93).

У 1922 р. радянське керівництво суттєво змінило своє ставлення до просвітницьких організацій. На початку року були проведені консультації з керівництвом “Просвіт” щодо здійснення ними “політосвітнього руху”. У випадку відмови передбачалося закриття нелояльних товариств. У межах такої політики просвітняни відчули інтенсивний тиск із боку режиму. 11 лютого у центральній газеті “Вісті ВУЦВК” опубліковано статтю В. Коряка “Просвітянство”. У ній “Просвіти” поділено на “червоні” і “петлюрівські, контрреволюційні”. На думку автора, останні мали зв’язки із “бандами і закордонною еміграцією”. Загалом, він вважав, що просвітницькі організації є “гальмом на шляху духовного розвою на селі” (Koriak, 1922, р. 1). Подібне судження висловлено у лютому 1922 р. на Всеукраїнській нараді завідувачів відділами губернських комітетів партії: “Репрезентуючи інтелігенцію, ці “Просвіти” являють собою величезну загрозу Радянській владі і всьому пролетаріатові на селі” (Kasianov, 1992, р. 74).

До цих негараздів додалися й наступні: місцеві чиновники змушували сільські “Просвіти” проводити заходи на користь селянських будинків (сельбудів). Скажімо, половину збору із вечора, проведеного товариством с. Мукші Боришковицької, що на Поділлі, передбачалося спрямувати на організацію сельбуду (SAKhR, f.-r.-6, d. 1, с. 169, р. 6). Крім цього, земельні відділи почали збільшувати товариствам платню за користування будинками. У результаті – сільські “Просвіти” вимушені були згортати свою діяльність. За таких обставин утворювали ліквідаційну комісію, яка передавала майно та фінанси осередку місцевому відділу наросвіти або розподіляла їх поміж іншими просвітницькими інституціями. Кошти та майно придбане на особливих умовах, передавалися згідно із цими умовами (SAKhR, f.-r.-639, d. 1, с. 12, р. 110).

Висновки. Фінансова діяльність сільських “Просвіт” Правобережної України у 1920-1922 рр. є важливою складовою їх функціонування. Вона визначала розвиток товариств, а також культурно-освітній рівень селян. На неї значною мірою впливали місцеві умови та допомога держави. Просвітняни влаштовували різноманітні заходи, щоб збільшити свій бюджет і витрачали кошти лише за потреби.

Фінансова діяльність сільських “Просвіт” перебувала під тотальним контролем радянського режиму. Коли став очевидним провал спроб режиму перетворити просвітницькі інституції на “кишенькові” організації, їх переведено на місцеве фінансування і взятий курс на ліквідацію.

Бібліографія

Бадєєва, Л. І. (2004). *“Просвіта” на Лівобережній Україні у ХХ столітті* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Харків, 20 с.

Березівська, Л. Д. (1999) *Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Київ, Молодь. 191 с.

Гарат, Р. М. (2004). *Діяльність товариства “Просвіта” в Галичині (1868-1921 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Чернівці, 17 с.

Герман, О. М. (1995). *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Чернівці, 24 с.

Державний архів Вінницької області

Державний архів Волинської області

Державний архів Житомирської області

Державний архів Київської області

Державний архів Хмельницької області

Євселевський, Л. І., Фарина, С. Я. (1993). *“Просвіта” в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис*. Київ, Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 128 с.

Зуляк, І. С. (2006). *Товариство “Просвіта” у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність* (автореф. дис. ... док. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Чернівці. 32 с.

Касьянов, Г. (1992). *Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля*. Київ, Глобус, Вік, Едмонтон: Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 176 с.

Ковба, Ж. (1993). *“Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу*. Дрогобич, Відродження, 1993. 128 с.

Коряк, В. (1922). “Просвітянство”. *Вісти ВУЦВК (м. Харків)* (34).

Лисенко, О. В. (1998). *“Просвіти” у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.)*. (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Київ, 24 с.

Гарат, Р. М. (2004). *Діяльність товариства “Просвіта” в Галичині (1868-1921 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Чернівці, 17 с.

Малюта, О. В. (2005). *«Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Київ, 20 с.

Масюк, С. О. (1997). *Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917 – 1920 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України”). Київ, 25 с.

Танський, В. (1922). Первое Всеукраинское пропагандистское совещание политпросветов. *Путь просвещения*, (3). 331-342.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References

Badieieva, L. I. (2004). *“Prosvita” na Livoberezhnii Ukraini u XX stolitti* [“Prosvita” in the Left Bank of Ukraine in the twentieth century]. (*Extendet abstract of Candidate’s thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].

Berezivska, L. D. (1999). *Osvitno-vykhovna diialnist Kyivskykh prosvitnytskykh tovarystv (druga polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Educational activity of Kyiv educational societies (second half of the XIX – beginning of the XX century)]. Kyiv: Molod. 191 s. [in Ukrainian].

Harat, R. M. (2004). *Diialnist tovarystva “Prosvita” v Halychyni (1868–1921 rr.)* [Activities of the society “Prosvita” in Galicia (1868–1921)]. (*Extendet abstract of Candidate’s thesis*). Chernivtsi. [in Ukrainian].

Herman, O. M. (1995). *Diialnist tovarystva «Prosvita» na Podilli naprykintsy XIX i v pershii polovyni XX stolittia* [Activities of the “Prosvita” society in Podillia at the end of the 19th and in the first half of the 20th century]. (*Extendet abstract of Candidate’s thesis*). Chernivtsi. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [SAKhR – State Archives of Khmelnytsky Region].

Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [SAKR – State Archives of Kyiv Region].

Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [SAVR – State Archives of Vinnitsa Region].

Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [SAVolR – State Archives of Volyn Region].

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [SAZhR – State Archives of Zhytomyr Region].

Kasianov, H. (1992). *Ukrainska intelihentsiia 1920 – 30-kh rokov: sotsialnyi portret ta istorychna dolia* [Ukrainian intelligentsia of the 1920s and 1930s: social portrait and historical destiny]. Kyiv: Hlobus, Vik, Edmonton: Kanadskyyi instytut ukrainskykh studii Alberta skoho universytetu, 176 s. [in Ukrainian].

Koriak, V. (1922). “Prosvitianstvo” [“Enlightenment”]. *Visty VUTsVK*. (34) [in Ukrainian].

Kovba, Zh. (1993). “Prosvita” – svitlo, znannia, dobro i volia ukrainskoho narodu [“Prosvita” – light, knowledge, goodness and will of the Ukrainian people]. Drohobych: Vidrozhennia, 128 s. [in Ukrainian].

Lysenko, O. V. (1998). “Prosvity” u suspilno-politychnomu i kulturnomu zhytti Naddnpirianskoi Ukrainy (1905 – 1916 rr.) [“Prosvits” in the socio-political and cultural life of Dnieper Ukraine (1905 – 1916)]. (Extendet abstract of Candidate’s thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Maliuta, O. V. (2005). “Prosvita” u formuvanni derzhavnytskoho potentsialu ukrainskoho narodu (druga polovyna XIX – persha chvert XX st.) [“Prosvita” in the formation of the state potential of the Ukrainian people (second half of the XIX – first quarter of the XX century.)]. (Extendet abstract of Candidate’s thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Masiuk, S. O. (1997). *Diialnist tovarystv “Prosvita” v Ukraini (berezni 1917 – 1920 rr.)* [Activities of Prosvita societies in Ukraine (March 1917–1920)]. (Extendet abstract of Candidate’s thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Tanskyi, V. (1922). Pervoe Vseukraynskoe propahandystskoe soveshchanye polytprosvetov [First All-Ukrainian propaganda meeting of political educators]. *Put prosveshcheniia*. (3), 331-342. [in Russian].

Tsentrlnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi i upravlinnya Ukraini [CSASGAAU – Central State Archive of the Supreme Government Authorities and Administration of Ukraine].

Yevselevskiy, L. I., Faryna, S. Ya. (1993). “Prosvita” v Naddnpirianskii Ukraini. *Istorychnyi narys* [“Prosvita” in Dnieper Ukraine. Historical essay.]. Kyiv: Vseukrainske tovarystvo “Prosvita” im. Tarasa Shevchenka, 128 s. [in Ukrainian].

Zuliak, I. S. (2006). *Tovarystvo “Prosvita” u Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period: orhanizatsiini zasady, hospodarske stanovyshe ta kulturno-prosvitnia diialnist* [“Prosvita” Society in Western Ukraine in the interwar period: organizational principles, economic situation and cultural and educational activities.]. (Extended abstract of the doctoral dissertation). Chernivtsi. [in Ukrainian].

УДК: 930.85:008+069.5:004

DOI 10.2518/2307-7778.20.1.7

Nataliia VOVK

PhD. (History), Associate Professor at the Department of Social communication and Information Activity, Lviv Polytechnic National University, 12 Bandery str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (nataliia.s.vovk@lpnu.ua)

Наталія ВОВК

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська політехніка», вул. Бандери, 12, Львів, Україна, 79013 (nataliia.s.vovk@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2470-7188>

DOCUMENTARY HERITAGE ACTUALIZATION BASED ON ARCHIVAL FUNDS DIGITALIZATION

Abstract. The article focuses on the representation of the means of actualization of the cultural heritage of Ukraine, which is stored in the National Archival Fund. **The methodology of the research** uses the tools of the modeling method. They are as follows: problem statement, creation and research of a specific model. One of the leading methods used by the author was the principles of integrity, hierarchy and structure, which allowed to consider the electronic exhibition of cultural archival materials as a holistic structure. **The scientific novelty of the work** is to create a conceptual model for the development of an electronic exhibition of archival materials that will promote the documentary heritage of the Ukrainian people. **Conclusions.** The study revealed the existence of electronic exhibitions of archival materials on culture. The classification of electronic exhibitions on four grounds is developed, the main characteristics of the e-exhibition are defined. A conceptual model of developing a virtual exhibition is proposed, which will create a kind of web resource of valuable documents in terms of cultural heritage of the state. The article proves that virtual exhibitions, which acquaint users with the archives of national cultural monuments, digitized handwritten heritage will not only improve the educational and cultural level of the population, the continuity of national consciousness, but also represent the state in the global information space. At the same time resource costs are minimal.

Key words: virtual exhibition, electronic exhibition (e-exhibition), conceptual model, archival funds, digitization of archival documents, on-line services, cultural heritage preserved in archival documents.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ НА ОСНОВІ ОЦИФРУВАННЯ АРХІВНИХ ФОНДІВ

Анотація. Метою роботи є представлення засобів актуалізації культурної спадщини України, яка зберігається в Національному архівному фонді. Методологія дослідження використовує інструментарій методу моделювання: постановка завдання, створення та дослідження конкретної моделі. Одними із провідних методів, якими послуговувалася авторка, стали принципи цілісності, ієрархічності та структурності, що дало змогу розглядати електронну виставку культурологічних архівних матеріалів як цілісну структуру. Наукова новизна роботи полягає у створенні концептуальної моделі розробки електронної виставки архівних матеріалів, які популяризуватимуть документальну спадщину українського народу. Висновки. В результаті проведеного дослідження виявлено факт існування електронних виставок архівних матеріалів з питань культури. Розроблено класифікацію електронних виставок за чотирма ознаками, визначено основні характеристики e-виставки. Запропоновано концептуальну модель розробки віртуальної виставки, яка дозволить створити своєрідний веб-ресурс цінних документів з точки зору культурної спадщини держави. У статті доведено, що віртуальні виставки, які ознайомлюють користувачів з архівними фондами національних пам'яток культури, оцифрованою рукописною спадщиною не тільки сприятимуть підвищенню освітнього та культурного рівня населення, спадкоємності національної свідомості, а й представлять державу у глобальному інформаційному просторі. При цьому ресурсні затрати – мінімальні.

Ключові слова: віртуальна виставка, електронна виставка (e-виставка), концептуальна модель, архівні фонди, оцифрування архівних документів, он-лайн сервіси, культурна спадщина в архівних документах.

Relevance of the research topic. Historical and cultural monuments play an important role in the development of modern states and their further spiritual and cultural development. Researchers in the field of domestic and foreign scientific culturological research are increasingly turning to documents that in retrospect demonstrate the enrichment of cultural values of states and peoples. Undoubtedly, most cultural materials are stored in museums, some of them – in libraries. But most of the materials that represent the spiritual and cultural development of the Ukrainian people are inaccessible to a wide range of citizens – they are archival materials on culture, art, architecture, folk art. Particular weight among them are National Archival Fund documents as a source of facts and cultural memory of the people. The problem of prompt access to archival heritage has always been particularly important. The issue of forming a common historical and cultural memory is to preserve cultural heritage and form a national identity. The issue of forming a common historical and cultural memory is to preserve cultural heritage and form a national identity.

One of the ways to preserve and promote cultural heritage documents is to provide them with wide access through a virtual exhibition. An important focus today is the digitization of cultural heritage archives, which are aimed at encoding data for systematic analysis. It is these projects that can reproduce unique archival material that will open access to important and historical and cultural documents. The creation of electronic publications of such archival sources and possible further remote access to them is an important factor in the development of scientific knowledge and research tools for awareness not only of historians but also of modern culturologists, art critics, writers and more. The leading archival institutions of Europe have already carried out a comprehensive digitization of materials, and the digitization of the cultural heritage of the National Archival Fund is only at the stage of implementation.

The purpose of the study is to determine the main means of creating virtual exhibitions and an attempt to classify such exhibitions, in particular on cultural issues. To achieve this goal it is necessary to solve the following tasks: review existing areas of use of virtual exhibitions and perform their critical analysis; determine the main criteria for classification of virtual exhibitions of historical and cultural documents; to classify such exhibitions and determine the main means of their creation, as well as the main components of the conceptual model of a virtual exhibition.

In foreign research, the works on the creation of virtual exhibitions of the following scientists are relevant: T. Taylor, R. Martini, G. Ekel and others.

Presenting of main material. Virtual exhibitions of archival documents on cultural issues today are the most effective form of providing users with retrospective information. Virtual exhibitions are a tool for remote service in the process of meeting user needs. Virtual exhibitions of archival sources on culture should be considered as an exhibition on the Internet using web technologies, virtual images of specially selected and systematized documents provided to remote users for viewing and use (Taylor, 2016, p. 406).

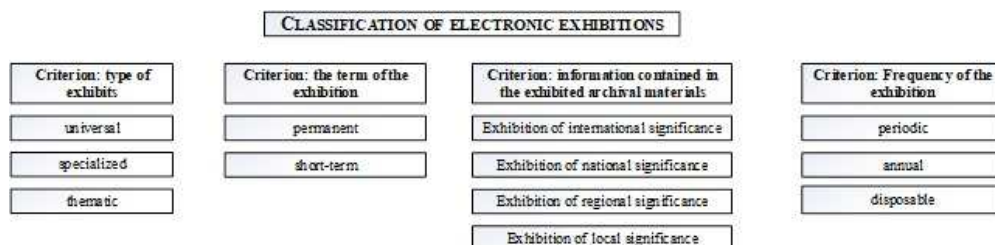

Fig. 1. Classification of electronic exhibitions

When creating a virtual exhibition, it is necessary to take into account that such an exhibition should be mobile, compact, informative and act as a leader in the overall flow of artistic archival information. The concept of "exhibition mobility" should be considered as

the ability of an electronic exhibition to be supplemented by new materials. That is, an electronic exhibition is a "living organism" that can "grow" and be supplemented by new sources.

The compactness of the exhibition is ensured by the correct selection of the necessary documents. To do this, it is necessary to clearly define the criteria for finding such documents that will reveal the content of the future thematic art electronic exhibition. However, compactness should not be achieved by reducing the content and completeness of the topic.

The content of the electronic exhibition should be complete and informative: archival materials (photographs, documents, sketches, projects, drafts, videos that, for example, reveal a certain stage of development of Ukrainian culture) should fully disclose the content of the exhibition. The user who will view such an electronic exhibition should receive complete information on a specific topic (Eckel, Beckhaus, 2001, p. 176).

The algorithm of the conceptual model of e-exhibition development should be divided into interrelated stages.

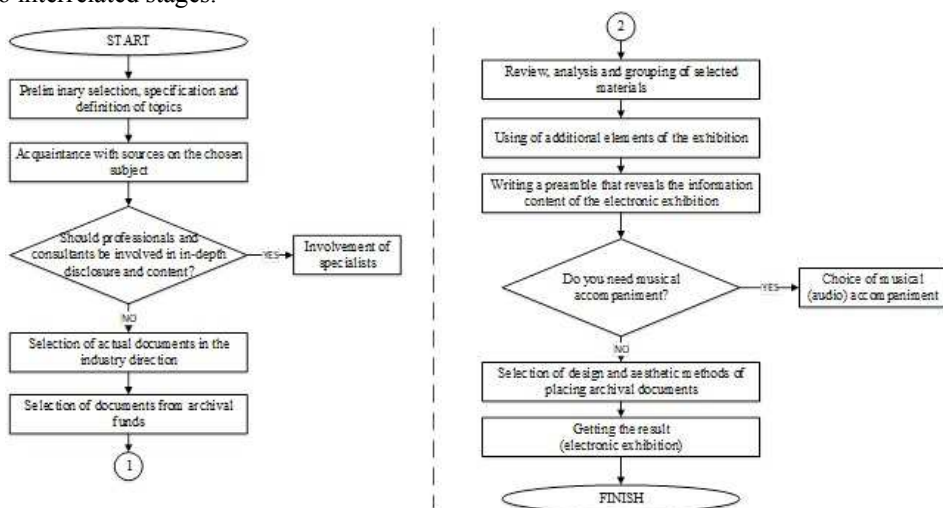

Fig. 2. Algorithm of conceptual model of electronic exhibition creation

The electronic exhibition will, first of all, be an electronic guide for historians, culturologists and other scientists who use archival materials for research.

The main elements that make up an electronic exhibition are the visual range and the text.

The visual range will be represented by illustrative material (illustrations, maps, photographs, etc.). The text that opens the visual series should contain quotations, annotations, biographical references and the text of the documents themselves (Jian-xin, Yuan-hao, Zhen-yu, Jing, 2001, p. 342).

Today on the market of software for creating electronic exhibitions there are a number of programs that can be used to create such an information product as a virtual exhibition: Calameo, PhotoPeach, Prezi, Dipity and others.

Calameo is a service for instant creation of interactive publications on the Internet, which allows you to create an interactive electronic document for reading from a personal computer. Using such software will create the feeling of reading a paper (photographic) document: because such interactive publications allow you to turn the pages, mark interesting places, zoom in on the image. The main advantages of Calameo are: the ability to add interactive content; analysis of reader behavior; the possibility of popularizing the

publication (electronic exhibition); display of publications on a certain site; the ability to distribute publications through social networks.

The handy service PhotoPeach is a slide show service. Using the tools of this service, you can create a presentation from photos, add music and comments to it. The advantage of using this service to create virtual exhibitions is the lack of special requirements for photography, because when uploading all the photos are automatically scaled to the desired size. The only condition for using this service is the photo format: the service uses only images in JPG, JPEG, PNG, GIF formats. This is a significant plus for the creation of electronic exhibitions of documents that have cultural value: a significant amount of archival material is in poor quality, which complicates the digitization process.

Prezi is designed to create media presentations. Prezi tools allow you to enlarge and reduce slides, creating a three-dimensional effect. This service can be used to prepare an exhibition-presentation, short reviews, etc.

The main disadvantage of this service, as well as a number of others, is the need to connect to the Internet and the English interface. The advantages of the Prezi online service are:

Prezi is a cloud service for creating presentations; nonlinear structure; a large library of quality templates for presentations; quality fonts;

dynamics, scaling, visual effects; the ability to insert images, videos, Power Point presentations.

To create a virtual exhibition of materials, it is advisable to use the Dipity service, which allows you to display a history of events.

Dipity is an online service that displays events, phenomena or facts related to time. The Dipity online service is one of the most functional in its category, allowing you to create chronological sequences that can be viewed in several types: timelines, photo albums, a simple text list of events, and even a map if the exhibition locates each event. This positive feature of the Dipity service will allow you to create, for example, interactive maps of the origin and development of a certain cultural phenomenon in Ukraine. An important advantage of Dipity is its integration with the most popular online services and information sources. The tool for creating interactive chronological tapes Dipity will allow you to use the most modern, dynamic and convenient way of presenting archival information in the presentation of the thematic exhibition (Martini, Guimarães, Librelotto, Henriques, 2015, p. 52).

Of course, every museum, archive, library or just a researcher of the cultural heritage of the people has the right to choose their software for digitizing materials in order to create electronic exhibitions. These online services can be used by culturologists, scientists, researchers who already have certain materials, and can share them with society.

An obstacle to the use of such services by users of archives is the limited ability to photograph archival materials. To create such personal online art exhibitions, users must not only have the right to copy archival sources, but also a portable scanner designed to translate texts and images into digital form. Such scanners can quickly scan a large number of different documents (from photographs to important handwritten and pictorial archival documents).

For a better understanding of the state of digitization of historical and cultural archival materials and the possibility of creating virtual exhibitions, it is advisable to conduct a comparative analysis of existing information resources of leading archival institutions in Ukraine and Poland. The performed analysis shows the existence of thematic orientation of such e-exhibitions from the point of view of culturological researches.

The National Archival Fund of Ukraine has already started work on digitizing cultural heritage. On the websites of the state regional archives, individual electronic thematic exhibitions are placed in the sections "Documentary exhibitions online". However, their number is small due to lack of proper funding and lack of working time of archivists.

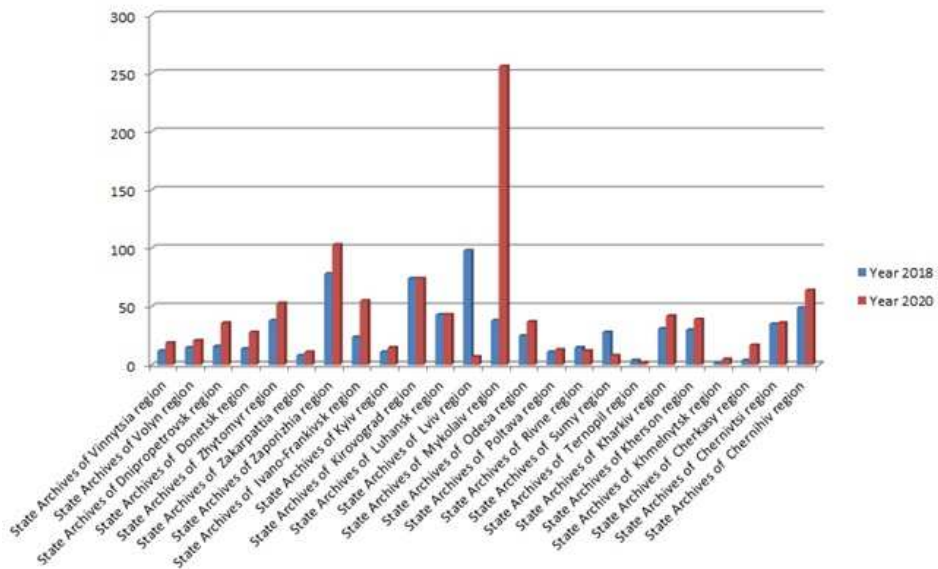

Fig. 3. Number of virtual exhibitions in the State Regional Archives in 2018 and 2020

According to the results shown in the diagram, in Ukraine at the beginning of February 2018 on the sites of regional archives there are 703 virtual exhibitions, and in September 2020 – 996. As you can see, in most archives the number of virtual exhibitions has increased, only in the State Archives of Lviv region, their number has decreased significantly. These exhibitions do not always meet the above characteristics. The requirement of compactness and content is often violated, as these two features are interdependent. On some sites, the content of the thematic exhibition is not fully restored online, but compactness is clearly achieved.

Analyzing information from the funds of individual archives of Ukraine (Lviv, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Kyiv), it should be noted that the virtual exhibitions were created on the basis of thematic features: current issues of science, technology and production, socio-economic, socio-political and cultural issues. development of the country; memorable dates; personalities, documents devoted to the life and work of prominent people; a set of exhibitions organized sequentially within one theme (Vovk, 2016, p. 196).

That is, not always existing electronic expositions reflect the actual documents of cultural orientation.

The Central State Historical Archive of Lviv (CSHA) is one of the oldest archives in Ukraine. The documents contained in it reflect the history of the peoples who inhabited Galicia. The archives contain one of the richest and oldest collections of documentary material of the XII – first half of the XX century from the history of Western Ukraine, Poland, Austria-Hungary, Lithuania, Belarus, the Czech Republic, Moldova, Germany, Hungary and other European countries.

The positive changes for 2016-2020 for this archive are not only the change of the site interface, but also its information content. If in 2016 the section "Exhibitions online" was presented by one electronic exhibition "Metropolitan Andrei Sheptytsky", where the user had the opportunity to see the biographical data of Metropolitan Andrew and 17 photos of both the Metropolitan and his letters (Vovk, 2017, p. 16), then for 2018. the section "Documentary exhibitions" is presented by materials entitled "85th anniversary of the Holodomor of 1932-1933". Perhaps the theme of the exhibitions depends on important

historical events. But, of course, the presented materials of both e-exhibitions reflect the culture and history of the Ukrainian people.

The site of the Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine is filled with more informative data than the sites of the Lviv Archives: there are virtual exhibitions and an electronic index. The site presents 63 electronic exhibitions, which contain photographs and electronic versions of documents, periodicals, etc. Among the exhibitions that demonstrate the cultural richness of the Ukrainian people, we can mention the following: "To the 1030th anniversary of the Baptism of Kievan Rus", "The soul is on guard." To the 110th anniversary of Olena Teliga's birth ", " Children are our dear treasure, this is our hope, this is Young Ukraine. To the 165th anniversary of Olena Pchilka's birth ", " Pavlo Arkhypyovych Zagrebely: creative and public activity "and others.

Analyzing the sites of foreign archives, it was investigated that their online structure is clear and rich in archival sources: the process of digitization and dissemination of archival materials began long ago and already has some results.

Thus, the most powerful resource for informing archives in Poland is the creation of the National Digital Archive Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC). NAC is the first Polish digital archive created for the collection, storage and retrieval of archival materials in digital form. According to the authors of the NAC, by 2030, 200 million digital copies of archival resources of the state archives of the Republic of Poland will be posted on the Internet. In addition, NAC will manage electronic archival records as an integrated system of the entire archival network in Poland (Vovk, 2017, p. 17). It is an indisputable fact that a large array of NAC will be digitized historical and cultural documents relating to Poland and the Polish people.

NAC photographs, according to the principles of the archive, were divided into groups and collections (exhibitions). The largest electronic exhibitions are: *Ilustrowany Kurier Codzienny Koncern* – Archiwum Ilustracji Ilustracji - contains about 190,000 photographs from 1910–1939; *Wydawnictwo Prasowe Kraków – Warszawa* (Zeitungsverlag Krakau – Warschau) – contains about 18,000 photographs from 1939-1945. The exhibition was created to disseminate information about the Third Reich; *w spuściznach prywatnych* – contains photographs documenting the map of battles and the struggle of Polish soldiers during the Second World War (Vovk, 2016, p. 203).

Among the electronic exhibitions already operating at the NAC, it is worth noting some materials from the section "*Ilustrowany Kurier Codzienny Koncern*", which demonstrate the culturological aspect of the development of Polish society.

It is important to note about the only integrated information system of Polish archives – ZoSIA. This information system can be used in state and departmental archives. A special educational version of the system has been developed, which is used when studying with students at 12 Polish universities. All these institutions use the system for free. Such a system can become a prototype for the development of Ukraine's own information system of archives. The only condition for creating such IP is its focus on digitizing the actual historical and cultural documents, ie it is necessary to develop such software that would allow not only to quickly and efficiently digitize material (photos, documents, various samples of authentic culture of the people), but also address its users.

Conclusions. In modern conditions, the virtual exhibition becomes an effective tool for providing remote access to archival historical and cultural information. Virtual exhibitions that acquaint users with the archives of national cultural monuments, digitized handwritten heritage will not only help raise the educational and cultural level of the population, the continuity of national consciousness, but also represent the state in the global information space.

It is worth noting that the use of such virtual exhibitions allows to solve important problems regarding the needs of modern society in cultural knowledge. The main advantages of online exhibitions should also be emphasized: remote access to historical and

cultural sources; reaching a wide range of readers; better preservation of original documents; temporary independence of viewing archival information on cultural issues; simultaneous presentation of different material components of documents in one exposition (written documents, filmstrips, audiovisual documents, iconic documents, etc.); presentation of large documents (maps, atlases, drawings, photographs, paintings, posters, etc.); lack of necessary additional equipment for museum, library and archival institutions.

In particular, it will significantly improve the quality of information services for users, expand the information resources of archives on cultural issues, provide access to a large number of documentary resources available in archives, for cultural, spiritual and valuable assets of previous generations of the Ukrainian people. principle in the modern information society, in the consolidation of social ideals, the consolidation of society, the preservation of its national identity. To quickly promote historical and cultural heritage, it is advisable to create working groups (of historians, culturologists, scientists, cultural and information technology workers) in different regions of Ukraine, which will collect the necessary archival material, digitize and promote by creating virtual exhibitions as free services. and on the sites of regional archives.

Бібліографія

Carabello S. (2017). Transformation in Archives: a journey from traditional technology to digital technology. *Methods de in-formation*, 8, p. 43-65.

Eckel G. and Beckhaus S. (2001). *ExViz: A Virtual Exhibition Design Environment*. In: *Virtual and Augmented Architecture*, 1, p. 171-182.

Jian-xin Y., Yuan-hao S., Zhen-yu G. & Jing C. (2001). The report of Virtual Exhibition Software development. *Wuhan University Journal of Natural Sciences*, 1, p. 340-346.

Martini R., Guimarães M., Librelotto G., Henriques. P. (2015). Storing Archival Emigration Documents to Create Virtual Exhibition Rooms. *New Contributions in Information Systems and Technologies. Advances in Intelligent Systems and Computing*. (Vol.353), Cham: Springer. pp.403-409.

Taylor T. (2016) Preservation of cultural heritage: the design of low-energy archival storage. *Advanced Technologies for Sustainable Systems*. (Vols.4). Cham: Springer. pp.11-18.

Vovk N. (2016). Archival Resources of Ukraine and Poland in the Global Information Network. *Public Policy and Economic Development: Scientific and Practical Journal*, Vols. 7 (11). pp.192-20.

Вовк Н. (2017). Електронні інформаційні ресурси архівних порталів України та Польщі: порівняльний аналіз. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. № 1 (29). С. 14-20.

References

Carabello S. (2017). Transformation in Archives: a journey from traditional technology to digital technology. *Methods de in-formation*, 8, p. 43-65.

Eckel G. and Beckhaus S. (2001). *ExViz: A Virtual Exhibition Design Environment*. In: *Virtual and Augmented Architecture*, 1, p. 171-182.

Jian-xin Y., Yuan-hao S., Zhen-yu G. & Jing C. (2001). The report of Virtual Exhibition Software development. *Wuhan University Journal of Natural Sciences*, 1, p. 340-346.

Martini R., Guimarães M., Librelotto G., Henriques. P. (2015). Storing Archival Emigration Documents to Create Virtual Exhibition Rooms. *New Contributions in Information Systems and Technologies. Advances in Intelligent Systems and Computing*. (Vol.353), Cham: Springer. pp.403-409.

Taylor T. (2016) Preservation of cultural heritage: the design of low-energy archival storage. *Advanced Technologies for Sustainable Systems*. (Vols.4). Cham: Springer. pp.11-18.

Vovk N. (2016). Archival Resources of Ukraine and Poland in the Global Information Network. *Public Policy and Economic Development: Scientific and Practical Journal*, Vols. 7 (11). pp.192-203.

Vovk N. (2017). Electronic information resources of archival portals of Ukraine and Poland: a comparative analysis". *State and regions. Series: Social Communications*, Vols. 1 (29), S. 14-20.

УДК

DOI 10.2518/2307-7778.20.1.8

Ярослав СЕКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка вул. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 46027 (sekoyar@tnpu.edu.ua)

Yaroslav SEKO

PhD. (History), Associate Professor of World History and Religious Studies, Ternopil National Pedagogical University. V. Hnatyuka, str. Krivonos, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (sekoyar@tnpu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0927-0958>

СЛОВ'ЯНСЬКА ІДЕЯ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН У XX СТОЛІТТІ

Анотація. *Мета дослідження* – простежити трансформацію слов'янської ідеї в державній політиці XX ст. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, верифікації, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у концептуальному осмисленні ролі слов'янської ідеї в державній політиці XX ст. через аналіз різних варіантів її реалізації – панславизму, югославизму, чехословакізму, нового слов'янофільства, концепцію «руського міра»). **Висновки.** Проведений аналіз використання слов'янської ідеї в державній політиці дає підстави вважати її однією з впливових на ринку європейських ідеологій. Створена в XIX ст. і органічна для свого часу, вона актуалізувала слов'янське питання й дала поштовх для активного державотворення. Сформульована програма загальнослов'янського єднання виявилася засадничо утопічною, що, втім, не завадило впродовж більшої частини XX століття розвивати її регіональні варіанти, консолідуючи окремо західну, східну й південну гілку. Слов'янську ідею годі зрозуміти поза контекстом інших пан-рухів, і варто відзначити, що вона пережила своїх основних конкурентів. Втім, навряд чи це можна вважати перемогою. Ставши інструментом в руках державних еліт, слов'янська ідея втратила привабливість серед широких верств слов'янства й вичерпала свій творчий потенціал. І годі дивуватися, що наприкінці XX ст. єдність слов'янського світу більше не розглядається пріоритетом та умовою подальшого розвитку.

Ключові слова: Слов'янська ідея, панславизм, чехословакізм, югославизм, нове слов'янофільство, «руський мір».

THE SLAVIC IDEA IN THE STATE POLICY OF SLAVIC COUNTRIES IN THE TWENTIETH CENTURY

Summary. *The purpose of the study is to trace the transformation of the Slavic idea in the state policy of the twentieth century. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, verification, as well as on the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-systemic) methods. The scientific novelty lies in the conceptual understanding of the role of the Slavic idea in the state policy of the twentieth century through the analysis of different variants of its realization – Pan Slavism, Yugoslavism, Czechoslovakism, new Slavophilism, the concept of «Russian measure»).* **Conclusions.** *The analysis of the use of the Slavic idea in public policy gives grounds to consider it one of the influential European ideologies on the market. Created in the XIX century and organic for its time, it actualized the Slavic question and gave impetus to active state formation. The formulated program of all-Slavic unity turned out to be fundamentally utopian, which, however, did not prevent it from developing its regional variants for most of the twentieth century, consolidating the western, eastern, and southern branches separately. The Slavic idea should not be understood outside the context of other pan-movements, and it is worth noting that it outlived its main competitors. However, this can hardly be considered a victory. Becoming an instrument in the hands of state elites, the Slavic idea lost its appeal among the broad strata of Slavs and exhausted its creative potential. And do not be surprised that in the late twentieth century, the unity of the Slavic world is no longer considered a priority and a condition for further development.*

Key words: Slavic idea, Pan Slavism, Czechoslovakism, Yugoslavism, new Slavophilism, «Russian peace».

Постановка проблеми. Слов'янська ідея цілком обґрунтовано вважається однією з вузлових у модерній історії Європи. Вона однозначно не була домінуючою, однак, точно – демонізованою, і, можливо – недооціненою. З кінця XVIII ст. і до сьогодні вона є предметом як щирої віри так і численних спекуляцій. Підносячись на знамена в моменти політичних, військових та світоглядних викликів, вона стає майже не помітною в інші. Як більшість утопічних проєктів слов'янська ідея приваблювала маси, спонукала до солідарності зі «своїми», пояснювала біль сьогодення і виправдовувала принесені жертви. Тож не випадково, кожна її поразка ставала приводом до чергового витка.

Про слов'янську ідею варто говорити в двох площинах. Найперше вона постає синтезом історії кількох народів, які ведуть походження від середньовічних слов'ян. Вона стверджує спільність їх політичної історії, цивілізації, національного характеру та мови, підносячи їх над очевидними географічними, культурними й релігійними поділами. Ця історія продовжується сьогодні в кордонах тринадцяти слов'янських держав із загальним населенням понад 275 мільйонів осіб, із яких 88 % – слов'яни¹.

Слов'яни, за висловом Ф. Дворніка, складають «органічну цілісність» (Дворник, 2001: 15), а отже, слов'янська ідея є її своєрідним виразом. Думки про самобутність слов'ян та їх державні устремління присутні в середньовічних літописах, працях М. Бельського, Я. Кохановського, Ю. Крижанича та інших авторів. Вони були відображенням непростих умов піднесення, розвитку і занепаду слов'янських народів у координатах «свій – чужий».

Специфіка цього базового рівня слов'янської ідеї в констатації самобутності слов'ян та їх присутності в історії, без наділення суб'єктивністю. Не забуваймо, що в минулому ключову роль відігравали не народи, а династії, не етнічність, а релігійна ідентичність. По-друге, на базовому рівні применшується значення відмінностей, які виникли в умовах розвитку з одного етнічного ядра, в результаті досвіду взаємодії з багатьма неслов'янськими народами й державами. Очевидно: спільне походження не гарантує спільної історії, а ціле часто зникає в індивідуальних особливостях своїх складових.

Об'єктивне існування народів на ідейному рівні породжує відповідні історіософські рефлексії в категорії «буття». Але допоки народи не були суб'єктами історії, це не мало принципового значення: слов'янська ідея лише констатувала їх буття, підкреслювала самобутність. Кожен слов'янський народ рухався траєкторією, яка задавалася династичними правителями, не надто вдивляючись у єдине слов'янське дзеркало. Зрештою, великої потреби в ньому не було, допоки не постало фундаментальне питання: «бути чи не бути?». Бути народом у політичному сенсі, носієм суверенітету, суб'єктом права, чи розчинитися в іншому народі? Ствердити своє право на окрему територію й перетворити її в природний ареал власного існування чи розселитися між іншими народами? Боротися за власну державу чи погодитися з вибором інших?

На цій площині вибору слов'янська ідея постала відповідями на виклики модерної доби й трансформувалася в класичну ідеологію. Загалом існують різні погляди на сутність і час виникнення ідеологій. Один із них окреслює час їх появи епохою пізнього просвітництва та раннього романтизму, підкреслюючи їх специфіку як нових всеохопних систем ідей. Вони кинули виклик релігійним ідентичностям, і будучи достатньо антирелігійними за змістом, залишалися достатньо релігійними за формою, пафосом та мобілізаційним потенціалом. Ідеології були покликані організувати

---

¹ Розрахунки проведені на основі останніх загальнодержавних переписів населення: Україна (2001 р.), Чехія (2001 р.; перепис 2011 р. дозволяв не вказувати національність), Словенія, Македонія (2002), Росія (2010 р.), Польща, Словаччина, Болгарія, Сербія без Косово, Хорватія, Чорногорія (2011), Боснія і Герцеговина (2013), Білорусь (2019 р.). Вважається, що в сучасному світі загальна чисельність слов'ян у межах 300 млн осіб, з них 2/3 – східні слов'яни, а половина – майже 150 млн – росіяни (Волков, 2006 а: 108).

суспільне життя. Це своєрідні храми ідей, у які вірять, яких дотримуються, яким бережуть вірність. Це замки, з яких ведуть війну: праві проти лівих, консерватори проти революціонерів, ліберали проти традиціоналістів (Єрмоленко, 2018: 15, 18). Аби дати відповідь на питання «бути чи не бути?» базова слов'янська ідея мала бути сформульованою в термінах класичних ідеологій – консерватизму, республіканізму, лібералізму, соціалізму, націоналізму, комунізму тощо.

І така трансформація базової ідеї була здійснена. Абсолютизуючи фактор спільного походження, у багатьох своїх варіантах слов'янська ідея претендувала на роль дзеркала, еталону, зразка за яким мав бути модернізований слов'янський світ. На відміну від універсального базового рівня, який переважно приймався за замовчуванням, у площині ідеології слов'янська ідея постала ареною внутрішніх протистоянь окремих проєктів, кожен із яких потенційно претендував на виключність.

Окреслені площини слов'янської ідеї – проєкції об'єктивного існування народів та ідеології їх мобілізації не протиставляються, а утворюють єдиний феномен. На прикладі Росії В. Мар'їна показала як дії державних еліт впливали на динаміку слов'янської ідеї: на одних етапах поставала в центрі суспільного й політичного життя, а на інших – скочувалася на периферію, або перебувала поза суспільними інтересами. Але, можливості такої маніпуляції витікали з об'єктивного, на рівні підсвідомості слов'янських народів існування слов'янської взаємності, попри чисельні приклади зворотнього (Мар'їна, 1997: 169)

Поява такої слов'янської ідеї була породжена життєвими потребами слов'янських народів відстояти власне місце в Європі періоду подвійної революції, як назвав Е. Гобсбаум зміни викликані промисловою революцією в економіці й Французькою революцією в політиці (Хобсбаум, 1999: 9). Тож наступні зміни, які відбувалися в середовищі слов'янських народів, міцно оперезувалися цією ідеєю. На думку В. Волкова, вона, попри різні деформації, «залишалася реальною рисою політичного і духовного життя, особливо в критичні моменти історії слов'янських народів» (Волков, 2006 а: 122). Можна додати, що іноді слов'янська ідея сама ці «критичні моменти історії» породжувала.

Наприкінці XVIII ст. розпочалося осмислення слов'янського питання у відповідності з принципами Просвітництва. А в наступному столітті, під впливом Французької революції та романтизму, слов'янська ідея стала програмою «пробудження» слов'янських народів. На початку вона конструювалася «будителями» як відповідь на трагічний досвід перебування під владою Османів і Габсбургів. Те, що майже кожен слов'янський народ опинився в бездержавному стані, піднесено до історичної закономірності. А закономірність – перейшла в єдність долі, яку лише посилили близькість мов, звичаїв, культури. Втім, «будителі» не лише зняли павутину зі знерухомлених мозаїк давніх соборів, оживили давні образи предків. Вони піднесли приналежність до слов'янства в повсякденну норму, зробили слов'янство фактором політики, у відповідності з яким мав бути упорядкований їх світ. Слов'янська ідея стала умовою існування слов'ян у новому світі виникаючих національностей, відповіддю на процеси об'єднання німців, італійців та прагнень інших народів зробити себе носіями суверенітету й суб'єктами історії. Спільність походження та трагічного минулого спроектовано у відповідність з ідеєю прогресу вперед у якості підстави для майбутньої місії слов'ян у грядущій «ері слов'янства».

Слов'янська ідея ніколи не була статичною і залежала від загальносвітових тенденцій та пріоритетів внутріполітичного розвитку окремих країн. Тож для кожної історичної епохи вона мала свій конкретний вимір (Волков, 2006 а: 121). Це, зокрема, позначилося на термінологічних різночитаннях. На ранніх етапах мова переважно йшла про «слов'янську взаємність» (Я. Колар) як «можливість об'єднання всіх слов'ян на основі спорідненості мов, що виростають зі спільного кореня; близькість

окремих елементів побуту, моралі й звичаїв у давнині; спорідненість фольклору і народної культури, а також схожості деяких рис літератури в ранньохристиянський період» (Лаптева, 1994: 5). Навіть «панславізм» Я. Геркеля у 1826 р. мислився «літературним союзом» між слов'янами на основі утвердження серед «братських» народів спільної мови (Григор'єва, 2013: 37). У російському слов'янофільстві акцент робився на самотності слов'ян, відмінності їх історичного шляху від західного, критиці раціоналізму, капіталізму й індивідуалізму. Своє натхнення слов'янофіли черпали в православ'ї й ідеалізації селянського общинного укладу. Поступово окреслилося два напрямки: орієнтація на Росію (К. Крамарчик у 1840 р. це називав панславізмом) або на Австрію (австрославізм). Ще однією варіацією став югославізм (іллїризм), поширений серед південних слов'ян. У ньому визнавалася спільність походження, єдність або близькість мов південних слов'ян, і ставилася мета їх політичного об'єднання в одній державі (Фрейдзон, 2001: 153).

Найодіознішим терміном вважається панславізм, який у працях західних авторів став ідеологією утвердження культурної незалежності, переваги Росії, легітимізації подальшого геополітичного розширення держави й приєднання до неї слабких держав слов'янської зони (Коллінз, 2005: 36). Натомість російські автори схильні до розширення терміна. Тож під парасолькою панславізма розміщуються не лише ідеї злиття «слов'янських струмків у руському морі», але й австрославізм, іллїризм (югославізм) та неославізм. Відповідно, під панславізмом мається на увазі «ідеологія і рух об'єднання слов'янських народів (в межах Габсбурзької чи Російської імперій) на етноконфесійній основі для вирішення актуальних соціальних, політичних і економічних проблем» (Григор'єва, 2013: 47).

Альтернативою до «слов'янської взаємності» та «панславізму» в 1960-х рр. запропоновано термін «slovanství» – «славізм», як сукупність історично змінних уявлень про слов'янську спільність: ідеологія, політичні акції, суспільні рухи орієнтовані на різні форми як національно-регіонального, так і загально слов'янського об'єднання (Григор'єва, 2013: 41). Ще одним нейтральним терміном вважається «слов'янська ідея», яка об'єднує різні, часом суперечливі, варіанти використання концепту слов'янства. Так, С. Романенко відмовляється шукати в різних слов'янських народів єдиний підхід до «слов'янської ідеї» й розглядає її в розрізі кількох регіональних варіантів (типів): східноєвропейського – панславізм (росіяни, українці, білоруси), балканського – югославізм (південний схід Європи – болгари, серби, чорногорці, частково хорвати, словенці й македонці) і центральноєвропейського – австрославізм (поляки, чехи, словаки, хорвати, словенці, русини, частково українці). На думку дослідника, політики кожного народу або уповали на «слов'янську ідею», або відкидали її. А сама ідея була невід'ємною складовою національної самосвідомості кожного народу, слугувала психологічним і ідеологічним обґрунтуванням легітимності вимоги національного самовизначення (Романенко, 2002: 14).

Свідченням розвитку та затребуваності слов'янської ідеї на рівні впливових політичних гравців стало її ускладнення. Поступово вона набула рис світогляду, утопії, ідентичності та соціального конструкту. Така різноплановість безперечно ускладнює аналіз слов'янської ідеї й спонукає до вивчення окремих складових, зокрема, політичних аспектів.

До середини XIX ст. слов'янофільська ідеологія була своєрідною мрією частини інтелігенції. Кола її прихильників знаходимо серед чехів (П. Шафарик, Ф. Палацький, К. Гавлічек-Боровський), словаків (Л. Штур, Я. Коллар), росіян (А. Хомяков, І. та П. Кіреєвські, І. та К. Аксакови, Ю. Самарін), хорватів (Л. Гай, Й. Штросмайер), поляків (А. Міцкевич), українців (М. Костомаров, Т. Шевченко), сербів (В. Караджич), словенців (Ф. Прешерн). У подальшому, з предмету дискусії окремих інтелектуалів, слов'янська ідея перетворилася на предмет державної політики, і в

такій якості існує до сьогодні. Те, що ідея слов'янства виникла поруч із національними рухами, а слов'янський елемент став неодмінною рисою національних міфологій, зробило її постійною складовою в процесах конструювання ідентичностей.

Нове прочитання слов'янської ідеї стало уділом маргіналів і прозвучало найперше в середовищі бездержавних народів. Воно стало голосом пробудження народів, тож, не випадково, в Російській імперії навіть їх власне слов'янофільство не викликало жодних сентиментів. Але саме в його середовищі були сформульовані основні принципи майбутнього панславізму: протиставлення слов'янщини Європі, особлива прискіпливість щодо Австрії, таврування поляків як зрадників слов'янщини, обстоювання тези про завоювання Константинополя й утворення «під крилами російського орла» могутньої федерації визволених слов'янських народів (Валіцький, 1998: 580).

«Одержавлення» цих ідей було лише справою часу. У 1870-х рр. на хвилі чергової війни між Росією і Туреччиною, панславізм отримав підтримку офіційних кіл, хоча так і не став офіційною ідеологією імперії. Важливими з точки зору його розвитку стали цивілізаційні погляди Н. Данілевського та бачення ним особливої місії Росії. Для багатьох спокусливо виглядали можливості використання панславізму в зовнішній політиці. Слов'янська ідея поставала одночасно і зручною кладкою в переговорах із Австро-Угорщиною, і інструментом тиску на Габсбургів і Османів.

Інтереси державних еліт співпали з настроями інтелігенції, а російська зовнішня політика надихалася панславізмом: фінансувалися Всеслов'янські з'їзди та слов'янські організації, дієво підтримано в 1908 р. проголошення Болгарського царства, конструювався Балканський союз на чолі з Сербією тощо. Не менш амбітними були політичні проекти Австрійської імперії та нових слов'янських держав – Сербії, Болгарії і Чорногорії. Втім, об'єктивні закономірності і тенденції розвитку Росії, і інших країн робили панславістські проекти ілюзорними (Григор'єва, 2013: 177).

Власне, в останній третині XIX ст. в різних версіях слов'янської ідеї сформульовано ключову проблему: чи є об'єктивні фактори спільного походження, близькості мов і звичаїв визначальною підставою для створення однієї чи кількох держав, федеративний союз яких стане формою існування слов'янства як самостійного суб'єкту історії, з власним проектом майбутнього світового устрою?

Виклад основного матеріалу. XX ст. успадкувало слов'янську проблему не вирішеною ні інтелектуально, ні політично. Тож час, що передував Першій світовій війні став періодом активізації слов'янського питання та висунення нових проектів. На відміну від чиновників, для багатьох інтелектуалів слов'янська тема стала однією з відповідей на духовні шукання «Fin de siècle». Виклики індустріальної доби, секуляризму, піднесення ролі мас тощо, змушували натхненно експериментувати, балансувати між революційними та консервативними рішеннями. На цій основі зміцнився неославізм – загальнослов'янський рух, лідери і прихильники якого прагнули сформулювати наднаціональну загальнослов'янську програму. Неославісти надихалися ідеєю слов'янської спільноти як інтегруючої сили, що мала забезпечити не лише самозбереження, але й подальший розквіт слов'янства як своєї етнополітичної і етнокультурної спільноти (Ненашева). Відмежовуючись від колишнього містицизму, неославісти прагнули реалізувати ідею слов'янської єдності за межами державності й церковності, виступали за цілісність культурних, економічних і політичних контактів. Зважаючи на історичні перешкоди та взаємну упередженість між окремими народами, неославісти пропагували ідеї загального покаяння слов'ян. Гасло «свобода, рівність, братерство» було спроектоване на реалії слов'янського світу, і стало антитезою до думки російських слов'янофілів про особливий шлях слов'ян. Відмова від протиставлення шляхів розвитку сходу і заходу Європи, відсутність єдиної зовнішньополітичної концепції позитивно

характеризували неославізм. Водночас, він і надалі зберігав русофільське начало і антигерманську спрямованість (Ненашева, 1994: 109).

На відміну від геополітичного мислення панславістів, неославісти зосереджувалися на економічній і культурній сфері, прагнули реалізовувати політичні проекти ненасильницькими методами. Та все ж, оминати політику не вдалося. На думку «батька неославізму» К. Крамаржа, неославізм мав сприяти австро-російському зближенню, примиренню росіян і поляків, а також створити зі слов'ян реальну силу для захисту від пангерманізму (Серापionoва, 2006: 86). Певні кроки в цьому напрямку зроблено, тож лідер Польського кола в Державній Думі Р. Дмовський мав підстави публічно заявити про необхідність співпраці з російським царизмом проти зростаючого германізму, на ниві «слов'янської політики без будь-яких застережень» (Фалькович, 1994: 114).

Свідченням розгортання неославізму стало проведення слов'янських конгресів у Празі (1908 р.) й Софії (1910 р.). Щоправда, їх атмосфера радше засвідчувала складність взаємин, аніж бажання надати слов'янським зв'язка нового формату. На думку А. Григор'євої, «ні один із слов'янських народів не збирався відмовлятися від своїх національних претензій на користь загального, наднаціонального майбутнього» (Григор'єва, 2013: 97). Водночас неославізму бракувало можливостей для потужного ривка: його стримували реальні можливості роз'єднаного слов'янства та однобоке домінування Росії. Попри активне використання російською владою старих панславістських формул при загостренні міжнародних відносин (боснійська криза, балканські війни), неославізм був слабкою, маловпливовою і маргінальною течією (Ненашева, 1994: 110),

Російська влада мала певний інтерес до неославізму під час російсько-австрійського зближення 1896–1907 рр., але після Боснійської кризи розходження стали очевидними. Це, зокрема, помітно в байдужості російських дипломатів до проекту Уставу Слов'янської імперії К. Крамаржа (травень 1914 р.). Документ передбачав об'єднання слов'янських народів під владою Романових. Імперія мала складатися з шести царств (королівств) – Росії, Польщі, Болгарії, Сербії, Чорногорії і Чехії, до складу яких мали увійти землі всіх слов'янських народів. Очолювати їх мали місцеві правителі, які б знаходилися під скіпетром імператора вся Русі і всіх слов'ян. Устав передбачав приєднання до Російської імперії Східної Галичини, Північної Буковини, Угорської Русі (Закарпаття) та Східної Пруссії. Аналогічно словацькі землі мали стати частиною Чехії, македонські – Болгарії, хорватські, словенські та боснійські – Сербії (Серापionoва, 2006: 190). Цей проект мав на меті вивести слов'ян за межі Австро-Угорщини, і протиставити потужній Німецькій імперії її слов'янське *alter ego*. Багато елементів Слов'янської імперії були фактично переписані з німецького імперського законодавства. Проект не передбачав самовизначення інших народів та розходився з інтересами Російської імперії. Тож відповідною була реакція російських дипломатів, один з яких на полях документу написав: «А хто від цього виграє?» (Чехія и Словакия, 2005: 50).

Неославізм виявився невдалою спробою змінити співвідношення між інтелігентськими колами та владою у впливі на слов'янську ідею. Російська влада вміло використовувала слов'янські настрої, але, за великим рахунком, не прагнула себе обтяжувати додатково взятими обов'язками щодо інтелігенції. Тим більше, що проект Балканського союзу, вирощений на ґрунті панславізму, був зсередини зруйнований сербо-болгарськими протиріччями й вилився у другу Балканську війну.

Попри це саме панславізм став офіційною мовою і ідейною програмою початку Першої світової війни. Достатньо пригадати імператорське обґрунтування мотиву вступу Росії у війну, витримане в дусі «братерських почуттів російського народу до слов'ян», заклик російського Верховного головнокомандуючого великого князя Ніколая Ніколаєвіча, низку інших офіційних і публіцистичних документів (Секо,

2014). Водночас, реалії слов'янської політики свідчили про її інструментальність. Так, недалекоглядна і непослідовна політика Росії в югослов'янському й балканському питаннях, зацикленість на оволодінні Константинополем і протоками, привели до недооцінки значення розгрому Центральних держав. Південні слов'яни та їх держави стали для Росії розмінною монетою у торгівлі з ворогами та союзниками (Романенко, 2002: 99). Росія вагалася у питанні долі Австро-Угорщини, побоюючись, що створена навколо Сербії югослов'янська держава орієнтуватиметься на Англію чи Францію. Сюди можна віднести дипломатичну поразку в боротьбі за Болгарію влітку 1915 р.

Російський панславизм на початку війни повністю узгоджувався зі слов'янськими орієнтаціями опозиційних політиків Австро-Угорщини. Так, лідери чеського руху К. Крамарж і Т. Масарик прагнули створити незалежну чеську державу за допомогою Росії. Вони висловлювалися за спільну зовнішню політику, митний союз та визнання російської мови офіційною тощо. І якщо перший із них робив це у відповідності з власним планом Слов'янської імперії, то другий – розглядав Росію лише одним із можливих союзників. Т. Масарик прагнув зменшити залежність від Росії, висловлюючись на користь данських чи бельгійських принців у якості претендентів на богемську корону. Альтернативою також розглядався сербський принц Александр Карагеоргійович. Вважалося, що це посилює зв'язки між західними і південними слов'янами (Серапионова, 2006: 240).

Відомий меморандум Т. Масарика міністру закордонних справ Великобританії лорду Грею «Незалежна Богемія» (1915 р.) пронизаний русофільством. Однак, після російської революції 1917 р., Т. Масарик повністю переорієнтувався на західних союзників. Очолювана ним Чехословацька національна рада взяла курс на побудову спільної держави чехів і словаків. У Клівлендській та Пітсбургській декларації йшлося про те, що приєднання словацьких земель та створення спільної держави стане самовизначенням єдиного чехословацького народу (концепція чехословакізму).

Схожі слов'янські проекти були в кейсі балканських політиків. Вже в Нішській декларації сербські лідери зробили ставку на югослов'янську програму. Згодом до неї пристав лондонський Югослов'янський комітет, який розглядав югославизм крізь призму хорватських інтересів, або ж слов'ян, які проживали на території Австро-Угорщини. Навіть подальше узгодження інтересів сербського уряду та Югослов'янського комітету, закріплене Корфською декларацією не розв'язувало усіх протиріч. Меншою мірою слов'янську ідею використовували поляки. У їх випадку куди більшу роль відігравав «ягелонський міф».

Наступальний панславизм із базовою концепцією етноконфесійного рідства втратив привабливість після військових поразок Росії в 1915 р. і окупації Сербії й Чорногорії (Романенко, 2002: 101). А закінчення війни стало вироком для панславистської утопії про єднання всіх слов'ян і створення царства з центром у Константинополі. І австрославизм, і російський панславизм ідейно збанкрутували. Два конкуруючі центри опинилися поза грою: Австрія була змушена звернутися до національного проекту, а Росія – свідомо обрала курс на світову революцію.

Реакційна «слов'янська взаємність» не вписувалася в ленінську теорію національного питання й не відповідала принципу пролетарського інтернаціоналізму. Окрім того, існували побоювання, що слов'янство могло стати теоретичною основою для згуртування нових слов'янських держав на антибільшовицькій платформі (Горяинов, 1998: 147; Аксенова, 1998: 160). Попри підписання договорів між СРСР і слов'янськими країнами в 1934–1939 рр., у зовнішній політиці «слов'янський напрям» не був пріоритетним. І лише після анексії західноукраїнських і західнобілоруських територій, елементи слов'янської ідеї почали вплітатися в офіційний інтернаціоналізм. Амбітні зовнішньополітичні плани спонукали І. Сталіна шукати належне ідеологічне прикриття, і, як часто траплялося, в хід пішли імперські лякала. Використання слов'янської риторики мало засвідчити, що вже не царська Росія, а

СРСР є справжнім захисником слов'янства. Зберігаючи базові положення слов'янської ідеї, радянські дипломати залишали осторонь конфесійне та польське питання. Останнє сильно дисонувало з діями СРСР у 1939 р. (Аксенова, 1998: 163).

Розпад Російської імперії вдарив по найбільш експансіоністським варіантам слов'янської ідеї. І можна стверджувати, що якби вона обмежувалася лише ними й була виключно специфічним імперським ідеологічним конструктом, то зазнала б остаточного краху. Однак, реалії виявилися іншими. Той факт, що націоналізми окремих слов'янських народів виростили в слов'янській колісці, вплинув на повоєнні проекти чехів, сербів, словенців, хорватів та поляків. Орієнтуючись на країни Антанти у 1918 р. оголошено відновлення Польської держави, а також появу Чехословацької республіки та Королівства сербів, хорватів і словенців. Майже не помітно зникла чорногорська держава, а переможена Болгарія опинилася сам на сам із принизливими умовами Нейського договору.

У міжвоєнний період найповніше слов'янська ідея знайшла застосування у проєктах чехословакізму і югославізму. Попри відому недосконалість, а то й відверту дискримінацію словаків, хорватів, словенців, боснійців, ці проєкти орієнтувалися на творення спільної ідентичності. А визначальною умовою для цього ставало спільне походження та культурна близькість. Ідилії не вийшло, бо чеські та сербські еліти прагнули насамперед реалізувати власну національну ідею. Чинник націоналізму об'єктивно перешкодив творенню нової спільної ідентичності. Схожі національні бар'єри мали їх названі «брати». Так ідеї слов'янській єдності лідер хорватів С. Радіч протиставляв європейський міф, у якому хорвати поставали «європейським ар'єргардом або останнім загоном європейського фронту проти Балкан» (Силкін, 2008: 121). Тож не варто дивуватися, що навіть жорсткіший авторитарний проєкт короля Александра відомий як «інтегральний югославізм» не виконав свого призначення (Чиркович, 2009: 334). Схожа ситуація виникла і в Чехословаччині, де Глінківська словацька народна партія очолила рух спочатку за автономію, а згодом – взяла курс на незалежність.

Загалом, у версальській конструкції повоєнного облаштування Центральної Європи й Балкан слов'янська ідея помітної ролі не відігравала. Навпаки, кожна держава була зосереджена на своїх національних інтересах. Це вилилося в низку прикордонних конфліктів і наступну асиміляційну політику щодо національних меншин, якими часто були сусіди-слов'яни. Усі попередні розмови про необхідність економічної, культурної та політичної співпраці, які б виокремили слов'янство в певну цілісність, виявилися незатребуваними. Були і зовнішні причини. Після розпаду Австро-Угорської і Російської імперій, а також зникнення (на короткий час) німецької загрози, консолідуєчий потенціал слов'янської ідеї у вигляді всеслов'янства втрачав історичне виправдання. Навіть повернення в 1930-х рр. у велику європейську політику Німеччини, яка розглядалася загрозою для «дітей Версалью», нічого не змінила. Проєкти колективної безпеки будувалися у відповідності з логікою Англії і Франції, яка не вимагала активізації слов'янства в якості мобілізуючого елемента. Нові суб'єкти державотворення не зговорюючись вдалися до ізоляціонізму, попутно підозрюючи своїх сусідів у змовах. Тож чехословацько-польські протиріччя щодо Тешинської Сілезії, сербо-болгарські щодо Македонії, асиміляційна політика поляків щодо українців і білорусів та інші аналогічні процеси могли стати реквіємом за слов'янською ідеєю.

Лише після початку німецько-радянської війни вона знову повернулася у велику політику, доповнивши без того міцний коктейль із комунізму й російського націоналізму. Інструменталізм кремлівських партитур слов'янської ідеї для багатьох партійних лідерів окупованих слов'янських країн був надто очевидним. І вони, подібно до лідера сербських демократів М. Грола, вважали їх «не переконанням, а тактикою», не реальністю, а утопією (Романенко, 2002: 195). Тому погоджуюся з

думкою В. Мар'їної, що реанімація ідеї слов'янської взаємності накладалась на не дуже сприятливий фон практичних політичних взаємин слов'янських держав і народів. Одночасно діяли дві протилежні тенденції – прагнення до об'єднання в спільній боротьбі проти нацистської Німеччини та посилення міжслов'янських конфліктів на міждержавному і внутрідержавному рівнях (Мар'їна, 1997: 172). Перша з цих ліній стала одним із пріоритетів СРСР, і пройшла в своєму розвитку три етапи: на першому (1939 – червень 1941 рр.) відбулася її реанімація, на другому (червень 1941 – 1943 рр.) – слов'янська політика використовувалася в якості інструменту мобілізації слов'янських народів на боротьбу з німецькими загарбниками, а на третьому (1944–1945 рр.) – слов'янське питання переведено в площину реалізації конкретних зовнішньополітичних завдань СРСР (Мар'їна, 1997: 169).

У 1941 р. в СРСР до інституалізації слов'янського руху залучено чимало представників інтелігенції, зокрема: Я. Коласа, Я. Купалу, О. Корнійчука, В. Василевську. Важливу пропагандистську роль відігравали щорічні Всеслов'янські мітинги, які передавалися по радіо на всіх слов'янських мовах. Координація цієї роботи була покладена на Всеслов'янський комітет, друкований орган якого, журнал «Слов'яни» – став офіційним пропагандистом обраного курсу.

Буде перебільшенням вважати нібито Всеслов'янський комітет став «основною консолідуючою силою слов'янського руху, культурним центром слов'янської громадськості», пропагандистська та інформаційна діяльність якого сприяла згуртуванню слов'ян у боротьбі з фашизмом (Лотоцький, Дмитрук, 2009: 280). Насправді він реалізовував лише один із можливих варіантів відповіді слов'янських народів на німецьку експансію. Пропагандоване ним згуртування було повністю підпорядковане радянським політичним інтересам. Доречніше говорити про «політичний ефект» від роботи Всеслов'янського комітету, який уможливив перехід до «нового слов'янофільства».

Упродовж 1944–1945 рр. на зустрічах із представниками окупованих слов'янських країн (Ст. Орлеманський, Ст. Миколайчик, Й. Броз-Тіто, Е. Бенеш) І. Сталін неодноразово підкреслював необхідність союзу слов'янських народів для «відновлення політики Грюнвальда», протистояння майбутньому відновленню німецької агресії та «основи миру в Європі» (Москва и Восточная Европа, 2002: 30). А у відомій промові під час візиту Е. Бенеша 28 березня 1945 р. він окреслив суть радянської політики в слов'янському питанні. На відміну від старого, царського слов'янофільства, яке прагнуло «об'єднання слов'ян під російським царем», нове слов'янофільство зорієнтоване на «союз слов'янських народів» проти спільного ворога – німців, і не передбачало нав'язування радянського ладу слов'янським народам. За сталінським задумом, нове слов'янофільство мало стати гарантією післявоєнної безпеки та протидією союзу західних держав із німцями: «Ми б'ємо німців, і справа йде до завершення. Але потрібно мати на увазі, що союзники спробують спасти німців і зговоритися з ними. Ми будемо нещадними до німців, а союзники спробують обійтися з ними м'якше. Тому ми, слов'яни, повинні бути готовими до того, що німці знову зможуть піднятися на ноги й виступити проти слов'ян. Тому ми, нові слов'янофіли-ленінці, так настійливо й закликаємо до союзу слов'янських народів» (Сталин, 2006: 362).

Хоча нове слов'янофільство виникало на антифашистській основі, воно одночасно розглядалося інструментом боротьби проти «реакційних клік слов'янських країн» (Досталь, 1997: 183). Як і ленінське «право націй на самовизначення» під час революційного натиску 1917–1924 рр., нове слов'янофільство мало розколювати нації за класовою ознакою, і, таким чином, сприяти перемозі світової революції.

Втім, за великим рахунком, «нове слов'янофільство» не мало реальних шансів на втілення. Воно було «більшою чи меншою мірою периферійним» напрямом

зовнішньої політики (Славянские народы, 1996: 11), орієнтованим на активніше просування комунізму в Східну Європу. Комуністичні ідеї, обряжені в слов'янофільські форми, бачилися здатними лише реанімувати проекти міжвоєнного періоду – чехословакізм, югославізм та Балканську федерацію, але й переорієнтувати їх цілі з національного на соціалістичне будівництво. Певний інтерес СРСР мав до ідеї польсько-чехословацької конфедерації, а також ініціював підписання низки двосторонніх угод із Чехословаччиною (1944), Югославією, Польщею (1945), Болгарією (1948). Аналогічні двосторонні договори підписувалися між іншими слов'янськими країнами, і створений на їх основі союз слов'янських держав став цементуючим ядром блоку Східних держав. Та замість того, аби стати поясом безпеки для СРСР, він, завдяки радянським режимам, дуже скоро перетворився на сферу його безроздільного панування (Мар'яна, 1997: 179).

Слабкість «нового слов'янофільства» полягала у невідповідності амбіціям СРСР. Взятє за основу воно швидко перетворилося б у прокрустове ложе. У внутрішній політиці ідея слов'янського братства росіян, білорусів і українців підживляла б «дружбу народів СРСР», а в зовнішній політиці – обмежувало б експансіоністські апетити СРСР виключно слов'янськими територіями. На межі війни і миру для радянського керівництва стало зрозуміло, що обриси соціалістичного табору не співпадатимуть із ареалом слов'янського світу. Ілюзорність розрахунків на те, що «особливі відносини» між слов'янськими країнами, засновані на солідарності й «унікальній» слов'янській ментальності стануть основою радянського блоку стали очевидні майже одразу. Тому етнічні форми спаявання були витіснені геополітичними, а згодом ідеологічними принципами (Волокитина, 2017: 264). Окрім цього, антигерманізм нового слов'янофільства звучав надто архаїчно та регіонально, а пояснити у слов'янських термінах глобальне протистояння зі США було зовсім не можливо. Тому слов'янська ідея стала для СРСР виключно основою відносин зі слов'янськими країнами, а в середині країни перевага надавалася вищій формі єдності народів – «братській співпраці народів у межах єдиної соціалістичної системи» (Славянские народы, 1996: 8). А якщо відкинути канцеляризми, то можна сказати відвертіше – російській ідеї.

Поширення «нового слов'янофільства» можна вважати вдалим пропагандистським кроком радянського керівництва, адже попри відому відстороненість поляків, воно узгоджувалося з поглядами багатьох комуністичних діячів окупованих слов'янських країн (Мар'яна, 1997: 177). Багато з них взяли курс на відновлення довоєнних традицій чехословакізму й югославізму. Щоправда, на відміну націоналістичного мислення своїх довоєнних попередників, комуністи шукали в цих ідеях прикриття для економічних трансформацій. Останні мали кращі шанси на реалізацію в умовах великих державних утворень. До того ж, невдалий державотворчий досвід міжвоєнного періоду та швидка окупація Німеччиною, підказувала новим керівникам необхідність врахування національного чинника в політичних розкладах. Тож комуністична програма передбачала чергове перетасування населення та переділ території для створення мононаціональних державних одиниць.

Вже в роки Другої світової війни ідеї Е. Бенеша щодо чехословакізму звучали ретроградно. Заяви типу «словаки – це чехи», а «словацька мова – лише один із варіантів чеської мови» (Национальная политика, 2004: 117) були одою старому слов'янофільству, який бачив розв'язок протиріч у розчиненні меншого в більшому. Тож наприкінці війни він висловився за «абсолютну лояльність, чесну толерантність і взаємне визнання» словака (як народу), чеха (як народу), чехословака (як народу). Існування чехословацького народу Бенеш пов'язував із значно вищим ступенем культурного розвитку за зразком Англії, де вирази «англійський народ», «шотландський народ», «уельський народ» вживаються з однаковою толерантністю поряд із «британським народом» (Национальная политика, 2004: 120).

Зі свого боку комуністи наполягали, що союз чехів і словаків у межах єдиної держави мав бути реалізований за принципом «рівний із рівним». Кошицька програма Національного фронту чехів і словаків (1945) визнавала самобутність словацької нації та передбачала функціонування національних органів державної влади на території Словаччини (Словацька національна рада та Корпус уповноважених) (Чехия и Словакия, 2005: 420). Однак, основне і принципове питання – створення федеративної держави так і не реалізовано. Класовий підхід виявився важливішим за національне питання.

Оформлення чехословацької держави на основі трьох Празьких угод 1945–1946 рр. зафіксувало фактичну нерівність між чехами і словаками. Закріплена Конституцією 1948 р. асиметрія у повноваженнях центральних і словацьких органів влади стала лише засобом відкласти надокучливе питання. Схоже, що повоєнний чехословакізм був радше тимчасовим компромісом між чехами і словаками, і, за замовчуванням, цивілізованою, розрахованою на тривалий час формою розходження. Соціалістична індустріалізація і супутній пакет соціально-політичних перетворень не зняли з порядку денного актуальність словацького питання. Тож 27 жовтня 1968 р. Національне зібрання ЧССР прийняло конституційний закон про чехословацьку федерацію, згідно з яким ЧССР перетворилася в державу двох рівноправних союзних республік – Чеської і Словацької (Национальная политика, 2004: 149).

Звернення комуністів до югославського проекту мало кілька причин. На відміну від сербських четників, партизани переважно склалися з представників різних національностей. Тож перемогти цей проект міг або на малозрозумілому інтернаціоналізмі, або оновленому югославізмі. Вибір був зроблений на користь останнього. Ще в 1942 р. Антифашистське віче народного визволення Югославії висловилося за створення федеративної держави (Национальная политика, 2004: 447).

Повоєнний югославізм також мав стати формою подолання національних упереджень на основі рівності між націями та класової солідарності. Це був своєрідний еклектичний проект в межах якого моноетнічні компоненти (сербський, хорватський, словенський, чорногорський, македонський, боснійський) поєднувалися з регіональною формою поліетнічного націоналізму (слов'янської ідеї) – югославізму (Романенко, 2002: 233). У цьому котлі етнічність мала бути переплавлена на нову класову єдність. Замість поняття «правляча нація», що асоціювалося з сербами, хорватами і словенцями, упродовжувалося поняття нової нації «югославів». А відносини між народами, які отримали власні національно-територіальні одиниці, мали будуватися з чистого листа (Национальная политика, 2004: 453). Аби ця єдність отримала шанс, партійне керівництво запровадило політику забуття образ і ненависті. Тіто не бажав у нову державу переносити геноцидний досвід Другої світової війни і конфлікти міжвоєнного періоду. Тому розігрував югослов'янську карту на противагу гегемоністським ідеям Великої Сербії. На відміну від міжвоєнного «інтегрального югославізму», який приховував сербський гегемонізм, комуністичний югославізм передбачав нанесення концентрованого удару по сербським великодержавним амбіціям. Одним із адміністративних інструментів досягнення цієї мети стало створення автономій у складі Сербії – Косово й Воєводини. Югославський проект мав певний вплив на процес зміни ідентичності в країні. Напередодні розпаду 7 % населення називало себе югославами (Завьялов, 2001), а феномен югоносталгії залишається одним із найбільш потужних на посткомуністичному просторі. Навіть останні переписи населення фіксують їх присутність: 23 тисячі в Сербії, 1 154 в Чорногорії, 330 осіб у Хорватії.

Але вцілому комуністичний інтернаціоналізм не зміг перемогти етнічні націоналізми і, навпаки, сам набув агресивних форм. Це, на думку С. Романенка, відбулося через співпадіння в часі соціалістичної і національної революцій на Балканах. Відповідно, національне об'єднання сприймалося в нерозривному зв'язку

не лише з довгоочікуваним національним звільненням, але й новим суспільством «соціальної справедливості» (Романенко, 2002: 233).

Паралельно з югославським проектом у 1944–1947 рр. була реанімована ідея балканської федерації. Вперше про неї заговорили у 1920-х рр., коли радянські лідери просували цю ідею по лінії Комінтерну з метою підриву Королівства СХС. У повоєнній Європі вона мала стати форпостом комунізму на Балканах. Хоча окремі варіанти федерації передбачали участь Албанії і Греції, основа мала бути слов'янською – союз Югославії і Болгарії (звідси інші назви – югославська, болгаро-югославська, югослов'янська федерація). Як і у випадку з іншими об'єднавчими ініціативами цього часу вважалося, що виниклі етнотериторіальні протиріччя між державами і народами можна вирішити в процесі створення єдиної держави на принципах етнічної спорідності. Утім бачення структури цього єднання з Белграда і Софії виглядало по різному: болгари наполягали на створенні федерації двох держав, а югослави відводили Болгарії місце однієї з республік (Романенко, 2002: 241).

Балканське зближення викликало занепокоєння в Москві, керівництво якої вбачало у реалізації цього проекту прагнення Югославії отримати самостійність у комуністичному русі. На думку С. Романенка, це було не лише конфліктом інтересів, але й боротьбою двох варіантів слов'янської ідеї. Тож І. Сталін зі своїм великоруським націоналізмом і централізмом став ідейним спадкоємцем Ніколая I, а Й. Броз-Тіто із всебалканськими амбіціями – спадкоємцем сербських націоналістів минулого (Романенко, 2002: 235). У 1947 р. це привело до розриву відносин між СРСР і Югославією. Як виявилось, «слов'янське братство», спільність ідейно-політичних позицій, конфесійна близькість не можуть стати на заваді інтересів однотипних держав, коли кожна із них претендувала на роль лідера на Балканах, а СРСР ще й вимагав безумовного підкорення всіх союзників. Ілюзією виявилася не лише єдність, але й розуміння і розумний діалог (Романенко, 2002: 596). Відтак, було «поховано» не лише Балканську федерацію, але й «нове слов'янофільство» кремлівських вождів. Коли в 1955 р. розпочався процес нормалізації двосторонніх відносин, тема «слов'янського братства» була винесена за дужки. Договори будувалися на визнанні рівності та поваги до суверенітету.

Упродовж наступних десятиріч пропагандистський запал слов'янської ідеї поступово спадав. Її окремі аспекти продовжували культивуватися – організовувалися конференції, відбувалися дослідження актуальних тем, проводилися урочисті заходи з ушанування пам'ятних дат тощо. Вони мали забезпечувати основу для розвитку двосторонніх відносин та радянсько-чехословацьких, радянсько-болгарських, радянсько-югославських і радянсько-польських культурних зв'язків. Але лише у болгарському випадку ці відносини потенційно виходили на вищий рівень. Та й то, за ініціативами лідера болгарських комуністів Т. Живкова щодо входження в склад СРСР стояли цілком прагматичні речі – економічні переваги та підтримка СРСР у суперечках із сусідами.

СРСР використовував слов'янську ідею для розширення прорадянських симпатій та згладжування гострих кутів соціалізму. Проте, у польському випадку це не працювало. Місцева комуністична еліта вимушена була зважати на сильні антиросійські настрої. Тож слов'янська риторика використовувалася виключно контекстуально. Польські комуністи бачили єдину можливість здобути підтримку власного народу і позбутися принизливого статусу поплічників росіян через артикуляцію національної ідеї. Саме тому в період правління В. Гомулки стала можливою потужна антисемітська кампанія, яка черпала натхнення в ідеології ендеків міжвоєнного періоду.

«Празька весна» 1968 р. стала другим великим ударом по трансльованим зверху ідеологемам про слов'янську єдність. Введення радянських військ зруйнувало хитку рівновагу і історичні симпатії. Тож достатньо пригадати атмосферу на спортивних

зустрічах СРСР із югославами (футбол, баскетбол) та чехо-словаками (футбол, хокей), аби зрозуміти, що кредит довіри до слов'янської ідеї в її російському прочитанні вичерпувався. У цьому контексті важливою стала переорієнтація інтелігенції слов'янських країн. Для опозиції тема слов'янської єдності стала шкідливою і небезпечною. Перевага віддавалася національним ідеям, позбавленим слов'янських сентиментів. Із часом сформувався цілком відмінний інтелектуальний проект Центральної Європи (Ч. Мілош, М. Кундера, Д. Кіш та ін.). Будучи своєрідним рімейком на тему австрійської спадщини, він, водночас, виступив руйнівником слов'янської ідеї (Секо, 2017: 39). Основною причиною низької популярності слов'янської ідеї стала архаїчність її основних складових та стійка асоціація з Росією.

Розпад комуністичної системи став черговим приводом для переформатування слов'янського світу й слов'янської ідеї. У першому випадку спостерігаємо процес ентропії² – «розбігання» слов'ян по національним «квартирам» (Волков, 2006 а: 110). Вже чехословацька «оксамитова революція» 1989 р. розпочала процес такого ж «оксамитового розлучення» Чехії і Словаччини, яке закінчилося в 1993 р. На території Югославії і СРСР процеси розпаду відбувалися значно драматичніше. Причини цього без перебільшення ховаються в специфіці національної політики після 1945 р. та обмеженості слов'янської ідеї. На думку І. Каліганова, повоєнна конструкція Східної Європи жодним чином не була слов'янською. Її осердям стала марксистсько-ленінська ідеологія і побудова комунізму. Їх крах спричинив розходження слов'янства по національним «квартирам». А без спільних ідеологічних скреп одразу дали про себе знати витіснені всередину протиріччя та взаємні образи (Каліганов, 2008: 70).

У червні 1991 р. про власну незалежність оголосили Хорватія і Словенія, а в вересні – Македонія. У грудні припинив існування СРСР, що стало підставою для незалежності України і Білорусі, й самопроголошення Росії «спадкоємцем СРСР». Але якщо процес врегулювання відносин на пострадянському просторі певний час відбувався в рамках дипломатичних процедур, то розпад Югославії супроводжувався війнами в Хорватії і Словенії. У березні 1992 р. про вихід зі складу федерації оголосила Боснія і Герцеговина, що відкрило ще один фронт військового протистояння. Усі вище названі процеси відбувалися на хвилі піднесення національних рухів, у багатьох із яких домінували радикали. Про слов'янську єдність вже не йшлося, навпаки геноцид щодо колишніх «братніх» народів вважався прийнятним методом вирішення територіальних суперечок. Активна фаза військового протистояння в колишній Югославії тривала до кінця 1995 р., а наступне загострення відбулося в 1999 р. навколо Косово. Останньою слов'янською національною одиницею, яка обрала незалежний вектор розвитку стала Чорногорія у червні 2006 р. На фоні розпаду Югославії може здатися, що пострадянським країнам вдалося уникнути жорсткого сценарію. Але це вірно лише за умови розгляду розпаду СРСР як події серпня – грудня 1991 р. Однак, якщо бачити в цьому процесі, то стає очевидно, що Придністров'я, Чечня, Південна Осетія, Абхазія, Крим, Донбас, Нагірний Карабах – є проявами повзучого розпаду.

Інституційний розпад соціалістичних держав супроводжувався розпадом форм співпраці в економічній, культурній, науковій та інших сферах вироблених у межах «соціалістичної співдружності», які зв'язували слов'янські країни і народи. При цьому на зміну старим віджилим формам нічого нового не прийшло. Така ентропія слов'янського світу відбувалася одночасно з посиленням інтеграційних процесів у Західній Європі (Волков, 2006 б: 130). Природно, що в цих умовах відбулося часткове відкидання або обмеження значення слов'янської ідеї. У Польщі, Чехії, Словаччині, Словенії, Хорватії розпад комуністичної системи був сприйнятий у якості історичного

² ентропія – процес розсіяння енергії, міра невизначеності ситуації, що може мати різні наслідки.

шансу для інтеграції в євро-атлантичні структури. Для них слов'янська ідея не так втратила актуальність як перетворилася на елемент власної ідентичності, стала частиною менталітету. Відомий польський дисидент, а в 1990-х рр. – яскравий представник польської еліти А. Міхнік повністю відкидав панславізм як «імперську політику Росії», а прагнення до політичного або ідеологічного об'єднання слов'ян називав безглуздою затією. Натомість, він вбачав у слов'янах спільноту в межах якої людей зв'язують психологічні, культурні й етнічні фактори. При всій неоднорідності слов'янського світу, Міхнік висловлювався за розвиток взаємин між слов'янами на рівні «культурних зв'язків» та «контактів між людьми» (Михнік).

З іншого боку в Сербії, Росії, Білорусії, частково Україні, наслідки розпаду комуністичних держав сприяли переосмисленню слов'янської ідеї. Привертає увагу той факт, що вона стала затребуваною в тих народів, для яких розпад комуністичних держав асоціювався з поразкою їх державотворчих проєктів. Реакцією на розпад Югославії і втрату Косово стала радикалізація сербського націоналізму і повторення давніх мантр про роль Росії як захисника слов'ян.

Провал політики «атлантизму» на початку 1990-х став сигналом для російських еліт аби дістати з шухляд старі геополітичні концепції панславізму і євразійства. На тому етапі здавалося, що старі ідеї кращі, ніж повна відсутність ідей. Так-сяк осучаснивши їх мову, вони запропонували доволі еклектичний варіант їх поєднання. На думку І. Лосева російські еліти «не мислили свого майбутнього без регенерації наддержави, що почала». Тому їх неослов'янофільство будувалося на прагненні панування і підкоренні інших слов'янських народів, інстинктивній апатії до різноманітності й несхожості, прагненні до тотальної уніфікації на основі єдиної російської мови, культури й держави, а також нестримній міфології та популяризації псевдонаукових історичних, археологічних, етнографічних та мовознавчих знань (Лосєв, 2006).

Неспроможність повноцінно реалізувати власний самостійний проєкт спонукала російські еліти у 1990-х рр. за допомогою слов'янської ідеї спробувати повернути Україну і Білорусь в орбіту впливу. Найперше мова йшла про відновлення культурних зв'язків та актуалізацію позитивного досвіду спільної історії. Символом цього стали спільні зустрічі президентів Л. Кучми, А. Лукашенка і В. Путіна, організація конкурсів на кшталт «Слов'янського базару», святкування Днів слов'янської писемності й культури, створення слов'янських університетів та комісій із написання спільних підручників з історії. У середовищі російських славістів був певний запит на переорієнтацію слов'янської ідеї. На думку В. Волкова, її змістом в посткомуністичний період став «культурно-цивілізаційний характер». Вона мала будуватися на визнанні рівності, підвищеній увазі до нужд і потреб інших, повазі до національних почуттів, традицій і особливостей кожного члена сім'ї слов'янських народів. Хоча слов'янська ідея втратила свій об'єднавчий потенціал, все ж вона мала значний потенціал для захисту самобутності малих слов'янських народів у глобалізованому світі. У цьому сенсі вона перетворилася в «усвідомлену необхідність» (Волков 2006 а: 121).

Скептичніше на перспективи духовного єднання слов'ян дивився І. Каліганов. Вбачаючи в Росії основу такого єднання, він визнавав: наразі «запропонувати... щось слов'янському світу Росія не може». Вихід із ситуації бачилася в посиленні боротьби за збереження культурного спадку слов'янських народів, розвиток національних культур в глобалізованому світі, а також створенні «ідеальної моделі економічного, соціального і морального розвитку людського суспільства» (Каліганов, 2008: с. 71, 84). Утім, ці потенційні можливості на зламі ХХ–ХХІ ст. були упущені. Думки інтелектуалів і влади вкотре в російській історії розійшлися.

М'яка лінія в просуванні ідей слов'янської єдності пояснювалася внутрішньою слабкістю Росії та зосередженістю на власних територіальних (Чечня) й економічних

проблемах. Також бралася до уваги зростання русофобії посткомуністичному просторі. Зрештою, усвідомлювалося, що упродовж ХХ ст. Росія як найбільша слов'янська держава і російський етнос втратили свій авторитет у очах інших слов'янських народів (Болтаевский, Прядко, 2015).

Зміцнення міжнародних позицій за президентства В. Путіна сприяли поверненню до політичних варіантів слов'янської ідеї, зокрема, до такого різновиду як концепція «русского мира». Отже, ідея етнічної спорідненості та культурної близькості знову мала стати базовою для активної політичної та економічної інтеграції. Ще в 1996 р. започатковано інтеграційний проект зі створення Союзної держави Росії і Білорусі, який зберігає актуальність до сьогодні. Однак, схилити до більшої інтеграції Україну не вдалося. Замість того аби навести лад в середині країни й провести реформи, Росія вдалася спочатку до економічної, а згодом військової експансії. Відхід України від «братського» рівня побудови відносин із Росією, що розпочався за президентства В. Ющенка, вкотре довів інструментальність ідеологічних підходів російських еліт. Тож після 2014 р. ідеологія відійшла на другий план, а російська слов'янська ідея вкотре була дискредитована експансіонізмом і пошуком «Новоросії».

Не випадково, в суспільній свідомості за межами Росії і Білорусі слов'янська ідея перетворилася в ідеологічний симулякр, який має мало спільного зі слов'янськими симпатіями та відчуттям власного слов'янського коріння. Цей симулякр розглядається не лише продуктом сумнівної якості, але й загрозою національній безпеці. Замість потенційного об'єднання, він вносить розкол в існуючі нації та сприяє зростанню суспільних конфліктів. Парадокс, який простежується в історії: ідея, яка з кінця ХVІІІ ст. була коліскою всіх нині існуючих слов'янських націй, стає на початку ХХІ ст. домовиною для деяких із них.

Токсичність сучасної версії слов'янської ідеї впливає з абсолютизації її як політичної цілі. Захопленість російської політичної еліти ідеями «зіткнення цивілізацій» змусило її вкотре довіритися теоретичним схемам неодноразово відкинутими історією. Слов'янська ідея, як і інші панідеології, насправді виявилася лише проміжним етапом націотворення. Нездатність Росії розбудувати власний національний проект створює догматичну залежність від панідеології, і, власне, робить її заручницею доволі утопічного цивілізаційного проекту. Очевидно й те, що ідеї етнічної і культурної близькості самі по собі не гарантують безпеки й стабільності. Більше того, занадто часто вони виявляються джерелом найгостріших конфліктів.

Цілком вірогідно, що й для Росії така слов'янська ідея перетворюється на перешкоду і відволікає від внутрішніх реформ. На думку Сергія Романенка, вона стає причиною неприйняття Росії як партнера, з огляду на її високомірне й зневажливе ставлення до інших країн. Вона загострює відносини з неслов'янськими та іншими слов'янськими народами, кожен із яких має власну версію слов'янської ідеї. Вона сприяє відродженню минулих панідеологічних концепцій та зміцненню на їх основі воєнно-оборонних структур. Тож висновок дослідника цілком реалістичний: слов'янська ідея з її колективістською підсвідомістю суперечить вирішенню тих завдань, які стоять перед слов'янськими країнами в посткомуністичний період щодо розвитку громадянського поліетнічного суспільства, заснованого на принципах справжнього рівноправ'я і свободи особистості. Від відродження слов'янської ідеї, тим більше – відновлення спільної держави, що охоплює суверенні слов'янські народи Центральної, Східної і Південно-Східної Європи в будь-якій формі програють саме слов'янські народи (Романенко, 2002: 602).

Розвиток глобального світу також ставить питання до слов'янської ідеї. Наприкінці ХХ ст. стало надто очевидно, що чимало об'єктивних чинників, у яких традиційно окреслювалася єдність слов'янського світу, втратили своє попереднє значення. Система регіональної співпраці будується на чіткому усвідомленні кожною

слов'янською державою власних національних інтересів. Тож міжнародні організації до яких вони входять (Вишеградська група, ГУАМ, Центральноевропейська угода про вільну торгівлю, Організація Чорноморського економічного співробітництва) не мають жодного відношення до слов'янської ідентичності. Перемоги національних проектів на Балканах (хорвати, словенці, македонці), в Центральній Європі (словаки) та Україні відбувалися через публічне дистанціювання від слов'янського ядра (для боснійців значно важливішу роль відігравала мусульманська ідентичність). В якості противаги йому часто виступав європейський міф, підкріплений потужними фінансовими ресурсами ЄС.

Як зазначає С. Віднянський, склався своєрідний парадокс між об'єктивною величиною слов'янського світу й незначною роллю слов'янської ідеї здатної надати цій величині реальних політичних, економічних чи культурних значень. Розпад економічних зв'язків, відсутність економічної інтеграції, загальнослов'янських структур комунікацій і спілкування, політична небезпечність слов'янської ідеї – усе це зробило слов'янську єдність існуючою лише на рівні культури, світогляду та менталітету. В сучасних умовах глобалізації, інтеграції, демократизації, підвищення рівня відкритості країн і народів, національно-культурне життя слов'янських народів зазнало значних втрат – розпочалося розмивання їх культурно-національної ідентичності, вестернізація та нівелювання етнокультури. Тож, «на початку XXI ст. слов'янський світ майже повністю втратив свою цілісність. Нині цього світу, як єдиного цілого, у геополітичному, ідейно-політичному, економічному та навіть концептуальному культурному розумінні практично не існує» (Віднянський, 2013: 38). Те, що ідеологи слов'янства XIX ст. бачили єдністю на сьогодні постає «дезінтегрованим, периферійним співтовариством, окремі частини якого сепаратно дрейфують за різними осями геополітичних координат і навіть до різних культурно-цивілізаційних типів» (Віднянський, 2013: 39).

Проведений аналіз використання слов'янської ідеї в державній політиці не охоплює всієї повноти проблеми, і все ж, дає підстави вважати її однією з впливових на ринку європейських ідеологій. Створена в XIX ст. і органічна для свого часу, вона актуалізувала слов'янське питання й дала поштовх для активного державотворення. Сформульована програма загальнослов'янського єднання виявилася засадничо утопічною, що, втім, не завадило впродовж більшої частини XX століття розвивати її регіональні варіанти, консолідуючи окремо західну, східну й південну гілку. І про ефективність цих проектів варто говорити не лише відштовхуючись від відомих результатів. Адже на дистанції було чимало позитивного.

Слов'янську ідею годі зрозуміти поза контекстом інших пан-рухів, і варто відзначити, що вона пережила своїх основних конкурентів. Втім, навряд чи це можна вважати перемогою. Ставши інструментом в руках державних еліт, слов'янська ідея втратила привабливість серед широких верств слов'янства й вичерпала свій творчий потенціал. І годі дивуватися, що наприкінці XX ст. єдність слов'янського світу більше не розглядається пріоритетом та умовою подальшого розвитку. Традиційність слов'янської ідеї контрастує з сучасними глобалізаційними процесами, і слов'янство не розглядається сучасним суб'єктом історії. Кожна нація прагне говорити своїм голосом.

У XX ст. слов'янська ідея ставала предметом частих спекуляцій. При цьому найбільше її експлуатували російські еліти – імперські, комуністичні та посткомуністичні, кожен на свій лад, але неодмінно виправдовуючи власний експансіонізм боротьбою за спільну справу. Це, зрештою, позбавило ідею численних обертонів, і деформувало в російський бік. Нечутливість до неї інших народів стала загальним місцем. Тож вцілому, можна стверджувати, ідеологія слов'янства скотилася на глибоку периферію, повернулася на початковий, базовий рівень.

Слов'янські нації прагнуть самостійно долати виклики в глобальному світі, обирати власні інтеграційні напрямки й партнерів, без оглядки на спільне походження.

Бібліографія

Аксенова Е. (1998). Славянская идея и советское славяноведение перед Второй мировой войной. *Славянская идея: история и современность / Под ред. В. Дьякова*. М.: Институт славяноведения. С. 160–172.

Болтаевский А., Прядко И. (2015). Судьбы славянского мира в XX веке. Социодинамика. 2015. № 3. С. 94–134. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14535

Валіцький А. (1998). В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства. К.: Основи. 710 с.

Віднянський С. (2013). Слов'янські народи в європейському інтеграційному процесі (роздуми українського славіста щодо міркувань російського колеги Костянтина Косачова про слов'янську єдність). *Зовнішні справи*. 2013. № 7. С. 36–41.

Волков В. (2006 а). Российская историческая славистика на пороге XXI века: смена исследовательской парадигмы. *Славянский мир: проблемы истории и современность (Памяти Владимира Константиновича Волкова): сборник статей*. М.: Институт славяноведения. С. 107–124.

Волков В. (2006 б). «Славянская идея» и русское национальное самосознание. *Славянский мир: проблемы истории и современность (Памяти Владимира Константиновича Волкова): сборник статей*. М.: Институт славяноведения. С. 125–134.

Волюкитина Т. (2017). Болгария в контексте «славянской политики» СССР в годы Второй мировой войны. Дриновський збірник. Том 10. Софія, Харків: Видавництво БАН імені проф. Марина Дринова. С. 255–267.

Горяинов А. (1998). «Славянская взаимность» в трактовке советской историографии 1920–1930-х годов. *Славянская идея: история и современность / Под ред. В. Дьякова*. М.: Институт славяноведения. С. 147–159.

Григорьева А. (2013). Панславизм: идеология и политика (40-е годы XIX – начало XX века). Иркутск: Аспринт. 199 с.

Дворник Ф. (2001). Славяне в европейской истории и цивилизации. М.: Языки славянской культуры. 800 с.

Досталь М. (1997). Идея славянской солидарности и несостоявшийся в Москве в 1948 г. Первый общеславянский конгресс ученых славистов. *Славянский вопрос: веки истории*. М.: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 182–203.

Єрмоленко В. (2018). Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. К.: Діх і Літера. 480с.

Завьялов С. (2001). Судьба «тутэйших». URL: <https://archive.is/20120802031201/www.expert.ru/printissues/northwest/2001/24/24no-obsh1/>

Калиганов И. (2008). Россия и славяне сегодня и завтра (польские и чешские ракурсы). *Славянский мир в третьем тысячелетии: славянская идентичность – новые факторы консолидации: сборник статей*. М.: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 70–88.

Коллинз Р. (2005). «Балканизация» или «американизация»: геополитическая теория этнических изменений. *Логос*. 2005. № 1. С. 19–64.

Лаптева Л. (1994). Идея славянской взаимности и славянские съезды XIX в. *Славянские съезды XIX–XX вв.* М.: Институт славяноведения. С. 5–20.

Лосев І. (2006). Дешо про «слов'янську єдність». *День*. 23 листопада.

Логоцкий С., Дмитрук А. (2009). Консолидирующая роль славянского движения в борьбе против фашизма (1941–1944). *Боевое братство славян на защите мира: материалы Республиканской военно-научной конференции, Гродно, 18 марта 2009*. Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы. С. 275–280.

Марьина В. (1997). Славянская идея в годы второй мировой войны (К вопросу о политической функции). *Славянский вопрос: веки истории*. М.: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 169–181.

Михник А. В славянских странах я чувствую себя как дома. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101230/http://slawia.org/ru/Statya/V-slavyanskih-stranah-ya-chuvstvuyyu-sebya-kak-doma-Adam-Mihnik>

Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа (1949–1953): Очерки истории / Т. Волокитина, Г. Мурашко, А. Носкова, Т. Покивайлова. М.: РОССПЭН, 2002. 686 с.

Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944–1948. Отв. ред. В. Марьина. М.: Наука, 2004. 551 с.

Ненашева З. Расцвет и увядание неославизма. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101019/http://slawia.org/ru/Statya/Rastsvet-i-uvyadanie-neoslavizma>

Ненашева З. (1994). Славянский съезд 1908 г. в Праге и его место в формировании идеологии и программы неославизма. *Славянские съезды XIX–XX вв.* М.: Институт славяноведения. С. 99–112.

Романенко С. (2002). Югославия, Россия и «славянская идея»: Вторая половина XIX – начало XXI века. М.: Институт права и публичной политики. 624 с.

Секо Я. (2014). Слов'янський вимір Великої війни 1914–1918 рр. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 14: Міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 89–99.

Секо Я. (2017). Дискурс Центральної Європи в публіцистиці 1980-х – початку 1990-х років. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 19: Міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. С. 25–41.

Серапионова Е. (2006). Карел Крамарж и Россия. 1890–1937 годы: Идеи воззрения, политическая активность, связи с российскими государственными и общественными деятелями. М.: Наука. 512 с.

Силкин А. (2008). Королевство сербов, хорватов и словенцев: на пути к диктатуре. 1918–1929 гг. СПб.: Алетейя. 200 с.

Славянские народы и Вторая мировая война. Славяноведение. 1996. № 3. С. 3–54.

Сталин И. (2006). Речь на обеде в честь Э. Бенеша 28 марта 1945 года. Сочинения. Т. 18. Тверь: Союз. С. 359–363.

Фалькович С. (1994). Сотрудничество русских и польских неославистов и славянские съезды начала XX в. *Славянские съезды XIX–XX вв.* М.: Институт славяноведения. С. 113–125.

Фрейдзон В. (2001). История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.). СПб.: Алетейя. 318 с.

Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2-х кн. Кн. 1. М.: Наука, 2005. 453 с.

Хобсбаум Э. (1999). Век революции. 1789–1848. Ростов-на-Дону: Феникс. 480 с.

Чикович С. (2009). История сербов. М.: Весь мир. 448 с.

References

Aksenova E. (1998). Slavianskaia ydeia y sovetskoe slavianovedenye pered Vtoroi myrovoi voynoi. Slavianskaia ydeia: ystoriya y sovremennost / Pod red. V. Diakova. M.: Ynstytut Slavianovedeniya. S. 160–172.

Boltaevskiy A., Priadko Y. (2015). Sudby slavianskoho myra v KhKh veke. Sotsyodynamyka. 2015. № 3. S. 94–134. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14535

Valitskiy A. (1998). V poloni konservativnoi utopii: Struktura i vydozminy rosiiskoho sloviafilstva. K.: Osnovy. 710 s.

Vidnianskiy S. (2013). Slovianski narody v yevropeiskomu intehratsiinomu protsesi (rozdummy ukrainskoho slavista shchodo mirkuvan rosiiskoho kolehy Kostiantyna Kosachova pro sloviansku yednist). Zovnishni spravy. 2013. № 7. S. 36–41.

Volkov V. (2006 a). Rossyiskaia ystorycheskaia slavystyka na porohe KhKhI veka: smena yssledovatel'skoi paradyhmy. Slavianskiy myr: problemy ystoriyy y sovremennost (Pamiaty Vladymyra Konstantynovycha Volkova): sbornyk statei. M.: Ynstytut slavianovedeniya. S. 107–124.

Volkov V. (2006 b). «Slavianskaia ydeia» y russkoe natsyonalnoe samosoznanye. Slavianskiy myr: problemy ystoriyy y sovremennost (Pamiaty Vladymyra Konstantynovycha Volkova): sbornyk statei. M.: Ynstytut slavianovedeniya. S. 125–134.

Volokytna T. (2017). Bolharyia v kontekste «slavianskoi polytyky» SSSR v hody Vtoroi myrovoi voyni. Drynovskiy zbirnyk. Tom 10. Sofiiia, Kharkiv: Vydavnytstvo BAN imeni prof. Maryna Drynova. S. 255–267.

Horiaynov A. (1998). «Slavianskaia vzaymnost» v traktovke sovetsoi ystoryohrafyy 1920-1930-kh hodov. Slavianskaia ydeia: ystoriya y sovremennost / Pod red. V. Diakova. M.: Ynstytut Slavianovedeniya. S. 147–159.

Hryhoreva A. (2013). Panslavyzm: ydeolohiya y polityka (40-e hodi XIX – nachalo XX veka). Yrkutsk: Asprynt. 199 s.

Dvornyk F. (2001). Slaviane v evropeiskoi ystoriyy y tsyvylyzatsyy. M.: Yazyky slavianskoi kul'tury. 800 s.

Dostal M. (1997). Ydeia slavianskoi solydamnosty y nesostoiavshyisia v Moskve v 1948 h. Рerвыi obshcheslavianskyi konhress uchenykh slavystov. Slavianskyi vopros: vekhy ystoriyy. M.: Ynstytut slavianovedeniya y balkanystyky RAN. S. 182–203.

Yermolenko V. (2018). Plynni ideolohii. Idei ta polityka v Yevropi XIX–XX stolit. K.: Dukh i Litera. 480s.

Zavialov S. (2001). Sudba «tuteishykh». URL: <https://archive.is/20120802031201/www.expert.ru/printissues/northwest/2001/24/24no-obsh1/>

Kalyhanov Y. (2008). Rossyia y slaviane sehodnia y zavtra (polskyye y cheshskyye rakursi). Slavianskyi myr v tret'em tyysiacheletyy: slavianskaia ydentychnost – novyye faktors konsolydatsyy: sbornyk statei. M.: Ynstytut slavianovedeniya y balkanystyky RAN. S. 70–88.

Kollynz R. (2005). «Balkanyzatsyia» yly «amerykanyzatsyia»: heopolytycheskaia teoriia etnycheskykh yzmenenyi. Lohos. 2005. № 1. S. 19–64.

Lapteva L. (1994). Ydeia slavianskoi vzaymnosty y slavianskyye s'yezdy KhIKh v. Slavianskyye s'yezdy KhIKh–KhKh vv. M.: Ynstytut slavianovedeniya. S. 5–20.

Losiev I. (2006). Deshcho pro «sloviansku yednist». Den. 23 lystopada.

Lototskyi S., Dmytruk A. (2009). Konsolydyruuiushchaia rol slavianskoho dvyzhenyia v borbe protyv fashyzma (1941–1944). Boevoe bratstvo slavian na zashchyte myra: materyaly Respublykanskoi voenno-nauchnoi konferentsyy, Hrodno, 18 marta 2009. Hrodno: HrHU ym. Ya. Kupaly. S. 275–280.

Maryna V. (1997). Slavianskaia ydeia v hodi vtoroi myrovoy voiny (K voprosu o polytycheskoi funktsyy). Slavianskyi vopros: vekhy ystoriyy. M.: Ynstytut slavianovedeniya y balkanystyky RAN. S. 169–181.

Mykhnyk A. V slavianskykh stranakh ya chuvstvuiu sebia kak doma. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101230/http://slawia.org/ru/Statya/V-slavyanskikh-stranah-ya-chuvstvuyu-sebya-kak-doma-Adam-Mihnik>

Moskva y Vostochnaia Evropa. Stanovlenye polytycheskykh rezhymov sovetsoiogo typu (1949–1953): Ocherky ystoriyy / T. Volokytyna, H. Murashko, A. Noskova, T. Pokyvailova. M.: ROSSPЭN, 2002. 686 s.

Natsyonalnaia polytyka v stranakh formyruuiushchehosia sovetsoiogo bloka. 1944–1948. Otv. red. V. Maryna. M.: Nauka, 2004. 551 s.

Nenasheva Z. Rastsvet y uviadanye neoslavyzma. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101019/http://slawia.org/ru/Statya/Rastsvet-i-uvyadanie-neoslavyzma>

Nenasheva Z. (1994). Slavianskyi s'yezd 1908 h. v Prahe y eho mesto v formirovanyy ydeolohyy y prohramy neoslavyzma. Slavianskyye s'yezdy XIX–XX vv. M.: Ynstytut slavianovedeniya. S. 99–112.

Romanenko S. (2002). Yuhoslavyia, Rossyia y «slavianskaia ydeia»: Vtoraia polovyna XIX – nachalo KhKhI veka. M.: Ynstytut prava y publychnoi polytyky. 624 s.

Seko Ya. (2014). Slovianskyi vymir Velykoi viiny 1914–1918 rr. Ukraina – Yevropa – Svit. Vyp. 14: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Ternopil: V-vo TNPU im. V. Hnatiuka. S. 89–99.

Seko Ya. (2017). Dyskyn Tsentralnoi Yevropy v publitsystytsi 1980-kh – pochatku 1990-kh rokov. Ukraina–Yevropa–Svit. Vyp. 19: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Ternopil: V-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2017. S. 25–41.

Serapyonova E. (2006). Karel Kramarzh y Rossyia. 1890–1937 hody: Ydeinye vozzrenyia, polytycheskaia aktyvnost, sviazy s rossyiskymy hosudarstvennymy y obshchestvennymy deiateliyam. M.: Nauka. 512 s.

Sylkyn A. (2008). Korolevstvo serbov, khorvatov y sloventsev: na puty k dyktature. 1918–1929 hh. SPB.: Aleteiia. 200 s.

Slavianskye narodi y Vtoraia myrovaia voina. Slavianovedenye. 1996. №3. S. 3–54.

Stalyn Y. (2006). Rech na obede v chest Ā. Benesha 28 marta 1945 hoda. Sochyneniya. T. 18. Tver: Soiuz. S. 359–363.

Falkovych S. (1994). Sotrudnychestvo russkykh y polskykh neoslavystov y slavianskye s'ezdy nachala KhKh v. Slavianskye s'ezdy KhKh–KhKh vv. M.: Ynstytut slavianovedeniya. S. 113–125.

Freidzon V. (2001). Ystoryia Khorvatyy. Kratkyi ocherk s drevneishykh vremen do obrazovaniya respublyky (1991 h.). SPb.: Aleteiia. 318 s.

Chekhyia y Slovakyya v XX veke: ocherky ystoryi: v 2-kh kn. Kn. 1. M.: Nauka, 2005. 453 s.

Khobsbaum E. (1999). Vek revoliutsyy. 1789–1848. Rostov-na-Donu: Fenyks. 480 s.

Chykovych S. (2009). Ystoryia serbov. M.: Ves myr. 448 s.

UDC 327(477) "1991/2015"

DOI

Степан ПРИЙДУН

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 46027 (pryidun@tntpu.edu.ua)

Stepan PRYIDUN

PhD (History), lecturer of the Department of the World History and Religious Study, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, M. Kryvonosa Str. 2, Ternopi, Ukraine, postal code 46027 (pryidun@tntpu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1047-312X>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ (1995–2004 РР.)

Анотація. Мета статті – визначити значення та місце Європейського Союзу у зовнішній політиці України в контексті реалізації стратегії набуття суб'єктності в міжнародних відносинах. **Методологічну основу** роботи складають принципи об'єктивності та історизму і загальнонаукові, спеціально-історичні методи дослідження, а також системний, міждисциплінарний і плюралістичний підходи до вивчення зовнішньої політики України. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні значення Європейського Союзу для міжнародної суб'єктивізації України. Виокремлено основні тенденції та суперечності реалізації стратегії євроінтеграції України, а також проаналізовано геополітичний вимір відносин України та ЄС.

Висновки. Європейському Союзу як найвпливовішому інтеграційному об'єднанню відводилась ключова роль у зовнішньополітичному курсі України, яка розпочала процес міжнародного утвердження суб'єктності. Проголошення амбітної мети – досягнення членства України в ЄС синхронізувалось у часі з переформатуванням самої Унії, яка завершувала імплементацію Маастрихтського договору та здійснювала підготовку до подальшого розширення. Серйозним викликом для поглиблення співпраці між Україною та ЄС стало формування неорадянського режиму Л. Кучми, який намагався лавірувати між євроінтеграцією та «стратегічним партнерством» з РФ. Наслідком цього стала політична криза всередині країни та поразка багатовекторної моделі зовнішньої політики.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, зовнішня політика, євроінтеграція, міжнародні відносини.

THE EUROPEAN UNION IN UKRAINE'S FOREIGN POLICY (1995–2004)

Abstract. The purpose of the article is to determine the significance and place of the European Union in the foreign policy of Ukraine in the context of the implementation of the strategy of acquiring subjectivity in international relations. **The methodological basis** of the work is the principles of objectivity and historicism and general scientific, special-historical research methods, as well as systemic, interdisciplinary and pluralistic approaches to the study of Ukraine's foreign policy. **The scientific novelty** lies in a comprehensive study of the significance of the European Union for the international subjectivization of Ukraine. The main trends and contradictions in the implementation of Ukraine's European integration strategy are highlighted, as well as the geopolitical dimension of Ukraine-EU relations is analyzed. **Conclusions.** The European Union, as the most influential integration association, was given a key role in Ukraine's foreign policy, which began the process of international affirmation of subjectivity. The proclamation of the ambitious goal of achieving Ukraine's membership in the EU was synchronized with the reformatting of the Union itself, which was completing the implementation of the Maastricht Treaty and preparing for further enlargement. A serious challenge to deepening cooperation between Ukraine and the EU was the formation of the neo-Soviet regime of Leonid Kuchma, which tried to maneuver between European integration and the "strategic partnership" with Russia. The result was a political crisis inside the country and the defeat of the multi-vector model of foreign policy.

Key words: Ukraine, European Union, foreign policy, European integration, international relations.

Постановка проблеми. Імплементация положень Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом стала важливим здобутком української дипломатії та започаткувала якісно новий етап у відносинах Україна–ЄС. Однак складність геополітичного становища України, російська агресія та глибока криза сучасної системи міжнародних відносин значно ускладнюють подальший процес зближення України та ЄС. Посилення фрагментації всередині ЄС, послаблення геополітичного впливу США та істотне зміцнення РФ на міжнародній арені – це основні риси, які характеризують трансформацію сучасної моделі світового устрою від монополярності до поліцентричності. У цих умовах дуже важливо унеможливити імітацію курсу на набуття повноправного членства України в ЄС та уникнути «вербальної» інтеграції, коли реальні практичні заходи у внутрішній і зовнішній політиці зовсім суперечать євроінтеграційним прагненням, які закріплені Конституцією України. Це актуалізує дослідження і переосмислення значення Європейського Союзу у зовнішній політиці України за президентства Л. Кучми, який першим заявив про прагнення Києва стати повноправним членом ЄС. Однак, окрім реформатування самої Унії, серйозною перешкодою до реального зближення України та ЄС на цьому етапі стала саме імітація євроінтеграційного курсу. Наслідком такої багатовекторності стала міжнародна ізоляція України наприкінці другої каденції Л. Кучми на посаді Президента України.

Аналіз останніх досліджень. Традиційно проблематика зовнішньої політики України та її відносини з Європейським Союзом є досить популярними в українській історіографії. Однак характерною рисою більшості публікацій на євроінтеграційну тематику є недостатнє висвітлення геополітичного виміру відносин України та ЄС, адже питання набуття Україною членства в ЄС не зводиться лише до відповідності копенгагенським критеріям, оскільки означає серйозну зміну рівноваги в геополітичному трикутнику США–ЄС–РФ. У дослідженні ми використовували праці Ю. Войтенка (Voitenko Yu., 2013), Ю. Щербака (Shcherbak Yu., 2003), С. Віднянського (Vidnianskyi S., 2009), Г. Перепелиці (Perepelytsia H., 2012). Свій внесок у дослідження окресленої проблеми здійснив і автор статті. У дисертаційному дослідженні С. Прийдун проаналізував особливості відносин України та ЄС в умовах трансформації постбіполярної системи міжнародних відносин (Pryidun S., 2019).

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові документи України та ЄС, а також матеріали Відділу державного архіву Міністерства закордонних справ України.

Виклад основного матеріалу. Угода про партнерство і співробітництво України і ЄС (1994 р.) (далі – УПС) заклала основу двосторонніх відносин та сприяла активізації політичного діалогу. Проте імплементация торговельних положень УПС розпочалась ще до завершення процедури ратифікації на основі Тимчасової угоди про торговельне співробітництво, підписаної 1 червня 1995 р. Вона визначала основні принципи торговельних відносин між Україною і ЄС (Official Journal of the European Union). Саме цей документ став першим у двосторонніх відносинах Україна–ЄС, який закріпив правові основи гармонізації українського законодавства з правом ЄС, зокрема у сфері конкуренції та захисту прав на інтелектуальну власність (Muraviov V., Mushak N., с. 12–13). Підписанню цієї угоди передували дискусії в контексті першого засідання Спільного комітету Україна–ЄС, яке відбулось 24 березня цього ж року.

Активізації відносин з ЄС також сприяло відкриття у Брюсселі Представництва України при Європейському Союзі в липні 1995 р. З середини 1990-х років регулярними стали зустрічі з “трійкою” Євросоюзу, відбувалися засідання ради співробітництва (Voitenko Yu., с. 484).

Паралельно з налагодженням відносин з Європейським Союзом українська дипломатія намагалась забезпечити подальшу суб’єктивізацію України в міжнародних відносинах шляхом інтеграції України до ключових

загальноєвропейських структур, зокрема Ради Європи (далі – РЄ). Заявку на вступ було подано 14 липня 1992 р. Зазначимо, що саме Рада Європи і ОБСЄ стали для нових незалежних держав важливим джерелом стандартів та інформації для передвступного процесу до ЄС. Крім того, західноєвропейські держави використовували залучення східноєвропейських держав до цих структур як певний стимул для подальшої активізації відносин. Після виконання усіх вимог 26 вересня 1995 р. відбулось обговорення заяви України про вступ до РЄ, яке тривало 2 години. За результатами голосування, лише одна країна утрималась, а решта висловились за прийом України до РЄ. 9 листопада 1995 р. Україна стала повноправним членом Ради Європи (Liashenko O., с. 84).

Початок 1996 р. ознаменувався офіційним підтвердженням Президента України Л. Кучми рішення про реалізацію заходів з метою набуття членства в ЄС. Така позиція зумовлювалась необхідністю активного залучення Києва в загальноєвропейський процес та зміцнення міжнародних позицій України. Адже 3 квітня 1995 р. Єврокомісія ухвалила “Білу книгу”, яка визначала передумови та правила для держав Східної Європи, що прагнуть стати членами ЄС. За словами єврокомісара з питань зовнішніх відносин та Європейської політики сусідства Ганса ван ден Брука, країна, яка претендує на переговори щодо членства в ЄС, повинна втілити більшу частину заходів, передбачених цією “книгою”, що стосувалась Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Болгарії і Румунії, тобто тих держав, які вже уклали відповідні договори з ЄС (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 110/78, арк 47).

Усвідомлюючи серйозну відмінність у динаміці розвитку відносин з ЄС між державами Центрально-Східної Європи і України та з метою забезпечення подальшої участі нашої держави у регіональних європейських об’єднаннях, 30 червня 1995 р. Міністр закордонних справ Г. Удовенко звернувся до очільників зовнішньополітичних відомств держав-членів Центральноєвропейської ініціативи (далі – ЦЄІ) щодо підтримки набуття членства в цій організації. Варто зазначити, що таку ініціативу України підтримали Австрія, Словаччина, Чехія та Хорватія, тоді як Угорщина і Словенія зайняли досить стриману позицію щодо перспективи подальшого розширення ЦЄІ (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 110/78, арк 47). Така ситуація пояснювалась тим, що залучення України до розширення розглядалась кандидатами на вступ до ЄС як загроза швидким темпам євроінтеграції. Експерти зазначають, що певною мірою цим країнам вигідне збереження іміджу України як антитези до розширення: саме штучно негативне реноме Києва дозволяє краще виглядати досягненням цих країн на шляху до інтеграції з ЄС, зокрема у західноєвропейській громадській та політичній свідомості (VDA MZS, ф. 1., оп. 4, спр. 10091, арк 124). І хоча Україні таки вдалось 31 травня 1996 р. стати повноправним членом ЦЄІ, вищезгадана мотивація наших західних сусідів простежується на подальших етапах реалізації європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України.

В умовах становлення постбіполярної системи міжнародних відносин та для уникнення конфронтації з РФ ЄС зайняв досить обережну позицію стосовно євроінтеграційних прагнень України. У цьому контексті певними заохоченнями такого курсу стали Заява про визнання ЄС української економіки перехідною (червень 1996 р.) та ухвалення Радою Міністрів ЄС Плану дій щодо України (грудень 1996 р.). Цей документ передбачав підтримку України з боку ЄС у 6 сферах (економічні реформи, трансформація українського суспільства, інтеграція України до архітектури європейської безпеки, підтримка регіонального співробітництва, ратифікація та імплементація УПС, реформування енергетичного сектору). Виокремлені пріоритетні сфери для реформування України не були звичайними деклараціями, оскільки Брюссель пропонував реальний інструментарій їх реалізації,

зокрема, в рамках виконання програми ТАСІС на період 1996–1999 р. нашій державі виділялось 538 млн єкю (Madison V. V., Shakhov V. A., с. 140).

Стратегічний курс на членство в ЄС було підтверджено на першому саміті Україна–ЄС, що проходив 5 вересня 1997 р. в Києві. Учасники підтвердили необхідність завершення процедури ратифікації УПС, шляхи подолання наслідків аварії на ЧАЕС та актуальні питання двостороннього співробітництва. Реальним практичним заходом зі сторони України після цього саміту стало одностороннє введення Україною безвізового режиму для власників дипломатичних паспортів країн-членів ЄС.

Набуття чинності УПС 1 березня 1998 р. передбачало дію інституціонального механізму двостороннього співробітництва Україна–ЄС, який повинен забезпечити імплементацію всіх положень цієї Угоди. Основою цього механізму стали Рада з питань співробітництва між Україною і ЄС, Комітет з питань співробітництва між Україною і ЄС та Комітет з парламентського співробітництва.

Важлива роль у подальшій активізації відносин Україна–ЄС належить першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС в рамках УПС, яке відбулось 8–9 червня 1998 р. Саме тоді Прем'єр-міністр В. Пустовойтенко заявив про прагнення України набути асоційованого членства в Євросоюзі. А вже 11 червня 1998 р. українська сторона зважилась на справді революційний крок – Президент Л. Кучма Указом затвердив “Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу”. Цей документ був дорожньою картою та відзначався амбітністю, набуття Україною повноправного членства визначалось стратегічною метою, а статус асоційованого членства – ключовим зовнішньополітичним пріоритетом держави в середньотерміновому вимірі (Ukaz Prezydenta Ukrainy). Стратегія визначала 9 основних напрямів інтеграційного процесу та визначала інституційне забезпечення співпраці з ЄС, а також сфери внутрішнього забезпечення інтеграції України до ЄС (Spilna stratehiia).

Ця стратегія значно посилила європейсько-атлантичний вектор та водночас започаткувала декларативну трансформацію зовнішньої політики України. Проте такий форсований курс на зближення України з ЄС залишався декларацією, а не реальним наміром інтегрувати Україну до ЄС. Адже саме 1997–1998 рр. можна вважати апогеєм реалізації іншої зовнішньополітичної концепції – політики багатовекторності, яка декларувала європейські прагнення України, проте на практиці передбачала взаємовиключну мету – зближення з інтеграційними проектами Москви на пострадянському просторі. Крім цього, ухвалення Стратегії інтеграції України до ЄС та оголошення останнього стратегічним партнером стало важливим передвиборчим заходом Л. Кучми напередодні чергових президентських виборів 1999 р. Загострення внутрішньополітичного становища в Україні, зумовленого формуванням олігархічної моделі управління державою шляхом непрозорої приватизації та зосередження Л. Кучмою усієї повноти влади, курс на зближення з ЄС ставав важливим чинником забезпечення легітимності політичного режиму. Такий стан речей суперечив основним принципам ЄС, що завершував імплементацію Маастрихтського договору та готувався до найбільшого за свою історію розширення.

Варто зазначити, що після чергового розширення ЄС у 1995 р. (приєднання Австрії, Фінляндії і Швеції) Німеччина ініціювала дискусію щодо поділу влади усередині Унії. ФРН закликала малі країни ЄС бути готовими до “пожертви частиною власного нейтралітету” заради стабільності Союзу. Така позиція зумовлювалась побоюваннями Німеччини і Франції, що збільшення членів ЄС порушить баланс влади не на користь великих держав-засновників Унії. Серйозною причиною таких побоювань стала перспектива найбільшого в історії розширення ЄС внаслідок приєднання колишніх соціалістичних держав Центрально-Східної Європи (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 110/78, арк 47).

Для пострадянських держав, які перебувають у процесі розбудови демократичних інститутів чи імітують його, характерними є різниця між декларованими принципами та практичними. Україна періоду Л. Кучми є яскравим тому підтвердженням. Намагання Києва відігравати роль “моста” між Заходом і Сходом унеможливлувалось складними внутрішньополітичними процесами, зіткнулось з активною протидією РФ і не знайшло підтримки Заходу (Pryidun S., с. 195).

Підсумуємо, що концепція багатовекторності сприяла певним тактичним перемогам України на західному напрямку, зокрема прийняття ЄС під час саміту у Відні (грудень 1998 р.) рішення про розробку у 1999 р. Спільної стратегії ЄС щодо України. Основними напрямками роботи МЗС та закордонних установ України у стосунках з ЄС визначено максимально можливе врахування у Спільній Стратегії ЄС національних інтересів України, саме тому передбачалась розробка галузевих концепцій стратегії (VDA MZS, ф. 1., оп. 4, спр. 10091, арк 44–45). За підсумками роботи саміту, відносини Україна–ЄС визначено як унікальне стратегічне партнерство. Важливими здобутками стали готовність ЄС підтримати вступ України до СОТ та розпочати переговори щодо заснування зони вільної торгівлі. Крім того, ЄС підтримав український варіант транзиту каспійської нафти до Західної Європи.

Для збільшення ефективності діяльності українських дипломатичних установ у країнах-членах ЄС 18 травня 1999 р. у Брюсселі відбулась нарада Послів України в країнах-членах ЄС з питань інтеграції України до ЄС. Основним меседжем цієї наради стала необхідність залучення всіх складових елементів ЗМІ, громадських організації до формування суспільно-громадської та політичної думки країни перебування щодо інтеграції України до ЄС. Головна мета – формування якнайширшої платформи для підтримки в країні перебування лінії України на європейську інтеграцію, усунення упередженого ставлення та розповсюдження односторонньої інформації щодо політики Києва. Дипломати закликали диппредставництва проробити форми контролю реалізації цих кроків (VDA MZS, ф. 1., оп. 4, спр. 10091, арк. 119–123).

Ще однією важливою реакцією на євроінтеграційні прагнення України стало ухвалення під час грудневої сесії Європейської ради у Гельсінкі (1999 р.) Спільної стратегії ЄС щодо України. Цей документ визначав стратегічне партнерство між Україною і ЄС невід’ємним чинником зміцнення миру та процвітання у Європі, акцентувалась увага на унікальному географічному розташуванні нашої держави та її визначальній ролі в регіоні. ЄС визнає європейські прагнення України та її європейський вибір. Основними цілями стратегії визначено підтримку демократизації та економічних реформ; забезпечення стабільності і безпеки; підтримка зміцнення співпраці Україна–ЄС в контексті розширення останнього. Варто зазначити, що ЄС також підтримало активізацію регіональної політики України в контексті створення та розвитку ГУАМу (Spilna stratehiia). Слід наголосити, що стратегія передбачає започаткування напрямів співпраці, які виходять за межі УПС. Зокрема, вперше йдеться про готовність ЄС активно залучати Україну до заходів у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 600/210, арк. 2–4).

Ухвалення цієї стратегії зумовлювалось майбутнім розширенням ЄС та необхідністю підтримки процесу демократизації та економічних реформ в Україні. Незважаючи на те, що стратегія не визначала за Україною статус країни-кандидата, сам факт її прийняття свідчив про застосування нового інструменту спільної зовнішньої політики щодо пострадянського простору. Варто зазначити, що аналогічну стратегію ухвалила Європейська рада щодо РФ в червні 1999 р. Таким чином, ЄС намагався зберігати паритет на пострадянському просторі, прагнучи нейтралізувати початок нового міжнародного протистояння.

Окрім геополітичних детермінантів ускладнення інтеграції України ЄС (інтравертна фаза ЄС та неготовність до нового протистояння з РФ), звертаємо увагу на серйозні проблеми реформування української економіки та сфери державного управління. Характерною рисою першого десятиліття незалежності стала перманентна економічна криза, яка доповнювалась політичною, що значно послаблювало міжнародне становище України. Проведене в 1998 р. порівняльне дослідження показало, що валовий внутрішній продукт на душу населення в Україні становить 4,4 % порівняно з середнім показником по країнах ЄС. На соціальне забезпечення населення в Україні витрачалось коштів у 31 раз менше, ніж у країнах ЄС, на тисячу жителів припадало в 5 разів менше автомобілів, у 2 рази менше телевізорів. На думку експертів Міжнародного центру перспективних досліджень, незважаючи на те, що керівництво України проголосило вступ до ЄС стратегічною метою зовнішньої політики держави, внутрішня економічна політика з цим була не пов'язана (Shcherbak Yu., с. 341–342).

Здобувши перемогу на президентських виборах Л. Кучма продовжив реалізацію курсу на зближення з ЄС. Зокрема, 14 вересня 2000 р. Указом Президента України була затверджена конкретна Програма інтеграції України до Європейського Союзу, яка повинна була виконувати функції дорожньої карти виконання Стратегії інтеграції України в ЄС. Документ складається зі 140 розділів, які охоплюють усі сфери суспільного життя держави, а основною метою запропонованих заходів визначено досягнення копенгагенських критеріїв (Programa intehratsii).

У березні 2001 р. Європейський Парламент ухвалив резолюцію щодо Спільної Стратегії ЄС до України – European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (European Parliament). Резолюція визнає, що Україна відіграє ключову роль для збереження миру, стабільності та процвітання в Європі в період після “холодної війни”. Підкреслюється, що наша держава є активним членом Ради Європи та Організації з безпеки та співробітництва в Європі, посідає важливе місце в Центральній-Європейській Ініціативі та співробітництві в Чорноморському регіоні, грає ключову роль у групі ГУУАМ і вибірково бере участь у діяльності СНД.

Окремо визнавався важливий внесок України в підтримання миру і стабільності – у відмові від ядерної зброї, пошуках вирішення проблем Придністров'я та проведення миротворчих операцій у колишній Югославії і участь у програмі НАТО “Партнерство заради миру”. На думку Ю. Щербака, ЄС обрав щодо України зважену і обережну стратегію: висунувши ряд умов, без виконання яких неможливе перетворення України на демократичну європейську країну, на цей час ЄС зберігав дистанцію і не надто ангажувався до українських справ (Shcherbak Yu., с. 349).

Незважаючи на це, у 2002 р. з метою посилення інституційного-правового забезпечення відносин з ЄС Указом Президента в Україні створено Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції на чолі з Президентом. Завданнями Ради є забезпечення ефективної координації і контроль за діяльністю органів державної влади і сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, схвалення відповідних рекомендацій цим органам (Ukaz Prezydenta). При Президентові України створено консультативно-дорадчий орган – Національна рада з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Ukaz Prezydenta). При Міністерстві юстиції з 1998 р. діяла також Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, яку очолює міністр (Postanova Kabinetu Ministriv).

У травні цього ж року Л. Кучма презентував Послання Президента України до Верховної Ради “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки”, яке основою стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиріччя визначало

практичну реалізацію до 2011 року завдань, пов'язаних зі створенням внутрішніх передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС (Poslannia Prezydenta).

Було визначено дедлайни виконання основних завдань на шляху євроінтеграції: до 2002–2003 рр. розв'язання комплексу проблем, пов'язаних із вступом України до Світової організації торгівлі; створення не пізніше ніж у 2004 р. зони вільної торгівлі з ЄС; створення до 2007 р. Митного союзу України з ЄС; отримання Україною не пізніше ніж у кінці 2007 р. статусу асоційованого члена Євросоюзу; забезпечення поступового впровадження критеріїв вступу України до Валютного союзу ЄС.

Проте друга каденція Президента Кучми принесла двоякість у зовнішньополітичний курс України: з одного боку, задекларовано курс на євроінтеграцію, а з іншого – українська “багатовекторність” у зовнішній політиці поступово трансформується у беззастережну орієнтацію на Росію. Саме 2002 р. був піковим у зовнішньополітичній ізоляції України в особі її президента, пов'язаний з “касетним скандалом” та справою щодо можливого продажу Україною радарних установок “Кольчуга” Іраку.

Оскільки дія спільної стратегії ЄС щодо України завершувалась через чотири роки, то для української влади в умовах фактичної євроатлантичної ізоляції було надзвичайно важливо підвищити свій рівень відносин з Брюсселем в умовах “post-enlargement”. Проте намагання українських дипломатів напередодні чергового саміту Україна-ЄС, що проходив у Копенгагені (липень 2002 р.), заручитись підтримкою окремих країн, зокрема Данії, були безрезультатними. Загалом ЄС зайняв значно обережнішу позицію щодо України, бо замість конкретних заходів підтримки у переговорах з українськими представниками найпоширенішою залишалась загальна фраза про “важливість України для Європи”. Зокрема, датські дипломати ставили під сумнів реальність набуття асоційованого членства України в ЄС до 2007 р. (VDA MZS, ф. 1, о. 5., спр.110/2, арк. 50–53).

Окрім цього, українська дипломатія намагалась переконати ЄС у необхідності диференційованого підходу до оцінок євроінтеграційних потенціалів нашої держави та не допустити узалежнення взаємин України і ЄС від відносин Унії з іншими пострадянськими республіками, зокрема Молдови і Білорусі. У такий спосіб Київ намагався повторити алгоритм інтеграції держав ЦСЄ, які оцінювались Брюсселем індивідуально, а не узагальнювались в один блок (VDA MZS, ф. 1, о. 5., спр.110/2, арк. 95).

Зокрема, під час зустрічі Л. Кучми з Президентом Європейської комісії Р. Проді, яка відбулась 15 травня 2002 р. у Брюсселі, останній висловив ідею розбудови Україною і ЄС Спільного політичного та економічного простору. Такий формат співпраці, за словами єврочиновника, передбачав більшість переваг членства в Унії, окрім спільних інституцій. Президент України заявив, що Київ усвідомлює всі проблеми ЄС і тому потребує лише політичного сигналу про майбутню перспективу членства України в ЄС (VDA MZS, ф. 1, о. 5., спр.110/2, арк. 97–98).

Незважаючи на це, Європейський Союз проігнорував план українського керівництва і запропонував Україні статус “сусіда”. Крім геополітичних причин такого рішення, варто звернути увагу і на певне розчарування ЄС внутрішньою політикою Л. Кучми, зокрема відсутністю прогресу в детинізації економіки та використанням адміністративного ресурсу на парламентських виборах 2002 р.

З метою адаптації своїх сусідів до найбільшого в історії ЄС розширення, яке відбулось у 2004 р., Європейська комісія 11 березня 2003 р. офіційно розповсюдила Звернення (Комунікацію) до Європейської Ради та Європейського Парламенту “Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з нашими східними та південними сусідами”, а на саміті ЄС в Салоніках у червні 2003 року були схвалені Висновки Ради Євросоюзу щодо “Ширшої Європи”. Очевидно, що ця концепція не виключала майбутньої перспективи членства у ЄС для її нових сусідів, оскільки підтверджувала

статтю 49 Угоди про Європейський Союз, визнаючи право кожної європейської держави на членство в Унії (Komünike Komisii).

Запропонована Комісією стратегія мала б вдосконалити політику ЄС щодо сусідніх держав, розвиток відносин з якими здійснювався на слабкій нормативно-правовій основі. Очевидно, що важливе місце в ній відводилось пострадянським республікам, які після чергових розширень ЄС ставали його безпосередніми сусідами.

Основною метою Європейської політики сусідства (далі – ЄПС) стала популяризація цінностей ЄС та нейтралізація негативних наслідків його розширення для нових сусідів, тобто унеможливлення формування нових ліній розмежування в Європі шляхом залучення «нечленів» Унії до різних форм співпраці в контексті підтримки розбудови демократичного суспільства та механізмів ринкової економіки. Тобто ЄПС стала основним інструментарієм гарантування безпеки і стабільності на кордонах ЄС.

У контексті реалізації ЄПС пріоритет надавався тим державам, які зможуть забезпечити верховенство права, прозорість державного управління, права людини та розвиток механізмів ринкової економіки. Крім східних сусідів ЄС, ЄПС поширювалась на південні держави, які межують з Унією на суші чи морі. Таким чином, крім 5 пострадянських республік, ЄПС стосувалась держав Північної Африки і Близького Сходу. РФ відмовилась увійти у ЄПС, підписавши з ЄС окрему угоду про стратегічне партнерство, яке і стало основою їхнього двостороннього співробітництва.

Для України ЄПС, за словами М. Вахудової, дала змогу ЄС пообіцяти політичну й економічну підтримку, не змушуючи Брюссель підтверджувати або заперечувати перспективу членства нашої держави в Унії (Vakhudova M. A., с. 13).

Висновки. Отже, Україні не вдалось вивести співпрацю з ЄС за межі класичної моделі, запропонованої для європейських держав пострадянського простору у контексті ЄПС, та домогтись чіткого меседжу щодо майбутньої перспективи членства. Очевидно, що в тогочасних реаліях міжнародної політики реалізувати таке завдання було надзвичайно складно. Україна в геополітичному контексті продовжувала залишатись невід’ємною частиною пострадянського простору, а отже, питання переорієнтації зовнішньополітичного курсу нашої держави значною мірою залежало від позиції РФ, яка розпочала реалізацію комплексу заходів з метою реінтеграції пострадянського простору під своєю егідою. Однак українська політична еліта на чолі з Л. Кучмою, який заявив про курс на членство в ЄС, так і не змогла акумулювати всіх зусиль і ресурсів, а також консолідувати українське суспільство, щоб досягнути такої амбітної мети. У цьому контексті повністю погоджуємось зі словами С. Віднянського: “Для української влади часів Кучми “європейський вибір”, безумовно, був свідомим. І так само свідомо він залишався декларацією. Цей вибір не впливав на характер розвитку, проте створив привабливу декорацію, став одним з інструментів утвердження самої влади, її багатофункціональним стабілізатором” (Vidnianskyi S. V., с. 742–743). Крім цього, курс на євроінтеграцію реалізовувався Л. Кучмою в контексті політики багатовекторності. У такий спосіб українська дипломатія намагалась поєднати євроінтеграцію з реінтеграцією в рамках участі в російських політико-економічних проектах (ЄврАзЕС, ЄЕП), які за своїм змістом і метою передбачали альтернативні шляхи розвитку. За словами Г. Перепелиці, це призвело не лише до кризи у відносинах з ЄС, але й до поразки багатовекторної політики (Perepelytsia H., с. 564).

Бібліографія

Official Journal of the European Union, 1995. L311/2. URL: <http://eurlex.europa.eu/JOhtml.do?uri=OJ:L:1995:311:SOM:EN:HTML>

Муравйов В., Мушак Н. (2013). Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Вісн.*, 8. С. 12–18.

Войтенко Ю. (2013). Взаємовідносини України з Європейським Союзом: історичні нариси. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди"*. Педагогіка. Психологія. Філософія, 28(2). С. 482–487.

Ляшенко О (2000). Співробітництво України із структурами ОБСЄ та Ради Європи. *Етнічна історія народів Європи*. 2000,6. С. 81–85.

Взаємовідносини з Євросоюзом // **ВДА МЗС України**. Ф. 1 ("Документи з основної діяльності"). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк.

Взаємовідносини з Євросоюзом. (Галузеві концепції та Національна програма інтеграції України до ЄС) // **ВДА МЗС України**. Ф. 1 ("Документи з основної діяльності"). Оп. 4. Спр. 10091. 168 арк.

Мадісон В. В., Шахов В. А. (2003). Сучасна українська геополітика: навч. посібник. К. 176 с.

Указ Президента України Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98/>.

Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492.

Прийдун С. (2019). Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991–2015). дис. на здоб наук. ст. канд н.і. спец. 07. 00. 02. Всесвітня історія. Тернопіль. 302 с.

Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) // **ВДА МЗС України**. Ф. 1 ("Документи з основної діяльності"). Оп. 5. Спр. 600/2. 92 арк.

Щербак Ю. (2003). Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера. 578 с.

Програма інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>

European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/2000-2000/2116, COS). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P>

Указ Президента України Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002>.

Указ Президента України Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/200>.

Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-%D0%BF>.

Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>.

Політичний діалог Україна–ЄС на найвищому рівні // **ВДА МЗС України**. Ф. 1 ("Документи з основної діяльності"). Оп. 5. Спр. 110/2. 198 арк.

Комюніке Комісії Ради та Європейського Парламенту "Розширена Європа – Нові сусіди: Нова система стосунків з нашими східними та південними сусідами".

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495

Вахудова М. А. (2009). Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 379 с.

Віднянський С. В. (2009). Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції. *Україна дипломатична. Науковий підручник*. 2009. Вип. 10. С. 739–748.

Перепелиця Г. (2012). Україна поміж Європою та РФ: дилеми вибору зовнішньополітичних пріоритетів. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. 2012. Вип. 13. С. 565–580.

REFERENCES

Official Journal of the European Union, 1995. L311/2. URL: <http://eurlex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:1995:311:SOM:EN:HTML>. [In English].

Muraviov V., Mushak N. (2013). Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu v ramkakh Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS [Harmonization of Ukrainian legislation with the law of the European Union in the framework of the Association Agreement between Ukraine and the EU]. *Viche*, 8. S. 12–18. [in Ukrainian].

Voitenko Yu. (2013). Vzaiemovidnosny Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom: istorychni narysy [Ukraine's relations with the European Union: historical essays]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu "Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody"*. Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia, 28(2). S. 482–487. [in Ukrainian].

Liashenko O. (2000). Spivrobotnytstvo Ukrainy iz strukturamy OBSiE ta Rady Yevropy [Cooperation of Ukraine with the structures of the OSCE and the Council of Europe]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2000,6. S. 81–85. [in Ukrainian].

Vzaiemovidnosny z Yevrosoiuzom // **VDA MZS Ukrainy**. F. 1 ("Dokumenty z osnovnoi diialnosti"). Op. 5. Spr. 110/1. 78 ark. [in Ukrainian].

Vzaiemovidnosny z Yevrosoiuzom. (Haluzevi kontseptsii ta Natsionalna prohrama intehratsii Ukrainy do YeS) // **VDA MZS Ukrainy**. F. 1 ("Dokumenty z osnovnoi diialnosti"). Op. 4. Spr. 10091. 168 ark. [in Ukrainian].

Madison V. V., Shakhov V. A. (2003). Suchasna ukrainska heopolytyka: navch.posibnyk [Contemporary Ukrainian geopolitics: textbook]. K. 176 s. [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro zatverdzhennia Stratehii intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98/>. [in Ukrainian].

Spilna stratehiia Yevropeiskoho Soiuzu shchodo Ukrainy, skhvalena Yevropeiskoio Radoiu 11 hrudnia 1999 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492/. [in Ukrainian].

Pryidun S. (2019). Transformatsiia zovnishnoi polityky Ukrainy: yevropeisko-atlantychnyi aspekt (1991–2015) [Transformation of Ukraine's Foreign Policy: European-Atlantic Aspect (1991–2015)]. dys. na zdob nauk. st. kand n.: spets. 07. 00. 02. Vsesvitnia istoriia. Ternopil. 302 s. [in Ukrainian].

Uhoda pro partnerstvo ta spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta YeS (UPS) // **VDA MZS Ukrainy**. F. 1 ("Dokumenty z osnovnoi diialnosti"). Op. 5. Spr. 600/2. 92 ark. [in Ukrainian].

Shcherbak Yu. (2003). Ukraina: vyklyk i vybir. Perspektyvy Ukrainy v hlobalizovanomu sviti KhKhI stolittia [Ukraine: challenge and choice. Prospects of Ukraine in the globalized world of the XXI century.]. K.: Dukh i litera. 578 s.

Prohrama intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00/>. [in Ukrainian].

European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/2000-2000/2116, COS). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P>. [In English].

Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Derzhavnu radu z pytan yevropeiskoi i yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002/>. [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Natsionalnu radu z pytan adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2000/>. [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Mizhvidomchu koordynatsiiu radu z adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-%D0%BF>. [in Ukrainian].

Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Ievropeiskyi vybir. Kontseptualni zasady stratehii ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2002–2011 roky". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02/>. [in Ukrainian].

Politychnyi dialoh Ukraina–IeS na naivyšchomu rivni // **VDA MZS Ukrainy**. F. 1 ("Dokumenty z osnovnoi diialnosti"). Op. 5. Spr. 110/2. 198 ark. [in Ukrainian].

Komiunike Komisii Rady ta Yevropeiskoho Parlamentu "Rozshyrena Yevropa – Novi susidy: Nova systema stosunkiv z nashymy skhidnymy ta pivdennymy susidamy". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495/. [in Ukrainian].

Vakhudova M. A. (2009). Nerozdilena Yevropa: demokratiia, vazheli vplyvu ta intehratsiia pislia komunizmu [An undivided Europe: democracy, levers of influence and integration after

communism] / Per. z anhl. Tarasa Tymbala. K.: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2009. 379 s. [in Ukrainian].

Vidnianskyi S. V. (2009). Ukraina v yevropeiskomu heopolitychnomu prostori: problemy ta perspektyvy intehratsii [Ukraine in the European geopolitical space: problems and prospects of integration]. Ukraina dyplomatychna. Naukovi pidruchnyk. 2009. Vyp. 10. S. 739–748. [in Ukrainian].

Perepelytsia H. (2012). Ukraina pomizh Yevropoiu ta RF: dylemy vyboru zovnishnopolitychnykh priorytetiv [Ukraine between Europe and Russia: dilemmas of choosing foreign policy priorities]. Ukraina dyplomatychna. Naukovi shchorichnyk. 2012. Vyp. 13. S. 565–580. [in Ukrainian].

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Комп'ютерне оформлення:
Андрій Кліш

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету «Літопис»
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53–59–01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 02.02.2020 р. Підписано до друку 05.02.2020 р.
Формат 70×100/16. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 18,70.
Замовлення 158. Тираж 150 прим.